

FONS

(Forráskutatás és Történelmi Segédtudományok)

XXIII. évfolyam

2016. 3. szám

E számunk szerzői

Bagi Zoltán Péter (MNL Csongrád Megyei Levéltára, levéltáros),
Kárpáti Attila István (ELTE BTK TDI, PhD hallgató),
Mitropulos Anna Diána (ELTE BTK TDI, történész)
Merényi-Metzger Gábor (PhD, történész)

ELTE BTK TDI = Eötvös Loránt Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola; MNL = Magyar Nemzeti Levéltár

*

Lapunkat támogatták:

Megyei és Városi Levéltárak Vezetőinek Tanácsa és Budapest Főváros Levéltára

*

A címlapon

Wesselényi Miklós arcképe

A magyar nemzet története IX. kötet Szerk.: Szilágyi Sándor.
Bp., 1897. 242. p.

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Nyomta és kötötte: Pantopress Nyomda Kft.
ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXIII. évfolyam

2016. 3. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok) *Lapinformációk*

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segéd tudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente négy alkalommal (összesen 32 ív).

Publikációs kör: A történelem segéd tudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámoló.

Cél: A történeti segéd tudományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő, DRESKA GÁBOR, OROSS ANDRÁS (felelős szerkesztő), SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS szerkesztők, POLONKAI ÉVA szerkesztőségi titkár.

Székhely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segéd tudományai Tanszék (1088 Budapest, Múzeum körút 6-8.) és Budapest Főváros Levéltára (1135 Budapest, Teve utca 3-5.).

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

Honlap: www.fonsfolyoirat.hu

E-mail: info@fonsfolyoirat.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat és lemezeket nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 20 különlenyomatot kapnak.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

BAGI ZOLTÁN PÉTER

JEAN DE POUILLY, HUGNE URA
ÉS A PÁPAI FRANCIA ZSOLDOS LÁZADÁS*

„A' Francziák és Balónok Pápán (kiket Svarczenburg telelni vetet vala oda) fel támadának, a' füzetés rövidsége miatt. A' Várbeli Capitánt Marothi Mihályt, a' Hadnagyokkal, és több Magyar Vitézlő néppel edgyütt mind feleségestül, gyermekestül, kik akkor a' Várban találtattanak rabbá tévék, és a' Várral egyetemben Török Császárhoz hajlának, és hivsége alá adák magokat. Kevés hejá lénn, hogy Györrel-is ugy nem bántak vala. ...

Svarczenburg Adólf, és Nádasdi Ferencz, Pápát a' Fráncziak ellen meg szállák 26. napján Juniusnak. De a' Várból Svarczenburgot meglövék, Végre két hólnapi erős vivás után, a' nagy éhség miatt, Szent Lőrincz napján kinszerítettének éjjel titkon a' Várból ki jönni, és azt pusztán hadni. Kit eszekben vevén a' Magyarok, Fejér-Vár felé utánnok menének, és el érvén fel verék őket, a' kiket közzüllök elevenen meg foghattak, azokat a' Táborba hozták, és érdemek szerént iszszonyu nagy kinokkal ölték meg, mint árulókat. A' kik pedig el szaladhattak benne, azok Fejér-Várra mentenek bé.”¹ Gersei Pethő Gergely krónikájában így örökítette meg a tizenöt éves háború legismertebb és legnagyobb horderejű zsoldos lázadását.² Az elmaradt hópénzük miatt fellázadt francia, lotaringiai és vallon katonák ügyében már a zendülésük idején vizsgálatot kezdtek a prágai és a bécsi kormányservek. A lázadás hátterének és a lázadók kapcsolatainak feltárása során *Obristjüket*, Jean de Pouilly, Hugne urát is rövid időre őrizetbe vették, hogy az események illetén alakulásában játszott szerepét, valamint a felelősségét is megállapítsák, megállapíthassák.

Inkább az esemény hátterében lévő mozgatórugókat, okokat kívánom feltárni, és nem elsődlegesen a lázadás lefolyásának ismertetése a célom, hiszen utóbbit Sahin-Tóth Péter már megtette kiváló tanulmányában. Az események minél pontosabb megismerése érdekében azonban előbb érdemes egy rövid kitérőt tennünk

* Tanulmányom a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Ügyszám: BO/00010/14/2

1 *Gersei Pethő*, 1729. 148. p.

2 Két évvel korábban az esztergomi várórség német, vallon és magyar katonasága fizetlenségük miatt kiüzte a várból a tiszteket, mint ahogyan azt 1598. május 27-én Bécsből a Fuggereknek jelentették. Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB) Codex (Cod.) 8971. fol. 315r.

választ keresve arra a kérdésre, miért kerültek a francia, a lotaringiai és a vallon katonák a XVI. század végén a magyarországi hadszíntérre, valamint *Obristjük*, Hugne hogyan került a francia gyalogezred élére.

A tizenöt éves háború időszakában a Habsburg Monarchia haderejében nem csupán az uralkodó országainak népei harcoltak, hanem Európa szinte minden nemzetét megtalálhatjuk a gyalogosok és a lovasok sorai között. A Fugger család részére 1592. november 17-én Grazból küldött jelentésből kiderül, hogy két nappal korábban megérkezett a stájer városba Jakob Hannibal von Raitenau 1500 főnyi, döntően tapasztalt muskétásokból álló katonaságával, amelyek között néhány skót és francia is szolgált.³ Az ezred nem vett részt a sziszeki csatában (1593. június 22.),⁴ a Wolf Dietrich von Raitenau, salzburgi érsek által felfogadott zászlók ugyanis feloszlottak.⁵

A Habsburg Monarchia haderejébe nagyobb létszámban vallon katonaságot 1595-ben fogadtak fel. Esztergom sikertelen ostromát és a Győr elvesztését követően a prágai és a bécsi udvar is úgy vélte, hogy a főhadparancsnok-helyettesi poszt betöltésére egy nagy harci tapasztalattal és tudással rendelkező személyre volna szükség. Az uralkodó választása végül Karl von Mansfeldre esett, aki azonban már a vele folytatott tárgyalások kezdetén, 1594 őszén felajánlotta,⁶ hogy 12 zászló kúraszírt és 13 kompánia lovas lövészt, valamint 6000 gyalogost (egy 2000 és egy 4000 fős ezredre bontva) fogadna fel az uralkodó seregébe. Végül a magyar hadszíntérre 2000 vértés (kúraszír) és lovas lövész Adolf von Schwarzenberg vezetésével,⁷ valamint két ezredbe szervezve mintegy 2500 gyalogos érkezett Fland-

3 ÖNB Cod. 8965. fol. 933r.

4 *Gömöry*, 1894. 632. p.; *Tóth*, 2000. 79. p.

5 Jakob Hannibal von Raitenau 1594 júliusában immáron a császártól, II. Rudolftól kapott megbízást arra, hogy állítson fel egy 4000 fős német gyalogezredet. Sajnos ennek nemzeti-ségi összetételéről egyelőre nem áll rendelkezésünkre adat. Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) Mainzer Erzkanzlerarchiv Militaria Fasc. 4. Folio szám nélküli irat; Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Kriegsarchiv (KA) Bestellungen (Best.) No. 477. (1594); ÖStA KA Alte Feldakten (AFA) 1595/12/1 ¼; *Heischmann*, 1925. 236–237. p.; *Kecskés*, 1984. 105. p.

6 Alexander von Velin 1595. január 25-i dátummal ellátott jelentése szerint Mansfeld — a vele folytatott megbeszélés alkalmával — 4000 vallon (2000 gyalogos, 1000 vértés és 1000 lovas lövész) zsoldba fogadását javasolta. Végül a magyar hadszíntérre 2000 vértés és lovas lövész, valamint 2500 gyalogos érkezett Flandriából. *ÖStA KA AFA* 1595/4/3b.; *ÖStA KA AFA* 1595/4/3c.; HHStA Ungarische Akten (UA) Allgemeine Akten (AA) Fasc. 128. fol. 318r., 320v.–321r. 2000 lovas és 6000 gyalogos szerepel Heischmannnál és Thallóczynál. *Thallóczy*, 1896. 584. p.; *Heischmann*, 1925. 205. p.; *Ortelius*, 2002. 75.

7 *Bagi*, 2015. 5–19. p.

riából. Bár utóbbi egységek *Obristjai*, Eberhard de Dans és Charles de Lalaing, comte de Hoochstrate a hadjárat végeztével elhagyták a magyarországi hadszínteret,⁸ felfogadott katonáik tovább szolgálták a Habsburg Monarchiát, sőt utánpótlásuk is folyamatosan érkezett. A vallonok mellett 1597-ben már nagyobb számban jelent meg francia és lotaringiai katonaság is a magyarországi hadszíntéren. Már 1596 áprilisában (a beadványon április 30. szerepel, mint érkeztetési dátum) egy a francia vallásháborúk csatáiban a Katolikus Liga oldalán harcolt katona, Georges Bayer de Boppard 1000 kuraszír és 2000 gyalogos zsoldba fogadására tett ajánlatot a prágai udvarnak. Az Udvari Haditanács abban az évben nem vette igénybe szolgálatait,⁹ ám a következő év március 1-jén *Bestallungot* kapott a császártól, amelyben megbízta őt egy 3000 fős gyalogezred, valamint 5 kompánia lovas felfogadásával.¹⁰ Utóbbi egység élére pedig Hugne-t állította kapitányi rangban, aki a lotaringiai udvarban megszerzett engedély alapján erről a területről toborozta a megállapodásban szereplő kuraszírokat és lovas lövészeket.¹¹ Boppard mellett azonban az Udvari Haditanács Hans Reinhard von Schönberget is megbízta 1597 tavaszán egy vallon gyalogezred felállításával,¹² majd a következő év áprilisában mindketten újra *Bestallungot* kaptak arra, hogy a már felállított, de súlyos veszteségeket szenvedett csapataikat újabb toborzással feltöltsék.¹³ 1600 áprilisában a császár újabb „vallon, lotaringiai és burgundiai” gyalogosokból álló ezred toborzására és vezénylésére adott megbízást Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur herceg öccsének, Henri de Lorraine, comte de Chalignynak.¹⁴ Toborzói azonban nem jártak sikerrel, mindössze 1200 katonát tudott a zászlók alá állítani. Végül azonban mégis sikerült ezredet szerveznie, hiszen toborzottjai mellé Boppard és Schönberg ezredének megmaradt vallonjait és franciát is parancsnoksága alá ren-

8 *Heischmann*, 1925. 246–247. p.

9 ÖStA KA AFA 1596/4/13.; *Kelenik*, 1990. 94.; *Sahin-Tóth*, 2004. 1161–1165. p.; *Sahin-Tóth*, 2006b. 241–253. p.

10 ÖStA KA Best. No. 521. (1597); *Kelenik*, 1990. 94. p.; *Niederkorn*, 1993. 211. p.; *Pálffy*, 1997. 44. p.; *Sahin-Tóth*, 2004. 1162. p.; *Sahin-Tóth*, 2006b. 246–247. p.

11 *Heischmann*, 1925. 248. p.; *Pálffy*, 1997. 44. p.; *Sahin-Tóth*, 2004. 1162. p.; *Sahin-Tóth*, 2006b. 246–248. p.

12 ÖStA KA Best. No. 521. (1597); *Kelenik*, 1990. 94. p.

13 ÖStA KA Best. No. 576. (1597); ÖStA KA Best. No. 577. (1597); *Heischmann*, 1925. 247–248. p.; *Kelenik*, 1990. 94. p.

14 ÖStA KA Best. No. 655. (1600); ÖStA KA Best. No. 656. (1600); *Kelenik*, 1990. 95. p.; *Sahin-Tóth*, 2006a. 120. p.

delték.¹⁵ Chalogny testvérét pedig az Udvari Haditanács kúraszírok felfogadásával bízta meg, ám a remélt öt helyett csak két kompániával érkezett meg a magyarországi hadszíntérre.¹⁶ 1601 tavaszán azonban immáron Mercoeur parancsnoksága alatt vonták össze az összes vallon, lotaringiai és francia vértest és lovas lövészt. Emellett a herceget megbízták további három kompánia felfogadásával, hogy így 1000 főre egészítsék ki lovas egységét.¹⁷

Mint a fentiekből kiderül az Udvari Haditanács tömegesen adott engedélyt vallon, lotaringiai és francia kúraszírok, lovas lövészek és gyalogosok felfogadására. Joggal vetődik fel a kérdés, hogy a Német-római Birodalomban jelentkező hatalmas zsoldos túlkínálat, valamint a spanyol, németalföldi és francia toborzók konkurenciája (és ennek árfelhajtó hatásának) ellenére miért volt erre szükség? Egyrészt a császár Európa egyik legharcedzettebb veterán katonaságára tett szert, amely harci tapasztalatait a XVI. század második felében dúló németalföldi és francia vallásháborúk hadszínterein szerezte. A vallon és francia gyalogság harcértékéről kialakult véleményt kiválóan szemlélteti Zacharias Geizkofler 1599. augusztus 23-án Mátyás főherceghez küldött levele. Ebben a birodalmi fillérmester kifejtette, hogy amennyiben ez a katonaság nem szolgálna tovább, úgy Schwarzenberg parancsnoksága alatt kevés és legfőképpen rossz gyalogosok maradnának.¹⁸ A lovas lövészek esetében is hasonló vélemény alakulhatott ki, hiszen felszerelésük és szaktudásuk felülmúlta német társaikét,¹⁹ míg a kúraszíroknak nem volt konkurenciájuk a császári-királyi hadsereg más nemzetiségi lovasai között.²⁰

Másrészt a vallon, francia és lotaringiai katonaság esetében az Udvari Haditanácsnak lehetősége volt arra, hogy amennyiben az *Obrist* elhagyta a magyarországi hadszínteret és már nem tért vissza, akkor a főbb tisztségviselők posztjaira saját jelöltjeit nevezze ki, vagy a megüresedett tisztséget egyáltalán ne töltsse be. Ez azt jelentette, hogy az uralkodó, illetve a hadügyeket irányító kormány szerv nagyobb befolyással bírt ezekben az egységekben, mint a német gyalogosezredek és lovascsapatok esetében, ahol a kinevezett hadivállalkozók a katonáik feletti minden jogukat (a felszerelés beszerzésétől, a bíraskodáson át egészen a zsoldfi-

15 *Sahin-Tóth*, 2004. 1170–1171. p.; *Sahin-Tóth*, 2006a. 121–122. p.

16 ÖStA KA Best. No. 655. (1600); *Kelenik*, 1991. 95. p.; *Sahin-Tóth*, 2004. 1170–1171. p.; *Sahin-Tóth*, 2006a. 120–121. p.

17 ÖStA KA Best. No. 684. (1601); *Heischmann*, 1925. 255. p.; *Sahin-Tóth*, 2004. 1170–1173. p.

18 ÖStA KA AFA 1599/8/10.; *Kelenik*, 1990. 91. p.

19 ÖStA KA Best. No. 505. (1596); ÖStA KA Best. No. 697. (1601); *Kelenik*, 1991. 102. p.

20 *Kelenik*, 1991. 111. p.

zetésig) féltékenyen (és tegyük hozzá, hogy a XVII. század közepéig eredményesen) védelmezték. Hugne ennek, illetve rátermettségének köszönhetően azt, hogy *Obrist* lett belőle. Az 1597. évi hadjárat végeztével a lotaringiai lovasságot ugyan feloszlatták, ám magával Hugne-nyal az Udvari Haditanács megegyezett, hogy a vezetése alatt két ötven fős kompániát (egy kuraszír és egy lovas lövész) állítanának fel.²¹ Emellett alkalmasnak és képzettnak tartották arra, hogy más vallon és francia lovas egységek felett is parancsnokoljon. Úgy vélték, hogy Germanico Strassoldon, Attilio Vimercaton és Carlo Formentinen kívül minden más kapitány engedelmeskedni is fog. Sőt rá és Schönbergre akarták bízni a megmaradt lovasság reformációját is.²² Egy 1598. május 19-i protokollum bejegyzés szerint az Udvari Haditanács már a lotaringiai kapitányt ajánlotta az uralkodónak az összes vallon lovas fölé, mint *Obrist*.²³

Az Udvari Haditanács tervzetéből végül egyedül az valósult meg, hogy Hugne-nak egy kompániája maradt, amely a Győr elleni 1598. március 29-i rajtaütésben is részt vett. Lovasaival don Miguel de Lopez spanyol kuraszírjait és Strassoldo lovas lövészeit követve harmadikként nyomult be a várba.²⁴ A nagy siker után Hugne a császári-királyi hadsereg táborvezetésébe került, amiben bizonyított tudása mellett nagy szerepet játszott Schwarzenberg és Mátyás főherceg támogatása is. Az előbbi részére 1598-ban kiállított *Bestallung*ból kiderül, hogy a *General Obrist-Feldmarschall* egyik helyettesének kellett betöltenie a tábor őrzését ellátó, főstrázsamesteri (*Obrist-Wachtmeister*) hivatalt is.²⁵ Ezt a tisztséget Hugne-ra bízta az Udvari Haditanács az 1598. július 14-i parancsában.²⁶ Emellett a kompániája feletti vezetést is megtarthatta egészen 1599 februárjáig.²⁷ A következő év, azaz 1599 júniusában Mátyás főherceg újra őt jelölte erre a posztra.²⁸ Ekkora már azonban Hugne igazi „tisztségshalmozó” lett, hiszen 1598. december 27-én az Udvari Haditanács arról értesítette Arnold Heliot, a vallon,

21 ÖStA KA AFA 1590/12/2.; *Sahin-Tóth*, 2006b. 248. p.

22 ÖStA KA AFA 1590/12/2.

23 ÖStA KA Hofkriegsrat-Wien (HKR-Wien) Protokoll (Pr.) Registratur (Reg.) Band (Bd.) 201. fol. 14r. 1598. máj. No. 45.

24 *Ortelius*, 2002. 114r.

25 ÖStA KA Best. Nro. 597. (1598) Ugyanezt az információt tartalmazza a császári-királyi haderő 1598-ban felállított stábjának jegyzéke. ÖStA KA AFA 1598/8/14.

26 ÖStA KA HKR-Wien Pr. Reg. Bd. 201. fol. 365r. 1598. júl. No. 114.; *Sahin-Tóth*, 2004. 1166. p.

27 ÖStA KA HKR-Wien Pr. Reg. Bd. 203. fol. 276v. 1599. febr. No. 77

28 ÖStA KA AFA 1599/6/10.

francia és lotaringiai katonák mustrabiztosát, hogy a francia gyalogság fölé kinevezték *Obrist*nak Schwarzenberg helyettesét.²⁹ Azaz az uralkodó rábízta az 1598. október 9-én vagy 10-én Buda ostrománál hősi halált halt Boppard ezredét.³⁰

Ha annak az okait keressük, hogy az Udvari Haditanács miért fogadott tömegesen szolgálatába vallon, lotaringiai és francia katonákat, akkor harmadrészt meg kell említeni, hogy a vallon, francia és lotaringiai katonaság olcsóbb volt, mint a német. Ez abból adódott, hogy az előbbi ezredekben a tisztek száma alacsonyabb, míg az altiszteké jóval magasabb volt. Ez azt jelenti, hogy a vallon, francia és lotaringiai ezredeket nem csupán a harctéren lehetett jobban vezetni, hanem havi zsoldjaik összegei is jóval alacsonyabbak voltak, mint egy hasonló létszámú német egységé.³¹

Ez a katonaság ráadásul a hadjáratok végeztével a Magyar Királyság területén vonult téli szállásra, ami tovább csökkentette költségeiket. Egy 1599. december 30-án Bécsben kelt irat szerint az uralkodó Mátyás főhercegnek, az udvari haditanácsosoknak és más kormányiszervek tagjainak feltette a kérdést: a vallon és francia katonaságot át kellene teleltetni vagy alkalom adtán le kellene szerelni? Válaszukban a kérdeztettek az előbbit tartották célravezetőnek. Érvelésük szerint egyrészt, bár létszámuk lecsökkent, ám megfelelő reformáció és redukció után még mindig képesek a siker reményében felvenni a harcot az oszmán csapatokkal. Másrészt azok, akik már a Magyar Királyságban szolgálnak hosszabb ideje megszokták az itteni klímát és megismerték az ellenség szokásait. Az újonnan toborzottnak ezeket a tapasztalatokat még meg kellene szerezniük. Ha pedig csak a pénzügyi okokat veszik figyelembe, akkor megállapítható, hogy a költségeket egy hasonló katonaság toborzása csak felverné. A toborzási terület ráadásul túl távol esik a hadszíntértől, így a vonulási pénzek, a vízen történő szállításhoz a hajósok felfogadása, nem beszélve a Német-római Birodalomban tett károkról olyan hatalmas összegekre rúgnának, hogy mindezeket figyelembe véve a vallon és francia katonaság átteleltetése kevesebb pénzbe kerülne, mint amennyit igényelne, egy hasonló egység felfogadása.³²

Hiába került azonban kevesebbe ezeknek az ezredeknek és lovas egységeknek a felállítására és eltartására, ha az Udvari Kamara nem tudta megoldani zsoldjuk finanszírozását, amely aztán nyílt lázadáshoz vezetett. Az elmaradt fizetés már

29 ÖStA KA HKR-Wien Pr. Reg. Bd. 201. fol. 296r. 1598. dec. No. 73.

30 ÖStA KA AFA 1598/10/2.; *Sahin-Tóth*, 2006b. 251. p.

31 *Kelenik*, 1990. 92. p.; *Bagi*, 2011. 206–208. p.

32 ÖStA KA AFA 1600/7/ad2.

1598-ban feszültséget szült a francia, vallon és a német katonák között. Egy május 14-én Bécsből a Fuggereknek küldött jelentés szerint Schwarzenberg a sikertelen Székesfehérvár elleni támadást követően Komáromban helyezte el Schönberg, Boppard és Johann Baptista Pezzen megmaradt gyalogosait.³³ A franciák azonban hamarosan lázadni kezdtek elmaradt zsoldjuk miatt: a németeket (bajtársaikat) nem csak szidták, hanem döglött kutyákkal és más ocsmány dolgokkal dobálták meg őket. Pezzen a francia tisztségviselők egyikéhez el is juttatta a bizonyítékokat, követelve, hogy azonnal állíttassa le ezeket az illetlenségeket. Ez meg is történt, ám nem sok sikerrel, hiszen hamarosan újra lázadni kezdtek. A szidalmazást és a dobálást azonban a nyílt fegyveres konfliktus váltotta fel. Az összegyűlt német katonák ugyan oldalfegyvereikkel próbáltak védekezni, ám velük szemben a franciák, nem csak töreiket és kardjaikat, hanem puskáikat is használták. A fokozott indulatokat végül Pezzennek sikerült csillapítania, aki életét kockáztatva a két csapat közé állt, és szigorúan figyelmeztette őket, hogy szándékuktól álljanak el. Végül hatott a szép szó, de így is 40-40 halott volt mindkét oldalon és még legalább annyi vagy még több sebesült.³⁴

A „komáromi összecsapás” már tehát egy intő jel volt, ám a zsoldelmaradás problémáját ez sem oldotta meg, sőt az Udvari Kamara adóssága, zsoldhátraléka tovább növekedett a Boppard, majd a Pápan lévő Hugne ezreddel szemben. Az utóbbi kinevezését követő kifizetéseket, illetve azok elmaradását maguk az elégedetlen zsoldosok írták meg 1600. május 18-i panaszlevelükben, amelyet két társuk, Jacomo Mellin és Claudi Maignier vitt először Schwarzenberghez Győrbe, aki a követeket a német nyelvű fordítással tovább küldte Mátyás főherceghez Bécsbe. Eszerint egy havi zsoldot kifizettek számukra, amikor a frissen kinevezett Hugne 1599 márciusában megérkezett hozzájuk,³⁵ de azt is a tudomásukra hozták, hogy ugyanennyit el is vonnak tőlük a császár parancsára. Az 1599. áprilisi Schwarzenberg-féle Buda elleni sikertelen³⁶ támadást követően történt meg az újabb elszámolás, amely után fél havi fizetségüket számolták el, majd Komáromban megmustrálták őket. Ekkor már hat hónapi zsolddal tartozott a franciáknak az Udvari Kamara, ám ekkor is csak fizetségük kétharmadát vehették át.

33 Boppard ezrede olyan nagy veszteségeket szenvedett az elmúlt évi hadjáratban és Győr visszafoglalásánál, hogy katonáit két zászlóba kellett összevonni. Az *Obrist* pedig 1598 áprilisában megbízást kapott arra, hogy nyolc, egyenként 300 fős egységet toboroztasson Lotaringia területén. *Heischmann*, 1925. 247–248. p., *Sahin-Tóth*, 2006b. 249–250. p.

34 ÖNB Cod. 8971. fol. 283r.

35 ÖStA KA HKR-Wien Pr. Reg. Bd. 203. fol. 322v. 1599. márc. No. 96.

36 ÖNB Cod. 8972. fol. 488v–489r, 502r–503r, 516r, 524r, 536r–v, 544v.

A katonák a fennmaradó rész pótlását követelték. A komáromi mustrát követően 1599 júniusának végén vagy júliusának elején Esztergomban egy havi zsoldot és plusz fizetést (*Lehen/Lohn*),³⁷ összesen fejenként 6-6 tallért vehettek át a katonák.³⁸ A Mellin és Maignier által Bécsbe vitt panaszlevélből az is kiderül, hogy bajtársaik harmada elpusztult a nélkülözésben: egereket, lovakat és macskákat kellett enniük.³⁹

A kialakult helyzet augusztus végére ismét tarthatatlanná vált. Az említett hónap 23. napján Geizkofler azt írta Mátyás főhercegnek, hogy a francia és a vallon gyalogságnak már négy havi zsolddal tartoznak. Sokáig nem lehet már őket a táborban tartani, és a birodalmi fillérmester félelme szerint hamarosan fel fognak lázadni. Ezek a katonák két *Hauptmann*jukat el is küldték Bécsbe azzal a fenyegetéssel, hogy abban az esetben, ha nyolc napon belül kifizetésük nem történik meg, el fognak vonulni a táborból.⁴⁰ Természetesen az udvar is érzékelt a lázadás kitörésének veszélyét, mint ahogyan ez a Leonhard von Jell mustrabiztosnak 1600. április 15-én kiállított instrukciójából kiderül. Eszerint közölnie kellett a pápai franciákkal, hogy kifizetésük nem azért ilyen lassan történik, mivel olyat tettek volna, amely a hűséges katonához nem illik. Mind az uralkodó, mind pedig Mátyás főherceg elismeri hűséges és hasznos szolgálatukat, ezért is akarják őket továbbra is zsoldban tartani, de — sajnos — a kifizetésükhöz szükséges pénzek nem érkeztek még meg. Jellnek azonban arra kell kérnie őket, hogy nyugodjanak meg, mert ahogyan ezelőtt és mindig, úgy most is megkapják fizetésüket.⁴¹

A zsold elmaradása miatt a nélkülöző franciák számára létfenntartásuk érdekében egyetlen lehetőség maradt: a környék kirablása. Az uralkodó Hugne-t alig nevezte ki az ezred élére, amikor az Udvari Haditanács 1599. január 9-én arra utasította az *Obrist*ot, hogy a katonáinak a pápai polgárok és lakosok ellen elkövetett kártételeit azonnal állítsa le.⁴² Két nappal később arról is döntés született, hogy

37 A *Lehen* szó ma hűbéri adományt, míg a *Lohn* szó bért, fizetséget vagy jutalmat jelent. A korban a két szót gyakran egymással felcserélve használták, és a zsoldfizetésekkel kapcsolatban egészen speciális jelentéssel bírtak. Azt a kifizetést jelölték ugyanis, amit a katonák egy-egy havi zsoldfizetést megelőzően átvehettek. Ennek összegét utána természetesen levonták a bérükből. Vö. még *Takáts*, 1908.

38 ÖStA KA HKR-Wien Pr. Reg. Bd. 203. fol. 58v. 1599. júl. No. 63.

39 ÖStA KA AFA 1600/7/ad2.

40 ÖStA KA AFA 1599/8/10.

41 ÖStA KA AFA 1600/7/ad2.

42 ÖStA KA HKR-Wien Pr. Reg. Bd. 203. fol. 308r. 1599. jan. No. 35.

a franciákat Pápáról áthelyezik Komáromba.⁴³ Március 19-én a haditanácsosok ismét arra utasították a csapatokhoz készülő Hugne-t, hogy a lakosság panaszait vizsgálja ki, az elkövetőket szigorúan büntesse meg és gyalogosai között tartson jó rendet.⁴⁴

Az 1599. évi hadjárat végeztével a téli szállásra vonult és zsold nélkül hagyott katonák azonban újra a környék módszeres kifosztásából próbálták fenntartani magukat, mint ahogyan erről Vas vármegye 1600. január 17–18-án tartott nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvében olvashatunk. „Könnyek között panaszkodik az egész Kemenesalja kerület[...] a Pápa mezővárosba beszállásolt vallon [francia] katonák miatt, akik éppen úgy fosztogatnak, mint az ellenség: elveszik a lakosok ingóságait, igavonó és egyéb állatait. A közgyűlés elhatározta, hogy könyörögni kell öfelségéhez, védelmezze már meg végre a lakosokat a katonák túlkapásaitól.”⁴⁵

Alig egy hónappal később, február 21-én Vas vármegye nemesi a pozsonyi rendi gyűlésre küldött két követének egyebek mellett azt adták feladatául, „hogy beszámoljanak és jelentést tegyenek mindazokról a terhekről, amelyekkel a Pápa végvárába téli beszállásolt vallon, vagyis francia csapatok gyötrik kegyetlenül és törvénytelenül a vármegyét.”⁴⁶

Hugne is igyekezett megoldást találni katonái fizetlenségére, ezért 1600. március 18-án plusz fizetést kért számukra. A beadvánnyal kapcsolatban az Udvari Haditanács arról tájékoztatta a kamara tanácsosait, hogy a császár parancsa szerint az ezredet meg kell reformálni. Az ehhez rendelkezésre álló összeget pedig nincs értelme kiadni plusz fizetesként. A reformációt azonban addig nem lehet végrehajtani, amíg a francia katonák így viselkednek, ezért azon a véleményen vannak, hogy az *Obrist* kérését teljesítsék.⁴⁷

Hugne és katonái jó része között azonban 1600 tavaszára végérvényesen megromlott a kapcsolat. Ez nagyon fontos volt, hiszen az *Obrist* vagy hadivállalkozó és beosztottjai között bizonyos tekintetben kölcsönösségi, viszonyossági viszonyoknak kellett fennállnia.⁴⁸ A francia katonák panaszleveléből kiderül, hogy amikor

43 ÖStA KA HKR-Wien Pr. Reg. Bd. 203. fol. 311r. 1599. jan. No. 91.

44 ÖStA KA HKR-Wien Pr. Reg. Bd. 203. fol. 322v. 1599. márc. No. 96.

45 *Tóth*, 1989. 220. p.

46 *Tóth*, 1989. 224. p.

47 ÖStA KA HKR-Wien Expedit (Exp.) Bd. 204. 1600. márc. fol. 443r.

48 Nem csupán a hadúr, hanem a zsoldba állók számára is fontos volt a hadivállalkozó személye, hiszen egyrészt egy-egy jó csengésű, jó kapcsolatokkal rendelkező és hadakozásban járatos

kimentek a falvakra, őket csak a tisztségviselők kísérésére alkalmazták. A tisztek a falusiaktól annyi ételmet kaptak, hogy azokat a piacon adták el, de a katonáknak semmit sem adtak. Ezzel szemben ők abból, amit falvaktól magukkal hoztak, két napnál tovább meg nem élhettek és állandóan éheztek, míg a tisztek naponta banketteket tartottak.⁴⁹ A katonák tehát azzal vádolták *Obrist*jüket és főtisztjeiket, ahogyan Mátyás főherceg Schwarzenbergnek megírta május 23-i levelében, hogy csaláltak és csak saját hasznukat keresték.⁵⁰

Az utolsó cseppet a pohárban azonban a francia gyalogezred mustrájára és reformációjára kirendelt Jell pápai megérkezése jelentette. Az ezt követő eseményeket két leírásból is ismerjük, hiszen mind a mustrabiztos jelentése, mind pedig az akkor még magukat tisztázni akaró katonák panaszlevele is megőrizte.

Jell az 1600. május 10-i pápai mustrán történeteket egy nappal később Győrben vetette papírra. Leírása szerint miután a katonák összegyűltek, parancsot adott arra, hogy zászlónként vonuljanak ki a vár előtti szabad területre, ahol majd elszámol velük, illetve megtörténik reformációjuk és a redukciójuk is. Amikor azonban a kapuhoz értek, azt zárva találták. Bár ezért a francia gyalogosok voltak a felelősek, ám ráfogták a magyarokra. Azonban mikor Hugne és Jell a kapuhoz lovagolt a feszültség akkor már tapintható volt. A katonák pikáik hegyét és feltekert kanócú puskáikat az *Obristra* fogták. Hugne akkor haditörvényszékkel fenyegetőzött, ígérve, hogy ha megtagadják az engedelmességet, akkor az elkövetők nem ússzák meg büntetés nélkül. Erre a kapu kinyílt, ám csak az *Obrist* saját zászlója vonult ki rajta, a többi hét a várban maradt, és Jell szerint csakhamar észrevehetőek voltak a zendülés jelei. A bennmaradt franciák ugyanis megszállták a gyülekezőteret és a falakat is. A jelentés szerint Hugne ezt követően megpróbált hatni katonáira: emlékeztette őket a császárnak tett esküjükre, valamint arra, milyen rossz hírért keltik ezzel saját nációjuknak. Ám minden hasztalan maradt, a hét zászló továbbra sem engedelmeskedett neki. Jell eközben Hugne zászlójának ka-

személy neve megélhetést és bőséges zsákmányt ígért számukra. Másrészt a megbízott a fel-fogadottjaival szemben patriarchális szerepet töltött be, hiszen már az egység szervezésének kiindulópontján saját embereit tette meg tisztségviselőkké, akik a toborzást végrehajtották. A toborzópénzt, a zsoldot, a leköszönésért járó félhavi fizetséget a hadivállalkozónak fizette ki az Udvari Kamara, amelyet aztán neki kellett volna alárendeltjei között zétosztani. Emellett az *Obrist* a gyalogságnál a legfőbb törvénykezési jogot is a kezében tartotta. A sikeres toborzás pedig a hadivállalkozó számára újabb tiszta vagy gyakran tisztátalan jövedelmeket és megbízásokat jelentett, illetve jelenthetett. *Bagi*, 2011. passim.

49 ÖStA KA AFA 1600/7/ad2.

50 ÖStA KA AFA 1600/7/ad2.

tonáit emlékeztette esküjükre, valamint egy újabbat is letetett a császár nevére velük. A mustramesternél a másik hét zászló közölte, hogy nem hajlandóak Pápán kívül megmustráltatni magukat, csak a várban vagy a mezővárosban. Mindeközben Jell állítása szerint a franciák el akarták fogni és mindaddig fogságban tartani, amíg részükre a teljes, azaz a nyolc havi zsoldot ki nem fizetik. Ezért kikiáltottak Hugne zászlójának a várból, hogy csatlakozzanak hozzájuk, mert hamis esküt tettek le és valamennyit meg fogják büntetni. A mustrabiztos és az *Obrist* ekkor tanácsosabbnak vélték, ha visszaengedik ezeket a katonákat is a városba. Ez végül megtörtént, ám Jell és Hugne további kísérlete a helyzet megoldására, a zendülés elfojtására meghiúsult. Az *Obrist*ot saját zászlójának katonái akarták megölni a szintén a mustrára rendelt Helioval egyetemben. Utóbbit fogságba is akarták ejteni, végül Jell is csak nehezen kerülte el a pápai rabságot.⁵¹ Végül 43 főtiszt és 79 közkatona érkezett meg Pápára a mintegy 1200 főnyire becsült ezredből.⁵²

A francia katonák panaszelevele ezzel szemben hallgatott a mustrán törtétekről, és az elmúlt bő egy évben történt kifizetések felsorolása után inkább igyekezett Hugne-ra és tisztségviselőire terelni a felelősséget, kidomborítva visszaéléseiket. Állításuk szerint amikor Jell megérkezése előtt, egy főtiszt a főörségnél közölte zsoldosokkal, hogy 8, 9 vagy 10 tallérnál többet úgysem tudna nekik a mustrabiztos kifizetni. Ráadásul azt követelte a katonáktól, hogy az *Obrist*ot egy csizmával, míg a tisztségviselőket térdszalaggal és kesztyűvel ajándékozzák meg.

A mustra napján aztán Hugne a katonák tudtára adta, hogy elmaradt nyolc havi zsoldjukból két hónapot pénzben, egyet pedig posztóban kapnak majd meg. Az *Obrist* azonban ismét visszaélésre készült, hiszen a mustrabiztos vele előzőleg mást tudatott. Eszerint három hónapot pénzben, egyet pedig posztóban kívánt átadni a katonáknak, amiből levonják a plusz kifizetéseket is. Egy pillanatra itt érdemes megszakitánunk a franciák panaszelevelének ismertetését. Mátyás főherceg 1600. június 10-én a császárhoz írt leveléből ugyanis kiderül, hogy Jell valóban három havi zsoldot, összesen 25 000 forintot vitt magával, amely összeg azonban a zendülők kezén maradt.⁵³

Zsoldosai Hugne-t azonban nem csupán visszaéléssel és csalással, hanem a lázadás szításával is megvádolták. Állításuk szerint az *Obrist* és a főtisztek mondták nekik, hogy kérjék a teljes havi zsoldot. Úgy vélték, hogy ezzel maguknak

51 ÖStA KA AFA 1600/7/ad2.

52 ÖStA KA AFA 1600/7/ad2.; *Finkel*, 1992. 454. p. ; *Tóth*, 2000. 310. p. *Sahin-Tóth*, 2006c. 310. p.

53 ÖStA KA AFA 1600/6/6.

újabb plusz jövedelmeket szereznek, a mustrabiztost pedig megnyugtatták, hogy majd ők lecsendesítik a katonákat.

Amikor pedig a zsoldosok megtudták, hogy a főtiszték a maguk részére nyolc havi zsoldról tárgyaltak Jell-lel, amivel a császárnak 50 000 forint kárt okozott volna, akkor elhatározták, hogy egy külön személyt küldenek Bécsbe, kérve Mátyás főherceget, hogy Hugne és a főtisztjei az országot el ne hagyassák addig, amíg el nem ítélik őket. Maguk pedig tovább nem kívántak tisztjeik alatt szolgálni, egy másik *Obrist*ot kérnek, és bár Győrben azt terjesztik róluk, hogy lázadók és hűtlenek a császárhoz, valamint a törökkel tárgyalnak, ez nem igaz, hiszen mindig is hűen szolgálták a császárt. Emellett a francia katonák kértek maguk mellé egy biztost, aki részletesen kinyomozza, milyen lopásokat és csalásokat követtek el Hugne és főtisztjei ellenük és az uralkodó ellen.⁵⁴

Az *Obrist* megpróbáltatásai azonban nem értek véget Páparól történt elmenekülésével. A katonák vádjainak is köszönhetően Mátyás főherceg már május végén tisztázni akarta Hugne és a tisztségviselők szerepét a dolog illetén alakulásában. Május 23-i levelében utasította is Schwarzenberget arra, hogy indítson vizsgálatot a zendülők elől Győrbe menekült személyek ellen.⁵⁵ Az Udvari Haditanács hat nappal később már csak arra utasította ugyanőt, hogy alaposan vizsgálja ki a franciák zendülését és a bűnösöket példásan büntesse meg.⁵⁶ Mátyás főherceg 1600. június 10-én a császárhoz írt levelében szintén ezt említette, míg Hugne-nyal és főtisztjeivel kapcsolatban csak arról írt, hogy tanácskoznak arról, milyen intézkedéseket foganatosítsanak ellenük felelősségük miatt.⁵⁷ Július 15-i leveléből azonban már az derül ki, hogy Győrben Schwarzenberg lefolytatta a nyomozást, amely megállapította Hugne és a vele együtt Páparól elmenekültek ártatlanságát.⁵⁸

Erre válaszul az *Obrist* és tisztségviselői szintén szerkesztettek — sajnos dátum megjelölése nélkül — egy latin nyelvű beadványt, amelyben először is leírták, hogy 1598. december végétől az ezred katonáinak pénzben és posztóban

54 ÖStA KA AFA 1600/7/ad2., *Sahin-Tóth*, 2006c. 310. p.

55 ÖStA KA AFA 1600/7/ad2., *Sahin-Tóth*, 2006c. 310–311. p.

56 ÖStA KA HKR-Wien Pr. Reg. Bd. 205. fol. 127v. 1600. máj. No. 76.; *Sahin-Tóth*, 2006c. 310. p.

57 ÖStA KA AFA 1600/6/6., *Sahin-Tóth*, 2006c. 311. p.

58 ÖStA KA AFA 1600/7/2.

összesen 98 077 forintot fizettek ki.⁵⁹ Az átvett összegeket és ruhákat pedig egy mustrabiztos jelenlétében osztotta ki a zsoldosoknak. Itt bejelentette az elesett katonákat és bevezették halálukat a mustralistába is. Tehát nem történt semmiféle visszaélés, sem büntény, a katonák pedig elégedettnek tündek. Szerintük az a panasza sem fedte a valóságot, miszerint a Buda elleni 1599. évi sikertelen akció után ne osztották volna ki a zsoldot a katonáiknak a *Hauptmannok*.

Másodsorban elutasították azt a vádat, amely az élelmiszereknek a falvakból való elhordását és saját haszonra történt eladását illette. Az állítást egészen csálárndnak és hazugnak találták, hiszen a mondott élelmiszert szabályosan, az egyes zászlók között egyenlően osztották szét. Emellett kifejezték, hogy semmit sem kívánnak jobban, mint azt, hogy a bűnösök tettükért megbűnhődjenek.

Hugne maga elutasította a vádat, amely a legutolsó, sikertelen mustrával kapcsolatban érte őt. Határozottan állította, hogy Jell csak két teljes havi, valamint a harmadik havi zsold egy részét adta át neki. A többi pénzt pedig a nyolc hónapi járandóságából visszatartotta, mivel ezeket az előző zsoldfizetést követően a katonák plusz fizetésként már megkapták. Egyben maguk is kérték az ügy mihamarabbi kivizsgálását, hogy nevüket tisztázhassák.⁶⁰

Hugne ezen kívül egy szintén dátum nélküli levélben latin nyelvű kérelemmel fordult az udvarhoz. Ebben egyrészt sajnálkozását és elképedését fejezte ki volt beosztottja gaztettei miatt, másrészt pedig részletesen beszámolt nyomorúságos helyzetéről és tisztjei hasonló állapotáról, hiszen minden poggyászuk Pápán maradt, zsoldot pedig már rég nem kaptak.⁶¹

A Mátyás főherceg által még május 23-án elrendelt vizsgálat egyelőre váratott magára, hiszen a pápai őrség többi részét túszként fogva tartó franciák ellen, akik immáron ténylegesen át akarták adni a fontos várat a székesfehérvári oszmán katonaságnak, felvonult Schwarzenberg a rendelkezésre álló császári-királyi csapatokkal.⁶² Az uralkodó azonban 1600. június 26-i levelében a lázadás okainak és körülményeinek alapos vizsgálatára szólította fel Mátyás főherceget, és ráadásul igen meg is dorgálta őt vélt vagy valós mulasztások miatt. II. Rudolf egyrészt sérelmezte, hogy a franciákat Pápán és nem Pápán kívül akarták reformálni és

59 Hugne és főtisztjei nem első alkalommal kényszerültek magyarázkodásra. Geizkofler Mátyás főhercegnek 1599. augusztus 23-án írt levelében megemlítette, hogy az *Obrist* és tisztségviselői elhatárolódtak a Bécsnek zsoldfizetési hátralék miatt ultimátumot adott katonáiktól. ÖStA KA AFA 1599/8/10.

60 ÖStA KA AFA 1600/7/ad2, *Sahin-Tóth*, 2006c. 310–311. p.

61 ÖStA KA AFA 1600/7/ad2, *Sahin-Tóth*, 2006c. 311. p.

62 *Tóth*, 2000.310 p.; *Ortelius*, 2002. 184v–185r.; *Isvánffy*, 2009. 343–345. p.

kifizetni, mint ahogyan ez a Jellnek még Pilzenben kiállított instrukciójában szerepelt. Ami egyébként nem csak, hogy nem történt meg, hanem mint ahogyan azt a főherceg június 10-i leveléből megtudta, még a mustrabiztos által elvitt pénz is elveszett. Emellett a császár kitért arra is, hogy a katonákat több helyen kellett volna szétosztani és téli szállásra rendelni. Hugne-nyal kapcsolatban pedig megemlítette, hogy az ezredének elrendelt redukciója ellen szólt Bécsben, majd a hadszíntéren is. Ennek kivizsgálását megparancsolta Mátyás főhercegnek, megjegyezve, hogy az *Obrist* és hét *Hauptmannja* a vizsgálat egész ideje alatt őrizetben legyenek, nehogy megszökjenek az igazságszolgáltatás elől.⁶³

Mátyás főherceg július 15-én válaszolt, számos melléklettel ellátott levelében az uralkodó feddéseire. Ebben kifejtette, hogy maga is Pápa visszaszerzésén munkálkodik, amit nem csupán katonai erővel szándékozik megvalósítani. Június 14-i dátummal ugyanis Geronimo Denticivel egy levelet küldött a lázadóknak, amelyben kegyelmet és teljes kifizetést ígért nekik, hasztalan.⁶⁴A mustrára terve megemlítette, hogy Hugne segítségével Jell Pápán kívül kezdte meg a reformációt, ám az *Obrist* zászlóján kívül a többi se megmustráltatni, se redukáltatni nem engedte magát. A császár által megírt becsmérő szavakról pedig nem hallott, sőt inkább a lotaringiai tiszt hű viselkedését emelte ki. Hugne volt ugyanis az első, aki a saját zászlóját erőszakkal és élete kockáztatásával, a mustrabiztos kívánsága szerint, a várból Pápa elé vezette, és maga ajánlotta fel két hónap elengedését. Jellnek pedig hű segítséget nyújtott. Mátyás főherceg tehát úgy találta a maga részéről, hogy Hugne nem volt sem okozója, sem segítője a zendülésnek. Emellett kijelentette, hogy a lázadó katonák panaszlevelét nem fogadják el, főleg, hogy köztudott, hogyan viselkedtek a mustrabiztos ellen.

Mint, ahogyan már említettem Mátyás főherceg beszámolt az uralkodónak Schwarzenberg vizsgálatának az eredményéről is, amely szerint Hugne és megmaradt katonái ártatlanok voltak a Pápán kialakult helyzetben, a császári követelésnek mégsem mert, illetve lehetett ellent mondani. Ezzel szemben kifejezte az újbóli vizsgálattal kapcsolatos aggályait, amelybe már a lázadás előtt és után a várból elmenekült magyarokat és németeket is ki akarták hallgatni. Eszerint egyrészt nehéznek tartotta Hugne és hét *Hauptmannjának* eltartását, másrészt őrzésük megszervezését is. Mindezzel kapcsolatban a főherceg az uralkodó további rendelkezéseit várta.⁶⁵

63 ÖStA KA AFA 1600/6/13.; *Sahin-Tóth*, 2006c. 311–312. p.

64 ÖStA KA AFA 1600/7/ad2.

65 ÖStA KA AFA 1600/7/2.

A válaszlevél, szintén július 15-én kelt utóiratában találunk beszámolót Hugne és hét társának további sorsáról. Eszerint a császár június 26-i parancsa alapján és Mátyás főherceg rendelkezésére Melchior von Redern, az Udvari Haditanács elnöke és Christoph Freiherr von Eck az Udvari Haditanács tanácsosa őrizetbe vette őket a pápai események miatt. Utasították a lefogottakat, hogy a néhai Tobias Weissen házában megjelenjenek, fegyvereiket adják le, dolgaikat vegyék magukhoz, és ott maradjanak a császár további rendelkezéséig. Szükséges ellátásukról gondoskodni fognak. Hugne és a tisztjei eleget tettek mindennek, ám az *Obrist* sérelmezte, hogy meg nem érdemelt megaláztatásban van részük. Ezért alázatosan kérte, hogy jog szerint ítéletet hozzanak ügyükben. Ha hibáztak valamiben, büntessék meg őket, ha azonban nem bűnösök, akkor kérik az uralkodót és a főherceget is, hogy megtépázott becsületüket állítsák helyre, kárukat és kintlévőségeiket pedig térítsék meg. Emellett még kérték a velük maradt lovaik és szolgálók ellátását is. Erre Redern kézzel és szóval esküdt is tett. Hugne tudni akarta, hogy szabadlábban maradt katonái kinek lesznek alárendelve. Az *Obrist*tel azt közölték, hogy a tiszteknek ő előtte és von Eck előtt kell felesküdniük, és amíg a császár mást nem parancsol, Bécsben maradjanak. Az esküt mind a 35-en le is tették, ahogy a többi 79 francia közkatona is. Mátyás megígérte, hogy alaposan kivizsgálhatja az ügyet és az eredményét az uralkodónak meg fogja küldeni.⁶⁶

Összegzés helyett

A vizsgálat részletei sajnos nem maradtak ránk, csak a végeredményét ismerjük: az őrizetbe vettek nem találták bűnösnek és szeptember utolsó napjaiban szabadon is bocsátották őket. Hugne-t és katonáit az év végére kifizették, ám az *Obrist* további szolgálataira nem tartott igényt az uralkodó. Ez azt jelentette, hogy bár megmenekült és kintlévőségeinek egy részét megkapta, de az 1597-ben megindult karrierje a Habsburg Monarchia hadseregében a pápai zsoldos lázadás miatt kettétört.⁶⁷

66 ÖStA KA AFA 1600/7/ad2.; *Sahin-Tóth*, 2006c. 312–313. p.

67 *Heischmann*, 1925. 249. p.; *Sahin-Tóth*, 2006c. 313–317. p.

Felhasznált irodalom

- Bagi*, 2011 *Bagi Zoltán Péter: A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek. Bp., 2011.*
- Bagi*, 2015 *Bagi Zoltán Péter: Adolf von Schwarzenberg első éve a Magyar Királyságban 1595. In: Győri Tanulmányok 35. (2015) 5–19. p.*
- Finkel*, 1992 *Finkel, Caroline: French mercenaries in the Habsburg-Ottoman War of 1593–1606: the Desertion of the Papa Garrison to the Ottomans in 1600. In: Bulletin of the School of Oriental and African Studies 55. (1992) 3. sz. 451–471. p.*
- Gersei Pethő*, 1729 *Gersei Pethő Gergely: Rövid magyar kronika...Kassa, 1729.*
- Gömöry*, 1894 *Gömöry Gusztáv: A sziszeki csata 1593-ban. In: Hadtörténelmi Közlemények 7. (1894) 613–634. p.*
- Heischmann*, 1925 *Heischmann, Eugen: Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich. Wien, 1925.*
- Istvánffy*, 2009 *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája. Tállyai Pál XVII. századi fordításában. Bp., 2009.*
- Kecskés*, 1984 *Kecskés László: Komárom, az erődök városa. Bp., 1984.*
- Kelenik*, 1990 *Kelenik József: A hadügyi forradalom és hatása Magyarországon a tizenöt éves háború időszakában. Tények és megjegyzések a császári-királyi sereg valós katonai értékéről. In: Hadtörténelmi Közlemények 103. (1990) 1. 85–95. p.*
- Kelenik*, 1991 *Kelenik József: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári-királyi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenöt éves háború éveiben. In: Hadtörténelmi Közlemények 104. (1991) 3. sz. 80–122. p.*

- Niederborn*, 1993 *Niederborn, Jan Paul*: Die europäischen Mächte und der „Lange Turkenkrieg“ Kaiser Rudolfs II. (1593–1606). Wien, 1993.
- Ortelius*, 2002 *Ortelius, Hieronimus Augustinus*: Chronologia oder Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen in Ungarn auch in Siebenburgen von 1395. Nürnberg, 1602. Reprint: Pytheas Kiadó 2002.
- Pálffy*, 1997 *Pálffy Géza*: A pápai vár felszabadításának négyszáz éves emlékezete 1597–1997. A bevezető tanulmányt írta és az okmánytárat összeállította Pálffy Géza. Szerk. Hermann István. Pápa, 1997.
- Sahin-Tóth*, 2004 *Sahin-Tóth Péter*: Lotaringia és a tizenöt éves háború. In: Századok 138. (2004) 5. sz. 1149–1188. p.
- Sahin-Tóth*, 2006a *Sahin-Tóth Péter*: A francia katolikus ligától Kanizsáig. Henri de Lorraine-Chaligny életpályája (1570–1600). In: Ad Astra. Sahin-Tóth Péter tanulmányai Études de Péter Sahin-Tóth. Szerk.: Oborni Teréz Bp., 2006. 113–127. p.
- Sahin-Tóth*, 2006b *Sahin-Tóth Péter*: Egy lotaringiai nemes a “hosszú török háborúban”: Georges Bayer de Boppard. In: Ad Astra. Sahin-Tóth Péter tanulmányai Études de Péter Sahin-Tóth. Szerk.: Oborni Teréz Bp., 2006. 241–253. p.
- Sahin-Tóth*, 2006c *Sahin-Tóth Péter*: Hitszegő hitetlenek. Francia-vallon katonák lázadása Pápa várának ostrománál (1600). In: Ad Astra. Sahin-Tóth Péter tanulmányai Études de Péter Sahin-Tóth. Szerk.: Oborni Teréz Bp., 2006. 299–363. p.
- Takáts*, 1908 *Takáts Sándor*: A magyar léhen és holden. In: Századok 42. (1908) 245–263. és 325–341. p.
- Thallóczy*, 1896 *Thallóczy Lajos*: Gabelmann Miklós császári hadi történetíró emlékezete. In: Történelmi Tár, 1896. 577–645. p.
- Tóth*, 1989 *Tóth Péter*: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1595–1600. Vas megyei levéltári füzetek 2. Szombathely, 1989.
- Tóth*, 2000 *Tóth Sándor László*: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000.

KÁRPÁTI ATTILA ISTVÁN

„AKIT SZERET, SZIVE SZERINT SZERETI.”
ID. TELEKI LÁSZLÓ CSEREI HELENÁNAK ÍRT
NEVELÉSI TANÁCSAI¹

Ifj. Wesselényi Miklós báró (1796–1850) eszméit, életének főbb eseményeit a történettudomány — elsősorban Trócsányi Zsoltnak köszönhetően — ma már részletesen ismeri. 1965-ben megjelent *Wesselényi Miklós* című, részben lerövidített, ám így is terjedelmes monográfiája napjainkban is a Wesselényi-kutatás alapvető szakirodalmát képezi. Vannak azonban továbbra is kiegészítésekre, pontosításokra szoruló elemek a zsidói báró életrajzában.

A történészek a *Balítéletekről* és a *Szózat a magyar s szláv nemzetiség ügyében* szerzőjeként, valamint a liberális reformellenzék első vezéréként ismerik. A magyarországi köztudatban elsősorban az árvízi hajósként él, a Szilágyságban élők számára pedig mindezek mellett a jobbágyok pártfogója, valamint a 19. századi romantikus anekdoták legendás alakja. Olvastuk írásait, ismerjük életének szebb és kevésbé szebb eseményeit, a róla szóló történeteket, legendákat. De vajon ismerjük-e személyiségét, jellemének rejtett vonásait? Ehhez nyújt segítséget egy apai rokon, id. Teleki László *Némely az ötsémet illető különös környülállásokról* címet viselő nevelési tanácsadója és tervezete, amelyet az özvegyen maradt édesanya, Cserei Heléna számára írt.²

A nevelési tervezet keletkezésének körülményei

1809. október 25-én elhunyt id. Wesselényi Miklós. Halálának körülményeiről kevés információval rendelkezünk. Az özvegy Kazinczyhoz írt leveléből csupán annyit tudunk meg, hogy férje halálának oka egy „rettenetes Nyavalya” volt.³ A

-
- 1 Id. Teleki László Tanácsadás a gyermeknevelésről című, Kolozsváron őrzött kéziratának kutatását a Balassi Intézet Klebelsberg Kunó ösztöndíja támogatta.
 - 2 Kolozs Megyei Állami Levéltár (=KMÁL), fond nr. 250, crt. nr. 45. A Wesselényi család tagjaihoz kapcsolódó irodalmi, történelmi kéziratok
 - 3 Kazinczy Ferenc levelezése. 7. köt. Szerk.: Váczy János. Bp., 1896. 301. p. (a továbbiakban *Kazinczy*, 1896.)

fennmaradt források nem segítenek abban, hogy megismerjük a végzetes betegséget. A halál körülményeiről a Cserei Heléna által írt gyászjelentésben csupán az alábbiakat olvashatjuk: „Halála tsendes volt és minden tusakodás nélkül való, mint olyan férfiúé a ki lelki esmérétenek egyenességéből meriti végorájának nyugodalmát.”⁴ Egy másik forrás, a széphalmi vezér id. Wesselényiről szóló életrajzának fennmaradt rövid töredéke sem ad kapaszkodót számunkra a halálos kimenetelű betegséggel kapcsolatban.⁵ Az 59 évesen eltávozott bárót felesége és fia a zsbíói kastély mögötti dombon található családi sírboltban helyezte örök nyugalomra.

Id. Wesselényi Miklós személyisége és viselkedése életében is megosztotta környezetét, s ez halála után sem változott meg. A források arról árulkodnak, hogy özvegyének és egyetlen utódának gyászuk feldolgozása mellett szembesülniük kellett a személyes ellentétekkel és a közvélemény lesújtó megvetésével is. Cserei Heléna megélt gyászában a betegséghez hasonló szerepet tulajdonított férje halálában a hozzá közel álló és ellene forduló személyeknek.⁶ A többes számú vád azonban az özvegy és a fiú Kazinczyhoz intézett leveleit megvizsgálva egy személyre, Laskai Sámuelre szűkíthető.⁷ Toldi Zsigmond Közép-Szolnok megyei főispán 1806 májusában bekövetkezett halála után az idősebb Wesselényit nevezték ki a vármegye adminisztrátorává.⁸ Laskai, az apa bizalmasa és barátja töltötte be ez idő alatt Közép-Szolnok vármegye alispáni tisztségét, s amikor a „sbíói bö-

4 KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 47. Temetkezésekkel kapcsolatos iratok. Id. Wesselényi Miklós gyászjelentése

5 MTA KIK Kézirattár, M. Irod. Lev. 4-r. 119. sz. Báró Wesselényi Miklós életrajzának töredéke

6 „Nem kevésbé sullyosították betegségét Hazája sorsán való törődései némelly azon közben vett kedvetlenítéseivel egyesülve, olyanoktól a kiktől éppen nem várhatta volna; a kiket, mint Hazafiu munkásságának segítőtársait fel vett különösen betsült, s mások felett kedvelt.” KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 47. A Wesselényi család tagjainak temetésére vonatkozó iratok. Id. Wesselényi Miklós gyászjelentése

7 Laskai Sámuel 1759-ben született Zilahon. Zilahi és debreceni tanulmányait követően Közép-Szolnok vármegyei hivatalnokként tevékenykedett. Az 1790-91. évi országgyűlésen Közép-Szolnok vármegye követe volt, ezt követően visszavonult zálnoki birtokára. 1806-ban tért vissza a megyei közéletbe, amikor Közép-Szolnok vármegye alispánja lett. 1827-ben hunyt el Zálnokon. (*Zoványi Jenő*: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Szerk.: Ladányi Sándor. Bp., 1977. 364. p.)

8 *Trócsányi Zsolt*: Wesselényi Miklós. Bp., 1965. 26. p. (a továbbiakban: *Trócsányi*, 1965.); *Szilágyi Ferenc*: Idősb b. Wesselényi Miklós. Élet- és korrajz. Bp., 1876. 82–84. p.

lény” megbetegedett, ideiglenesen ő látta el az adminisztrátori teendőket.⁹ Ekkorra tehető az első konfliktus a Wesselényi család és Laskai Sámuel között: a már betegen fekvő Wesselényi, érezve egészségi állapota súlyosságát, arra kérte, hogy látogassa meg őt Zsibón — az alispán azonban elfoglaltságaira hivatkozva nem tett eleget a kérésnek.¹⁰ A család barátjának tekintett adminisztrátor viselkedése nagyon mély nyomokat hagyott Cserei Helénában. Kazinczyhoz címzett levelében fakadt ki, s Laskait tette felelőssé férje halálért, akinek betegsége az orvosok szerint nem volt halálos.¹¹

A mélyről jövő indulatok nemcsak az anya, hanem fia írásában is felfedezhetőek. Az ifjabb Miklós széphalmi vezérhez írt, 1810. március 21-i levelében ugyan nem nevezi meg apja gyilkosaként az alispánt, de édesanyjához hasonlóan nagy felelősséget és fontos szerepet tulajdonított neki apja halálában.¹² A már így is meglehetősen nagy ellenszenvet Laskai csak tovább növelte hivatali eljárásával, amelynek következtében Cserei Heléna panaszos levelet intézett Bánffy György gubernátorhoz. Az özvegy elmondása szerint Laskai a temetés közben érkezett meg, hogy végrehajtsa a törvény által előírt hagyatéki összeírást.¹³

Mint leveleikből kitűnik, az özvegyben és fiában intenzív érzelmek dúltak, s ennek nem félték hangot is adni. Ha rekonstruálni szeretnénk Laskai Sámuel szerepét, figyelembe kell vennünk a gyászreakció folyamatának egyes szakaszait

9 *Kazinczy*, 1896. 3. p. Vélhetően ez lehetett az alapja annak a szóbeszédnek, miszerint halála előtt elvették a bárótól az adminisztrátori hivatalát, s ez okozta halálát. Ezt az állítást azonban már Kazinczy Ferenc is hamisnak tartotta.

10 KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 97. Cserei Heléna levelei — L. Laskai Sámuel levele Cserei Helénához, 1809. október 17.

11 *Kazinczy*, 1896. 301. p. Laskai Sámuel a Kazinczy által írt Wesselényi-életrajz töredékében is feltűnik negatív szereplőként. A Kazinczy által leírtak összecsengenek az anya és fia leveleiben közölt információkkal, így vélhetően ők lehettek a széphalmi vezér forrásai.

12 „...érdemes kívánok néhai Atyámhoz lenni, 's a' Boszú állás kívánságának még tsak színét is el távoztatom, ama Véghetetlen Bíró el fogja igazítani...” *Kazinczy*, 1896. 317. p. Kazinczy Ferencnek a gyász feldolgozásában játszott szerepéhez lásd *Kárpáti Attila István: Ember az anekdoták mögött. „Hóstittek” és gyászmunka Wesselényi Miklós gyermek- és ifjúkorában.* In: Kút: az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola kiadványa. 13. évf. (2014) 1. sz. 28–31. p.

13 KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 110. Cserei Heléna által írt levelek. Cserei Heléna levele Bánffy Györgyhez, 1809. november 5.

is. A gyászfolyamat első fázisa a sokkhatás,¹⁴ amely az anya viselkedéséből világosan kiderül.¹⁵ A fentebb ismertetett körülmények hatásának és a Laskai Sámuelhez való viszonynak a megértéséhez — pszichológiai szakkifejezéssel élve — a tárgyvesztés megélésének második, ún. kontrollált szakasza nyújthat segítséget. A temetés lebonyolítása és az azon való részvétel a veszteség feldolgozásának alapvető eleme, hiszen a hátramaradottakban ekkor tudatosul az elválás, lehetőségük van az érzelmek kifejezésére, továbbá a gyászolóknak segítséget nyújthatnak a szertartáson résztvevő közeli ismerősök, barátok.¹⁶ Laskai temetés közbeni megjelenése azért jelent problémát, mert az elválás, a búcsúzás legkritikusabb pontján, „*éppen Koporso bé tétel alkalmatosságával*”¹⁷ zavarja meg a legközelebbi hozzátartozókat.

A vele szembeni bizalmatlanság, sőt gyilkosként való feltüntetése azonban nem ennek a mozzanatnak köszönhető, pusztán csak felerősítette a személye ellen irányuló ellenszenvet. A pszichológusok véleménye szerint ugyanis a kontrollált szakasz egyik jellegzetessége, hogy a gyászolók az első megdöbbenés után elkezdi keresni a veszteségükért felelős személyt vagy személyeket, így az érzelmek terén a düh, az ingerlékenység, valamint a vádaskodás kerül előtérbe.¹⁸ Erich Lindemann, a neves német-amerikai pszichiáter a normál gyászreakció jellemzői között említi a másokkal szembeni ellenségességet, amely szerinte egészen 4–6 hétig is eltarthat attól függően, a hátramaradottak mennyire tudtak elszakadni az elhunyttól.¹⁹ Azok a levelek, amelyekben az édesanya és fia ellenségesen viszonyulnak Laskaihoz, egyaránt a Lindemann által megjelölt időintervallumon

14 *Pilling János*: A gyász lélektana és a gyászolók segítése. In: A halál, a haldoklás és a gyász kultúrantropológiája és pszichológiája. Szöveggyűjtemény. Szerk.: Pilling János. Bp., 2010. (továbbiakban: *Pilling*, 2010.) 179. p.

15 „Kevés Órákkal halála után érkezett Vice Ispány Laskai Ur, a' Báronénál jelentette magát; de e nem volt olyan állapotba, hogy ekkor visitát fogadhasson el...” MTA KIK Kézirattár, M. Irod. Lev. 4-r. 119. Kazinczy Ferenc Wesselényi-életrajzának töredéke. Sajnos a fennmaradt levelezésben található információkból nem állapítható meg, hogy Laskai tényleg késvé érkezett-e Zsibóra, vagy Kazinczy ezt csupán a történet drámaiságának fokozása érdekében jegyezte le.

16 *Pilling*, 2010. 179. p.

17 KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 110. Cserei Heléna által írt levelek. Cserei Heléna levele Bánffy Györgyhez, 1809. november 5.

18 *Pilling*, 2010. 179. p.

19 *Kovácsné Török Zsuzsanna — Szeverényi Péter — Hetey Andrásné*: A gyász pszichológiai vonatkozásai I. A gyász folyamata: a normál és a patológiás gyászmechanizmus. In: Magyar Pszichológiai Szemle, 51. évf. (1995) 3–4. sz. 244–245. p.

belül keletkeztek. Mindezeket figyelembe véve a leveleiből kitűnő vádak nagy valószínűséggel ennek a természetes emocionális reakciónak a következményei, amelyeket Laskai Sámuel viselkedése tovább erősített.

A fentebb már idézett, Bánffy György gubernátorhoz intézett panasz másik eleme Laskai 1809. november 1-jén kelt levele volt. „Ugy látom ebből hogy az én fiamat azok közé az árvák közé akarná számlálni a' Vice Ispány, a' kire magának és a' keze alatt lévő Pupilláris Biráknak kellene gondoskodni” — írta az özvegy.²⁰ Cserei Heléna nagyon gyorsan reagált az eseményekre, mivel még az alispán által írt ominózus levél megérkezésének napján írt Teleki Sámuel erdélyi kancellárnak, és a segítségét kérte. „Az 1792beli Articulust vette fel palástul, de a' talán nem oda szóltott, a' hol arra való Édes Anya van, a' ki fia örökségének gongyát viselhesse” — írta neki.²¹ Az 1792-ben keletkezett törvénycikkek között ugyan vannak örökösödési jellegűek, azonban ezek közül egyik sem szabályoz olyan jogterületet, amely érintené az özvegyet és fiát.²² Az alispán leveléből kiderül, hogy Cserei Heléna maga akarta elvégezni a hagyatéki összeírást, s Laskai Sámuel tájékoztatta az özvegyet arról, hogy ehhez engedélyt kell kérnie a Guberniumtól, enélkül nem kerülheti el a hivatalos procedúrát. A levél végén találjuk azt a szövegrészt, amelyet — az alispánnal szembeni ellenszemből kiindulva — fenyegetésként értelmezhetett az édesanya: „ha valahogy Nagyságod tsak maga hatalmából kivánná meg akadályoztatni azon conscriptiot ugy Nagyságod a maga Özvegységének elején mindjárt unalmas bajoskodásokba elegendytenék magát...”²³

Az anyagiak biztosítása és megőrzése mellett az özvegyen maradt édesanyának fia további neveléséről is gondoskodnia kellett. Ennek érdekében az erdélyi kancellár mellett az aggódó édesanya egy másik Telekinek, id. Teleki Lászlónak is levelet írt, s egy nevelési tervet elkészítésére és a nevelés felügyeletének el látására kérte.²⁴ Trócsányi Zsolt Wesselényi-monográfiájában a 13 éves fiú neveltetésének kérdése kapcsán megemlítette, hogy az anya Telekihez intézett kérései

20 KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 110. Cserei Heléna által írt levelek. Cserei Heléna levele Bánffy Györgyhez, 1809. november 5.

21 KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 110. Cserei Heléna által írt levelek. Cserei Heléna levele Teleki Sámuelhez, 1809. november 1.

22 1540-1848. évi erdélyi törvények. Szerk.: Márkus István. Bp., 1900. 587–599. p.

23 KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 97. Cserei Heléna levelei — L. Laskai Sámuel levele Cserei Helénához, 1809. november 1.

24 MTA KIK Kézirattár, M. Irod. Lev. 4-r. 12. Cserei Heléna levele Teleki Lászlóhoz, 1809. november 19.

között szerepelt fiainak nevelője, Szabó András Zsibóra küldése is.²⁵ A Szabóra vonatkozó pont azonban nem új keletű, hiszen — mint az Teleki válaszából kiderül — még az apával megegyezett a nevelő átengedéséről, ennek a korábbi egyezségnek az időpontjáról azonban nem találunk adatot a levelezésben.²⁶ Ez egyben azt is jelenti, hogy Teleki már az apa halála előtt is szerepet játszhatott az ifjabb Miklós nevelésében, ezzel megerősítve azt, hogy Cserei Heléna nem ok nélkül kereste meg éppen őt a nevelés körüli problémákkal.²⁷

Teleki gróf megkeresése mögött egyfelől a rokoni szálak állnak, hiszen első feleségének, Teleki Máriának az édesanyja, Wesselényi Mária idősebb Wesselényi Miklós testvére volt.²⁸ A családi kapcsolatok mellett Teleki pedagógiai szakértelme játszhatott fontos szerepet. Szépirodalmi munkássága — drámái és költeményei — mellett *A magyar nyelv elé mozditásáról buzgó esdeklései* című munkájában felhívta kortársai figyelmét a neveléstudomány fontosságára. 1794-ben fiai mellé fogadta Szabó Andrást, s 1796-ban nevelési tanácsadót is írt a nevelő számára, amely többek között John Locke és Jean Jacques Rousseau nézeteit is tükröző általános nevelélméleti munka.²⁹

Az özvegy megkeresésére írt válaszában Teleki 1810 tavaszára ígerte Szabó Andrásnak a tervezettel együtt történő Zsibóra küldését.³⁰ „El várom már örömmel a’ Tavasz kezdetét, ’s azzal együtt Tiszteletes Szabo András Uramat, a’

25 *Trócsányi*, 1965. 31. p.

26 KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 106. Cserei Heléna levelei a Teleki család tagjaitól. Id. Teleki László levele Cserei Helénához. 1809. november 22.

27 Cserei Heléna vélhetően Teleki saját fiai neveléséhez írt tervezetéről, a *Tanácsadás a gyermeknevelés körül*ről is tudott, erről árulkodik legelső hozzá intézett levele: „A Mlgos Grof Úr az a különös talentumokkal meg ajándékozott, és tapasztalásokkal telyes, kinek tanatsához ragaszkodom, s készitendő planumát követni akarom.” MTA KIK Kézirattár, M. Irod. Lev. 4-r. 12. sz. Cserei Heléna levele id. Teleki Lászlóhoz, 1809. november 19.

28 *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. XI. köt. Pest, 1865. 93. p.; *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. XII. köt. Pest, 1865. 159. p.

29 *Fehér Katalin*: Az erdélyi felvilágosodás pedagógiai gondolkodói — Teleki László. In: *Magiszter*, 10. (2012) 4. sz. 80-85.p. Id. Teleki László szépirodalmi tevékenységéhez lásd: *Voinovich Géza*: Idősb gróf Teleki László irodalmi munkássága. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 9. évf. (1899) 2. sz. 129–167. p.

30 KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 106. Cserei Heléna levelei a Teleki család tagjaitól. Id. Teleki László levele Cserei Helénához. 1809. november 22.

készítendő planummal együtt” — írja válaszában az édesanya.³¹ Leveléhez csatolta a nevelővel kötendő szerződés szövegét, amelyet az ekkor 13 éves Miklós is aláírt. A dokumentum értelmében Szabó a fiú tanulmányainak végéig mellette lesz, munkáját évi 340 forintos fizetéssel honorálják, s ezt az összeget az ifjabb Miklós stúdiumainak befejezése után is megkapja, egészen élete végéig.³²

December közepén azonban a körülmények miatt egyre sürgetőbbé vált az anya kérésének teljesítése. A Gubernium ugyanis január elejére tűzte ki Cserei Heléna meghallgatásának időpontját, így az anya kénytelen volt sürgetni Telekit annak érdekében, hogy Kolozsváron bizonyítani tudja, mindenben gondoskodott fia neveltetéséről.³³ Teleki azonban a nevelőt csak tavasszal tudta átadni az ifjabb Miklós nevelésére, s a tervezet elkészítésével sem haladt úgy, ahogy szeretett volna.³⁴ 1810 januárjában a Gubernium meghallgatta Cserei Helénát, s Bánffy György őt hagyta meg ifj. Wesselényi Miklós gyámjának.³⁵ Teleki ekkorra már minden bizonnyal elkészülhetett a nevelési tervezettel, mivel az édesanya ezt írta a gubernátornak: „Ezen nemes és valóban igaz atyafi szeretetből származott tselekedete kedves Sogor Uramnak oly bizodalommal töltötte el anyai szivemet, hogy Kedves fiam tanulása iránt valo tanátsát s vigyázattját ki kértem s tölle meg is nyertem.”³⁶ A plánum tehát vélhetően 1809. december 19. és az 1810 januárjában történt kolozsvári guberniumi meghallgatás időpontja között keletkezhetett,³⁷ s a Pestről március 19-én elinduló Szabó András vitte magával Zsibóra.³⁸

31 MTA KIK Kézirattár, M. Irod. Lev. 4-r. 12. Cserei Heléna levele id. Teleki Lászlóhoz, 1809. december 10.

32 KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 112. Szabó Andrással kötött szerződés, 1809. december 10.

33 MTA KIK Kézirattár, M. Irod. Lev. 4-r. 12. Cserei Heléna levele id. Teleki Lászlóhoz, 1809. december 13.

34 KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 106. Cserei Heléna levelei a Teleki család tagjaitól. Id. Teleki László levele Cserei Helénához. 1809. december 19.

35 *Trócsányi*, 1965. 31. p.

36 KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 110. Cserei Heléna által írt levelek. Cserei Heléna levele Bánffy Györgyhez, 1810. január

37 A meghallgatás időpontjáról az anya levelében csupán az alábbi, bizonytalan információt találjuk: „N[éhai] Férjem utolso tisztessége meg adása, Januarius 7^{ke}előtt, vagy nem nem tudom, de tudom, hogy akkor Kolosváron meg szolítatom.” MTA KIK Kézirattár, M. Irod. Lev. 4-r. 12. Cserei Heléna levele Teleki Lászlóhoz, 1809. december 13.

38 MTA KIK Kézirattár, M. Irod. Lev. 4-r. 12. Cserei Heléna levele id. Teleki Lászlóhoz, 1810. február 15.

A dokumentum szerkezete

Id. Teleki László tervezete eddig nem kapott nagy hangsúlyt a Wesselényi-kutatásban. Trócsányi Zsolt monográfiájában ugyan találunk olyan információkat, amelyek a 13 éves fiú jövődöbéli neveltetésére vonatkoznak, ezek azonban olyan adatok, amelyek az özvegy és Teleki levelezésben is feltűnnek, így nem állítható teljes bizonyossággal, hogy Trócsányi ismerte a tervezetet.³⁹ Dávid Gábor Csaba a *Balítéletekről* párhuzamaival foglalkozó tanulmányában id. Teleki László *A magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdeklései* című művével kapcsolatban említi a nevelési tervezetet. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található Wesselényi-iratok között azonban nem találta meg a dokumentumot, így a korábbi, Teleki neveléseméleti munkásságára vonatkozó irodalom információira hagyatkozott.⁴⁰

Ezzel szemben a neveléstudományi szakirodalomban már nem ismeretlen a kézirat. Legelőször Imre Sándor tett említést róla 1929-ben megjelent tanulmányában. A szerző az ifj. Wesselényi Miklós neveltetéséről szóló szöveget összekapcsolta id. Teleki László egy másik elméleti munkájával, s azt egy szövegvariánsnak tekintette.⁴¹ Teleki 1796-ban készült munkája kéziratos formában maradt az utókorra, amelynek Imre négy változatát különböztette meg: kettő a Teleki-család levéltári hagyatékában, egy a Wesselényi-család levéltári anyagában, egy pedig a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában volt fellelhető. Úgy vélte, a Wesselényi család iratanyagában található, Cserei Helénának küldött tervezet a *Tanácsadás a gyermeknevelés ügyében* egyik kiegészítő, ötödik fejezeteként készült el.⁴² Id. Teleki László pedagógiai munkásságának másik kutatója, Fehér Katalin is említést tett a Wesselényi-féle plánumról. Amíg 1985-ben megjelent tanulmányában a szerző csupán a *Tanácsadás* egy „módosított változataként” írt a

39 *Trócsányi*, 1965. 31–32. p.

40 *Dávid Gábor Csaba: A Balítéletekről szerkezetének és formai sajátosságainak előképei*. In: *Úő: „Célunk tökéletesedésünk”*. A nemzetnevelő Wesselényi Miklós. Bp., 2013. 25. p. (a továbbiakban *Dávid*, 2013)

41 *Az Imre Sándor által legkorábbiként azonosított kézirat a Tanácsadás a gyermeknevelés ügyében* címet viseli, amely az Erdélyi Múzeum kézirathagyatékában található (KMÁL, fond nr. 928, crt. nr. 417). Az MTA KIK Kézirattárban található változat *A nevelésről* címet kapta.

42 *Imre Sándor: Gróf Teleki László Tanácsadása a nevelésről*. In: *Protestáns Szemle*, 38. évf. (1929) 605–607. p. (a továbbiakban *Imre*, 1929)

tervezetről,⁴³ addig 2012-es tanulmányában már ő is a *Tanácsadás* egy kiegészítő kéziratként említette a 13 éves Wesselényi neveléséről szóló írást.⁴⁴

A dokumentum szerzőjének azonosítása a levéltári fedlapon található megjegyzésekből ítélve nem volt könnyű. A tartalmában pedagógiai jellegű kézirat írójának először Cserei Farkast, Cserei Heléna testvérét, Wesselényi anyai nagybátyját tartották. Cserei szerzősége kézenfekvő lett volna, hiszen a szöveg alapján a szerzőt rokoni szálak kötötték az édesanyához, s az 1806-ban megjelent *A falusi nevelésnek módgyáról való vélekedés* írójaként rendelkezett pedagógiai ismeretekkel. Egy másik, kiegészítő jegyzet azonban már id. Teleki László kézírásának tulajdonítja a kéziratot, s megjegyzi, hogy a szerző ángyomnak szólítja Cserei Helénát, ezzel kizárható Cserei Farkas szerzősége. Imre Sándor szerint Kelemen Lajos levéltáros talált rá a *Tanácsadás* változataira 1907-ben, a Teleki család levéltári hagyatékának Erdélyi Múzeum Egyesülethez történt letétbe helyezésekor.⁴⁵ A Wesselényi-levéltár anyaga 10 évvel korábban, 1897-ben került az Erdélyi Múzeum Egyesület gondozásába.⁴⁶ Valószínűsíthető, hogy a Wesselényi-iratok első áttekintésekor a Teleki-hagyatékban őrzött szövegváltozatok ismerete nélkül az id. Teleki László által írt nevelési plánomot Cserei Farkasnak tulajdonították, majd csak azt követően tudták helyesen beazonosítani a szerző személyét, hogy Kelemen Lajos feltárta a Teleki-család levéltári anyagában található szövegeket.⁴⁷

A szerző kilétének problémájához hasonlóan első látásra nehezen megállapíthatónak látszik az ifjabb Miklósról szóló tervezet és az 1796-ban készült kéziratban maradt munka kapcsolata is. Mint láthattuk, Imre Sándor és Fehér Katalin is a *Tanácsadás* kiegészítő fejezetének tekintették a Wesselényi-levéltárban található kéziratot. Kétségtelen, hogy a tartalmat tekintve szoros a kapcsolat. Ezt mutatja

43 *Fehér Katalin*: Teleki László nevelésügyi munkásságához. In: Magyar Könyvszemle, 101. évf. (1985) 1. sz. 63. p.

44 *Fehér Katalin*: Az erdélyi felvilágosodás pedagógiai gondolkodói — Teleki László. In: Magister, 10. évf. (2012) 4. sz. 86–87.p. (a továbbiakban *Fehér*, 2012)

45 *Imre*, 1929. 604. p.

46 *Venczel József*: Ifj. Wesselényi Miklós személyi levéltára. In: Erdélyi Múzeum, 64. köt. (2002) 3–4. füzet. 1. p.

47 Elképzelhetőnek tartom, hogy id. Teleki László szerzőként történő azonosítása mögött is Kelemen Lajos állhat. Kelemen ugyanis egyrészt többször végzett kutatásokat a Wesselényi-család kolozsvári levéltári hagyatékában, másrészt pedig többek között Kardos Samunak is készített másolatokat és kivonatokat Wesselényi Miklós naplójáról az 1905-ben megjelent, két kötetre rúgó Wesselényi-monográfiához.

az is, hogy Teleki — nem titkoltan — a Magyar Tudományos Akadémia Kézirat-tárában őrzött szövegvariáns, *A nevelésről* és a Kolozsváron őrzött *Tanácsadás* negyedik és egyben utolsó, Némely gyermekeimet illető különösebb környülállásokról című fejezete alapján építette fel a Cserei Helénának küldött tervezetet.⁴⁸ A plánum címében szereplő „4^{ik} Szakasz” megjelölés azonban ellentmond Imre Sándor azon feltevésének, miszerint a kézirat az 1796-os mű ötödik fejezete lenne. A dokumentum címe és tartalma egyben azt is cáfolja, hogy a *Tanácsadás* és *A nevelésről* teljes kéziratának variánsa lenne, hiszen a szerző csupán az utolsó fejezetet szabta személyre, nem pedig az egész művet.

A másik cáfoló tényező a plánum elkészítésének motivációja. *A nevelésről* és a *Tanácsadás* lapjain id. Teleki László önként, saját gyerekeinek nevelésén keresztül mutatta be nevelésméleti programját, amelyet kiadásra szánt.⁴⁹ Az ifjabb Miklós neveltetéséhez írt tervezet azonban az özvegyen maradt édesanya kérésére készült, s emellett olyan elemeket is tartalmaz, amelyek nemcsak a 13 éves gyermeket, hanem a dokumentum elkészülte előtt nem sokkal elhunyt édesapát is kritikával illetik. Az özvegyben és fiában dúló indulatok mellett a gyász feldolgozásában további tényezőként lépett fel a környezet ellenérzése az elhunytól való emlékezetben, amely érzékenyen érintette őket. 1810. január 7-én tartották a kolozsvári Farkas utcai református templomban id. Wesselényi Miklós búcsúztatását, amelyről az ifjabb Miklós Kazinczyhoz írt levelében adott hírt. A levélből nem derül ki, ki tartotta a két beszédet, de a fiú szerint mindkettő elsősorban az elhunyt negatív tulajdonságaira koncentrált.⁵⁰ Ha elfogadjuk azt a feltételezést,

48 *A Tanácsadás* és *A nevelésről* negyedik fejezetének alfejezetei megegyeznek: A gyermekeim nevelésének tzélyáról, Gyermekeim természetéről, A nevelőnek tökéletességéről. A Wesselényire vonatkozó tervezet alcímei: Az Ötcsém nevelése tzélyáról, Az Ötsem természetéről és némely különösebb környülállásairól, A nevelőnek kötelességéről.

49 *Fehér*, 2012. 82–83. p. A Kolozsváron őrzött két kéziratvariáns mellett található id. Teleki László egy rövid írása is, amelyet akár nyilatkozatnak is tekinthetünk. Ebben leírja, hogy a kéziratot gyermekei nevelőjének készítette, s kizárólag ő módosíthat a nevelési elveken. Emellett kiköti, hogy esetleg bekövetkező halálát követően is eszerint kell nevelni gyermekeit, továbbá egy rövid üzenetet is ír fiainak, miszerint reméli, hogy jónak tartják gondolatait, s gyermekeiket ők is eszerint fogják nevelni. A dokumentum tartalmából és végrendelet-jellegéből következően Teleki eredetileg nem kiadásra szánhatta művét — ellentétben *A nevelésről* kéziratvariánsával, amely már több bevezetés-vázlatot is tartalmaz, s a szerző utal publikálási szándékára.

50 *Kazinczy*, 1896. 316. p. Az egyik gyászbeszédet id. Szilágyi Ferenc, a Kolozsvári Református Kollégium tanára, a másikat ifj. Imre Sámuel tartotta. A két kéziratot a kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár őrzi. Ld. Biblioteca Centrală Universitară Lucian Blaga, Colecții Speciale. Ms. 119, Mss. 122

hogy az 1796-ban megírt művet id. Teleki László még 1809 decemberében és 1810 januárjában is ki akarta adni, a Cserei Heléna és fia iránti segítőkészségből és empátiából kiindulva arra gondolhatunk, hogy a szerző nem akarta megjelentetni a nekik írt plánomot. Ezt támasztja alá a tervezet címében szereplő „4^{ik} Szakasz” megjelölés is, amely úgy vélem, az 1796-ban készült kéziratos mű negyedik fejezetére, mint forrásra utal, nem pedig a tervezet *A nevelésről* vagy a *Tanácsadás* szerkezetében elfoglalt helyére. A Cserei Heléna számára írt nevelési tervezet tehát nem tekinthető a *Tanácsadás* vagy *A nevelésről* szövegvariánsának, azoktól különálló, önálló munka.

A dokumentum, amely 18 sűrűn írt, negyedrért oldalnyi terjedelmet tesz ki, *A nevelésről* és a *Tanácsadás* utolsó fejezetéhez hasonlóan három részből épül fel. A felhasznált minta a szöveg szerkesztésében is tükröződik: a szerző a specifikus tanácsokat a Szabó András számára írt tanácsadóhoz hasonlóan külön pontokba szedte. Teleki több erdélyi tájszó mellett előszeretettel használt latin és német kifejezéseket is. A forrás helyesírása nem egységes: mind az ékezetek hosszúságában, mind pedig egyes szavak egybe- vagy különírásában következetlenségeket fedezhetünk fel a szövegben. A rendszertelen helyesírás mellett Teleki írásképe is sajátos, amely különösképpen az ékezeteknél figyelhető meg, ezzel is nehezítve azok hosszúságának megállapítását.

A *Némely az Őtsémet illető különös körülállásokról* több szempontból is kiemelten fontos forrását képezi a Wesselényi-kutatásnak. Sajnos a korábbi nevelők, Tőkés János és ifj. Pataki Mózes tollából nem maradt ránk olyan tervezet vagy más irat, amely támpontot adna a nevelés szempontjaival kapcsolatban. Ez a mű az első és egyetlen olyan forrás, amely részletesen, szisztematikusan foglalkozik a gyermek célirányos nevelésével, a nevelő feladataival, valamint a gyakorlati teendőkkel. Az eddig ismert és előkerült források tükrében azt gondolhatnánk, hogy ifj. Wesselényi Miklós gyerekként nem rendelkezett semmilyen rossz tulajdonsággal. Csupán egy Tőkés Jánostól származó, külföldi tanulmányútja alatt írt panaszos, feddést kérő levél maradt ránk, amelyben megkéri Cserei Helénát, intse meg fiát, amiért már egy ideje nem írt neki levelet.⁵¹ Ezen kívül azonban a források mindegyike — elsősorban Kazinczy Ferenc — már-már áradozó hangnemben ír a gyermek Wesselényiről, s egyik sem beszél róla kritikus hangnemben. Teleki megszakítja ezt a sort, és őszintén ír rossz tulajdonságairól, azok kigyomlálásának módjáról, sőt említést tesz az apától örökölt vagy

51 KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 105. Cserei Heléna levelei — T. Tőkés János levele Cserei Helénához, 1808. február 10.

tőle látott és átvett negatív személyiségjegyekről is. Ez pedig elvezet a harmadik, egyben legfontosabb kuriózumhoz: a plánum révén lehetőség nyílik arra, hogy megismerjük a 13 éves Wesselényi személyiségét és képességeit.

A Teleki által adott nevelési tervezet általános érvénnyel megfogalmazott céljait tekintve nagy mértékben megegyezik az anya — és az apa korábbi — terveivel. A szülők szándéka az volt, hogy a gyerek 20 éves koráig tanuljon, elkerülendő azokat a meggondolatlan döntéseket, amelyek egész életére hatással lehetnek.⁵² A szerző is hasonlóan vélekedett a tanulmányok időtartamáról, azonban ő két verzióban gondolkodott. Terve szerint Miklós 19 évesen befejezné jogi tanulmányait, majd az egyik lehetőség szerint megkezdené hároméves külföldi stúdiumát, majd hazatérve hivatali gyakorlatot szerezne. Teleki azonban a külföldi tanulmányok elhagyásával is számolt — ebben az esetben 19 éves korában, iskoláit elvégezve egyből egy joghatóságnál helyezné őt el, így öt év alatt, nagykorúságáig megszerezne a szükséges gyakorlati ismereteket. A gróf a nevelés céljának szempontjából számba vette a lehetséges opciókat, s a 13 éves Wesselényi számára a legalkalmasabbnak a politikai karriert látta.

A gyermek személyiségét illetően az objektív, külső szemlélő véleményével találkozunk id. Teleki László írásában. Saját bevallása szerint a szerző nem ismerte a gyermeket, csupán másfél nap állt rendelkezésére Zsibón — vélhetően nem sokkal a szöveg véglegesítése előtt —, hogy megfigyelje jellemvonásait és karakterét.⁵³ Wesselényi szellemi képességei terén Teleki a gyors felejtéssel kevert jó felfogóképességet, az alkotó szellemet és a tehetséget emelte ki. Ezt a jellemzést Kazinczy Ferenc leírása is alátámasztja, mely szerint 1805-ben tett zsibói látogatásakor a 9 éves gyermek végig ott volt apja mellett, s nemcsak figyelte a széphalmi vezérrel folytatott beszélgetését, hanem hozzá is szólt az elhangzottakhoz.⁵⁴ Nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy a nevelési tervezet keletkezésekor Wesselényi már levelezési kapcsolatban áll Kazinczy Ferencsel, s 9 évesen elmondott rövid beszédéből és leveleiből is kitűnik, hogy intellektuális téren fejlettebb volt életkoránál.

52 MTA KIK Kézirattár, M. Irod. Lev. 4-r. 12. Cserei Heléna levele id. Teleki Lászlóhoz, 1809. november 19.

53 Dávid Gábor Csaba a Teleki-Wesselényi rokoni kapcsolatra vezette vissza azt, hogy a gróf ilyen alaposan ismerte a fiú jellemét. A két család közötti jó kapcsolat kétségtelen, azonban Teleki írásából úgy tűnik, a 13 éves fiú kiváló jellemábrázolása inkább Teleki pedagógiai tudásának és jó emberismeretének köszönhető. Ld. *Dávid*, 2012. 25–26. p.

54 *Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek*. Bp., 2008. 169. p.

A személyiségjegyek terén a gróf a szangvinikus-kolerikus csoportba sorolta az ifjabb Miklóst. Mátyus István egészségügyi tanácsadójában — amely a zsigódi könyvtár állományában is helyet kapott⁵⁵ — a ma is ismert rendszerezési elvet használta fel az emberi temperamentum bemutatásához. Az egyén személyiségének sematikus meghatározására már az ókorban is tettek kísérleteket. Empedoklész a négy őselem szerint csoportosította az emberi temperamentumot, Hippokratész pedig a testnedveket látta a különböző emberi viselkedések mögött, s a végleges, ma is ismert besorolást Galénosz dolgozta ki.⁵⁶ Mátyus a kolerikus személyiségtípus ismertetőjegyei közé sorolta a hirtelen haragot, a türelmetlenséget, a vakmerőséget, a kevélységet, valamint a nagyravagyást. A szangvinikus temperamentum jegyei között Mátyus a barátságosságot, a bátorságot, a művészetekre való fogékonyságot nevezte meg.⁵⁷ Teleki nevelési tanácsadójában úgy vélte, a gyermek számára egy jó ügy vagy egy nemes cselekedet nagy motivációt jelent, s kirtartása is van ahhoz, hogy véghez vigye, amit eltervezetett. Mindemellett az emberek iránti részvét is megfigyelhető a fiúban, akiben a gróf szerint ez az empátia túlzottan is jelen van. Teleki sok más mellett ebben a kérdésben is az arany középutat javasolja *A nevelésről* és a *Tanácsadás* lapjain. Az adakozás és a rászoruló megsegítése keresztényi kötelesség, de Teleki úgy látja, az egyik legnehezebb feladat az, hogy a nevelő és a szülők megtanítsák a gyermeknek, hogy létezik egy köztes állapot is a tékozlás és a fősvénység között.⁵⁸

Teleki szerint a jellembeli nevelés jövődöbeli céljának azt kell kítözni, hogy az ifjabb Miklós indulatossága, hirtelen haragra való hajlamossága csökkenjen. Tervezetében minden tényezőt figyelembe vett, így a gyermek személyiségjegyei alapján az apa negatív hatását is megemlítette. A megoldás kulcsának a szülői

55 KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 2A. A zsigódi könyvtár jegyzéke. Verzeichniz der Bücher, welche sich in der Freyherrlich-Wesselényischen Bibliothek in Zsigó befinden, 1822.

56 *Mirnicz Zsuzsanna*: A személyiség építökövei. Bp., 2006. 16–17. p.

57 *Mátyus István*: Diatetica, az az a jó egészség megtartásának modját fundamentumosan előadó könyv. Kolozsvár, 1762. 51., 57–58. p. Mátyus a kolerikus személyiségtípus jegyeinél megemlíti a bosszúállásra való hajlandóságot is, így Teleki meglátásának helyességét bizonyítja a fiú Kazinczy Ferenchez írt, korábban említett levele is. Wesselényi kolozsvári tanulmányai alatt Grosspeter nevű tanárától vett zongoraórákat. A zongorázás iránti lelkesedését mutatja édesanyjának írt levele is, amelyben arra kéri őt, hogy a tanév végeztével engedje meg, hogy tanára Zsigón tovább folytathassa oktatását. Ld. KMÁL, fond nr. 250, crt. nr. 159. Ifj. Wesselényi Miklós Cserei Helénához írt levelei. 1813. július 28.

58 Teleki László: *A nevelésről*. MTA KIK Kézirattár, M. Irod. Régi s Újabb Írók művei 4-r. 133. sz. 26. p.; KMÁL, fond nr. 928, crt. nr. 417. Teleki László: *Tanácsadás a gyermeknevelés ügyében*. 33–34. p.

szigort tartotta, s azt javasolta Cserei Helénának, hogy a hirtelen fellángoló indulatosságot és haragot sokkal jobban büntesse. A gróf láthatóan nagy problémának tartotta a személyiségjegyekben jelentkező apai örökségeket. Az agresszió és az indulatosság büntetése Teleki szerint azonban nem elég, már a kiváltó ingerektől is óvni akarja az ifjabb Miklóst, ezért azt javasolta, hogy az anya tartsa távol a gyermeket minden olyan ingertől, amely heves reakciókra adhatna okot.

Teleki László írása szerint az apa példamutatása rossz hatással volt a gyermekre — nemcsak ez állhatott azonban a háttérben. A pszichológusok ma már egyetértenek a temperamentum meghatározásával és jellegzetességeivel kapcsolatban. Eszerint a temperamentum a személyiség általános érzelmi jellegzetességeinek egésze, és egy külső ingerre adott válaszként jelenik meg. Mindemellett a temperamentum biológiai-szervi gyökerekkel rendelkezik, továbbá mivel egy emocionális hatásra adott reakció, egy viselkedési forma révén nyilvánul meg, kizárólag szociális interakció keretében vizsgálható és érthető meg.⁵⁹

Az emberi személyiség két eleme, a temperamentum és a karakter vizsgálatában Robert Cloninger amerikai pszichiáter és genetikus úttörő eredményekre jutott. Cloninger szerint a temperamentumot alapvetően az öröklött, genetikailag meghatározott tényezők alakítják, ezzel szemben a karakter formálódásában a környezeti hatások, az élettapasztalatok, valamint a család játssza a meghatározó szerepet. A temperamentum típusának meghatározásához Cloninger négy tényezőt különböztetett meg: az ártalomkerülést, az újdonságkeresést, a jutalomfüggőséget és a kitartást. Leszögezte azonban, hogy ugyan az ún. temperamentumfaktorok mindegyike öröklött, továbbá a temperamentum megalkotásában összekapcsolódnak, a genetikai meghatározottság mégis egyenként érvényesül bennük. Ez okozza azt, hogy a faktorok alapján több típust lehet megkülönböztetni, ezáltal a személyiségtípusoknak is rengeteg variációja lehetséges.⁶⁰

Cloninger elméletének fényében úgy látszik, hogy a gyermek Wesselényi temperamentumának Teleki által említett negatív jegyeit elsősorban az apától örökölte. Az apa fia személyiségére gyakorolt effektusa azonban kettős volt, hiszen a környezeti, családi hatások terén is meghatározó szerepet lehet tulajdonítani agresszív viselkedésének. A probléma a példamutatás terén is jelentkezik, hiszen ha a Toldi- és Tökés-incidensre gondolunk, az ifjabb Miklós szem- és fültanúja

59 *Margitics Ferenc: A személyiség és fejlődése. Nyiregyháza, 2008. 53. p.*

60 *Nagy László – Gyöngyösiné Kiss Enikő: A személyiség tipizálása a klasszikus és modern temperamentumelméletekben. In: Vázlatok a személyiségről — a személyiség-lélektan alapvető irányzatainak tükrében. Szerk.: Gyöngyösiné Kiss Enikő és Oláh Attila. Bp., 2007. 53–57. p.*

lehetett ezeknek a kirohanásoknak.⁶¹ Mindezek fényében nem meglepő, ha id. Teleki László ilyen komolyan vette az apai magatartásformák megjelenését a fiúban.

A gróf a másik nagy problémának a gyermek elkényeztetett nevelését látta, amelyet összekapcsolt több más lehetséges következménnyel, amelyek az egyedüli gyermek nevelésében hibaként előfordulhatnak. A plánum alapján Teleki azért írta le javaslatait, mert ezekkel az anya nem volt tisztában, így feltételezhetjük, hogy korábban — a gróf által leírt értelemben — elkényeztették a gyermeket. A gróf pontjainak közös vonása, hogy olyan tudatos viselkedésre intik az anyát, amelyből a gyerek érzi a szigort, és nem következtet arra, hogy minden és mindenki más előtt ő a legfontosabb. Teleki ezt a javaslatát még a gyermek betegsége esetén is fenntartja.

Ugyan a tervezet írója egy másik helyen tárgyalja a problémát, de ide kapcsolódik az a kérdés, amelyet már id. Wesselényi Miklós is nehezen tudott eldönteni: otthon vagy iskolában neveltesse gyermekét? Teleki kifejezetten javasolja a minél korábbi iskolai nevelést, mivel a fiú így kikerülne környezete negatív hatásaiból, amely meglátása szerint kizárólag dicséri a 13 éves Miklós személyét és képességeit. A folytonos és kizárólagos pozitív visszajelzések negatív jellegét később Wesselényi is felismerte. Újfalvi Sándor memoárjai szerint a báró önkritikusan többször is megjegyezte, hogy szülei már korán nagy figyelmet és jelentőséget tulajdonítottak gondolatainak, s ennek következtében alakult ki felsőbbrendűségi érzése másokkal szemben.⁶² Ezt támaszthatja alá a széphalmi nyelvújító Berzsenyi Dánielhez intézett levelének egy rövid utalása is. Wesselényi és nevelője, ifj. Pataki Mózes 1814-es utazásukról hazafelé menet három napot töltöttek Kazinczy vendégeként, s látogatásukról örömteli levélben számolt be a házigazda Berzsenyinek. Vendégeiről így írt: „Ezt a’ szeretetre méltó két fiatal érett embert látni, és azt a’ szép tónt, a’ melly közöttük van, gyönyörűség. Melly kedves az az ő te-jek! Azonban minden mozdulás mutatja az egygyikben a’ nagy Urat.”⁶³ Nem teljesen egyértelmű, hogy Kazinczy pontosan mire is gondolt az idézet utolsó mondatában, azonban úgy látszik, a két fiatalember közötti szoros és mély barátság mellett is a 18 éves Miklós viselkedésével — még ha tudatlanul is — kife-

61 A Toldi Zsigmond főispánnal történt esetről ld. *Kárpáti*, 2015. 26–28. p. 1809. július 19-én az apa hirtelen indulattól vezérelve kardjával több helyen — többek között a nyakán, a homlokán és a fülén — megsebesítette fia akkori nevelőjét, Tökés Jánost. Mivel az eset a zsigóai kastélyban történt, a fiú akár szemtanúja is lehetett az eseményeknek. Ld. *Kazinczy*, 1895. 428. p.; MTAK Kézirattár, M. Irod. Lev. 4-r. 29. Magyarosi Tökés János keltezetlen levele Kazinczy Ferenchez

62 *Újfalvi Sándor*: Emlékiratok. Bp., 1990. 93. p.

63 Kazinczy Ferenc levelezése. 12. kötet. Szerk.: Váczy János. Bp., 1902. 163. p.

jezte dominanciáját. Nyolc évvel később, Széchenyi Istvánnal közös angliai utazásuk során azonban fordult a kocka: Wesselényi nemegyszer úgy érezte, barátja alárendelt félként kezeli őt. A két erős személyiség összeütközéseinek nyomai a báró naplójában maradtak ránk, s arról árulkodnak, Wesselényi megtanulta kezelni hirtelen haragját, amely csak napi bejegyzéseinek soraiban jelenik meg.⁶⁴

Az id. Teleki László által írt nevelési tervezet a Wesselényi-kutatásban eddig mellőzve volt. A gróf emberismerete és pedagógiai ismeretei révén olyan forrás maradt az utókorra, amely Wesselényi naplója és levelezése mellett nagy segítséget nyújt abban, hogy megismerjük a liberális reformellenzék első vezérének személyiségét, s azt, hogy a gyermekkorban jelenlévő személyiségjegyek hogyan alakultak át élete során. Kemény Zsigmond adott először átfogó képet Wesselényi életéről, s politikai jellemrajzában fizikai és erkölcsi értelemben egyaránt egy szinte emberfeletti képességekkel rendelkező gyermekkel találkozunk az olvasók. Az alábbiakban közölt forrásban található jellemzés nemcsak részletesebb Kemény jellemrajzánál, de emberközelibb is; a jó és a rossz tulajdonságok, az erények és a hibák ugyanúgy élénk tárulnak, mint a 13 éves fiú jövőjének tervezett állomásai.

A forrásközlés Pajkossy Gábornak a *Kossuth Lajos összes munkái* címet viselő sorozat hetedik kötetében alkalmazott módszerét követi.⁶⁵ Az aposztrófokat elhagytam, továbbá a központozás, a szavak egybe- és különírása, valamint a kis- és nagy kezdőbetűk tekintetében a jelenleg érvényes helyesírási szabályok szerint jártam el. Ezekon kívül mindent az eredeti iratban szereplő formában hagytam minden írásmódbeli következetlenséggel együtt — mint például a környülállás–környül állás, az egy–eggy szavak, amelyek az eredeti kéziratban is két, sok esetben több írásmódban szerepelnek. A kéziratban szereplő rövidítéseket feloldottam, illetve a magánhangzókat és mássalhangzókat az eredeti kéziratban jelölt időtartamuk szerint közlöm. A latin kifejezések, valamint a jellegzetesen erdélyi szavak jelentését lábjegyzetben közöltem.

64 *Széchenyi István — Wesselényi Miklós: Feleselő naplók. Válogatta és szerkesztette: Maller Sándor. Bp., 1986. 59., 68., 179. p.*

65 *Kossuth Lajos iratai 1837. május — 1840. december. Hütlenségi per, fogság, útkeresés. Sajtó alá rendezte: Pajkossy Gábor. Bp., 1989. 20–21. p.*

Forrásközlés

4^k Szakasz

Némely az ötsémet illető különös körülállásokról⁶⁶

Előre botsátottam, méltóságos baróné, kedves anygom asszony, a fiaim neveléséről keszített munkámnak közönséges részét aszerint, minden változtatás nélkül, amint fiaim nevelőjének, tiszteletes Szabó uramnak, aki most a nagyságod eggyetlen eggye mellett vagyon, eleibe attam volt, minек előtte még academiakra ment volna. Azonban mivel a jó nevelés közönséges regulái a különös körül állásoknál fogva, ha nem változnak is, legalább más egyben köttetésben jönnek: azért nem lesz talám haszontalan törekedés, ha valamint⁶⁷ a fiaimra nézve, némely különösen tsak őket illető megjegyzésekkel ezen munkámat bérekesztetem, úgy a nagyságod kedves fiara nézve is némely fontosabb körül állásokat megemlíttek. Az ilyen színű munkának talám az egyenesség lehetővén egyik nevezetesebb érdeme; meltoztassék nagyságod nekem is megengedni, hogy anélkül, hogy az ötsémet közelebbről s meghatározottul esmérjem, ezen berekesztésben olyan állapotokat megemlítsek, amelyeknek lételeket nem ok nélkül előre is feltehetem. Ha nintsenek, annál jobb, ha pedig megvagynak, úgy azoknak megigazitása, vagy ha az meg nem eshetne, legalább megzabolázása elkerülhetetlenül szükséges.

1^{so} rész Az ötsém nevelése tzeljáról

Elvégezvén a nevelésnek mind a három nemit, talám az az első kérdés adhatya elé magát: mitsoda előre feltett célra kívánná nagyságod kedves fiát nevelni? Tudom én jól, hogy az atyák és anyák nagyobbrészint gyermekeik körül valamely bizonyos gondolkozások modjával jobban megegyező tzelt vesznek fel, és azutan minden nevelések modját s körül állásait ahoz alkalmaztatják, de én ezen feltételt hibásnak tartom mind azért, hogy a szülék gyakran gyermekeik minden hajlandóságokat nem tudhatják, mind pedig azért, hogy ha gyermekeiket ebben valahogy erőltetik, őket egész életekre nézve szerentsétlenké teszik. Jó lesz tehát ha nagyságodnak is gyermeke nevelése körül ilyen meghatározott

66 körülményekről

67 ahogy

tzélya soha sem léssen. Ugyantsak ebből nem következik, hogy nagyságod az ötmet minden tzél nélkül nevelye, mert a fő tzélnak annak kell lenni, hogy ötet emberséges s józan értelmű emberré tegye; és mindaddig, amíg maga magának szabad választása szerint bizonyos állapotot ki nem szemel, oly közönséges jó nevelést adjon, hogy akármely állapotra nézve is hasznos légyen: minekutánna pedig maga önként való jó akarójából állapotját elvasztotta, a nevelésnek ahoz alkalmaztatott ágát jobban megnyomja. Így lévén azért a dolog, nagyságod, ha lehet, ötet választásában ne tsak ne gátolya, sőt a legyen torekedese, hogy ő szabadon választván, annak utanna is feltett tzélyát mentül jobb módon elésegitse.

A nagyságod fia, mint akit az Isten számos világi javakkal megáldott, az állapotok választásában nemigen gátoltathatik. Az állapotok sokfélék, némelyek olyanok, amelyek különös tzéluak, masok pedig olyanok, amelyek közösök mindenekkel. Az utólsók közzé tartozik a gazdaság s házasság, az elsobbek pedig az úgynevezett statusok, ugymint a katonai, a papi és civilis status, ez pedig aszerint, amint a hivatalok neme vagyon, változik, és így vagyon a törvényes, a politicalai, a cameralis és a diplomaticai carriere. Ami tehát

1° az egyházi hivatalokat illeti, azok a hazába a protestans részen oly tsekélyek, hogy azokat a tehetősebb hazakból való ifiak magoknak tzelül éppen fel nem vehetik, de még a római catholicusoknál is olyan hazaknál, ahol egyetlen egy fiak vagynak, mint elfogadható tzél meg nem alhatt.

2do Ugy gondolom, hogy talám a katonai status is nem olyan életnek neme lehetne, amelyet az ötsém mint egyetlen egygy fiú a nagyságod anyai szívének nagy megsértődése nélkül elvaszthatna.

3° A civilis status felyebb említett négy nemű hivatalyai mind olyan egy formajuak, kivéven a diplomaticaiakat, hogy az azokban való választás az ötsémnek kárára nem lehet. Mégpedig a diplomaticai is tsak azért vólna a tobbinél rosszabb, hogy mind igen sok költseggel van egyben kottetve, mind azért, hogy protestans embernek nemigen adják, mind pedig végre azért, hogy a promotio⁶⁸ benne nehéz, és a remuneratio⁶⁹ kevés, mindazonáltal ez a carriere is olyan, hogy ha az ötsémnek nagy vagyása volna rea, kár volna akadalyoztatni.

4° A gazdaság sohasem lehet különös tzél, kivált olyan birtokos és régi familiából valónak, mint az ötsém, és akinek neveltetéseert anyit áldoznak. Jo gazdának minden embernek lenni kell; azért javasolhatom, hogy az ötsémbe ezt mint fő tzélt, ne engedje nagyságod meggyökereztetni. Tobbnyire az a hibájok

68 előrelépés

69 díjazás, fizetés

vagyon a mi erdelyi s magyarországi ifjainknak, hogy könnyen akarván élni, a gazdaságot teszik fő tzelnyoknak, és ennél fogva elvegezvén iskolai cursusokat, jóságokban béúlnék, ott pedig a jó társaság fogyatkozása miatt úgy elvadúlnak, hogy végre a helyes nevelésnek meg tsak nyomdoka se látzik rajtuk. Nem mondom, hogy a mezei gazdaság szép tárgy ne volna, de tsak úgy, ha az ifjú úgy tekinti, mint gróf Festetics György, egyebberánt többnyire tsak a henyélésnek praetextusa,⁷⁰ erre pedig talám nem jó volna az ötsém nevelésében legkissebb alkalmatosságot is adni.

^{5^a} A hazasság is tsak szinte ilyen tzel, ez minden emberrel köz,⁷¹ és az ehez való keszületnek fundamentoma a jó szívnék formálása. Az olyan haznál, ahol egyetlen egy fiú vagyon, akiben vagy az egész familiának, vagy pedig annak legalább egyik ágának magva szakadhat, annak maga idejében való megházásodása elkerulhetetlenül szükséges. Mitsoda idő korban legjobb a ferfi embernek megházásodni, a tudva vagyon a physicából s medicinából: ezt ugyan sok ifiaknál a test minémúsége s a testi erő gyarapodása határozza meg. Ha igen ifjú az egybenkelő pár ember, úgy vagy a következik, hogy egy darabig gyermekek nem lesz, vagy az, hogy gyermekeik egessetelenek [lesznek], vagy pedig az, hogy idejek előtt megromlanak, elvenúlnék. Azonban ami magát a nevelést illeti, ha az ilyen házassági ideakkal igen idejénkoránt eltöltik az ifjú ember fejét, a nevelésnek minden ága szenved, és jo moddal bé se is vegeztethetik. Azért hat, edes anygom aszszony, ezen targyra nem javasolhatok semmit inkább annál, hogy az ötsémet sem igen idején meg ne hazasítsa nagyságod, sem pedig meg ne engedje, hogy az ilyen színű ideakkal igen ifjú korába eltoltsék a fejét. Ugyanis ezért a kevés várakozásért nem lesz-é nagyságod eléggé megjutalmaztatva az által, ha az ötsém egészen ki leszsz formalva, és ha a tölle szuletendő unokak mind ép-kézláb, egesseses gyermekek lesznek. Ami pedig a varakozás közben tortenhető halála felelmit illeti, az az ő házassága siettetését ne okozza, mert egy az, hogy mindenkor meghalhat, más az, hogy az igen idején való hazassága halálát meg inkább okozhatya, vegre az is, hogy az Isten végzését akármely úton is el nem kerulhetjük. Én kozonsegesen a hazassági élet terminussát a ferfiakban a 24^k esztendőre határozhatom meg, és reménlem, hogy ha nagyságod is az ötsémmel ezt az időt megváratyá, anyai szívet meg fogja nyugtatni, és mindennemű tzelýát jobb moddal [fogja] elérni.

70 ürügye, kifogása

71 közös

Sok szulék abban is hibznak, hogy gyermekeik jövendőbeli sorsok szabad választását vagy meggátolyák, vagy annak magok tulajdon kívánságok szerint directiót adni kívannak. Se az egyik, se a másik nem jó, és így nagyságod se kövesse ezt az ötsém körül, még abban a történetben se, ha a legveszedelmesebb katonai statut akarná jövendőbeli sorsának választani; még akkor is tsak igen gyenges inkább érzékenyítő modokkal élyen nagyságod. Az ilyenekben a világosabb erőltetés mind az ifjú kedvét megrontya, mind a másoktól eleibe adott tzelra való dolgozást meglankasztya. Ezen választás idejét pedig a 16^k esztendőre határozom meg, mert egy az, hogy ekkor ennek megitelésére az ifiúnak elég esze vagyon, más az, hogy már ezen túl az ifiak körül a nevelés által ezen elvasztott tzelra kell dolgozni. Amit eddig az egész nevelés modjáról szóllottam, az akármely állapotra nezve is szükséges, mert a katonaságról mondják különösen, hogy azt idejébben kell kezdeni, de abban is ha culturával és az ahoz való tökéletes tudásával jelenik meg, hatra maradasát kipotolya. Azonban ha 15 esztendős korában határozza meg magát erre, nem is marad el olyan igen nagyon, a többire nezve pedig ha kesik is nem tsak nem árt, sőt használ. E körül utólyára nintsen semmi egyebb megjegyzésem, hanem hogy minek utánna a gyermek állapotját elvasztotta, és egynéhány esztendeig mindazon szandékában megmaradván nem tsak ezen állapotra elkészítettett, sőt abban bé is lépni segítettett, azon tzelt semmi szin és praetextus alatt ne változtassa, hanem abban mindaddig megmaradjon, mig annak folytatására tökéletesen alkalmatlanná nem tétettetik. Kivállt a katonaságra nezve nekünk magyaroknak az a szerentsétlenségünk vagyon, hogy ifiaink 10 s 12 esztendeig katonáskodván azután akkor, mikor szolgalyok idejenél fogva legjobban remenlhetnek előmeneteleket, egy szép ábrázatért vagy kepzelt praesentióért⁷² a katonaságot elhagyák. Jo lesz tehát az ötsém körül, akármely állapotot választ is ő, a nagyságod részéről ezen felyebb említett principiumokban allhatatosan megmaradni.

2^k rész Az ötsém természetéről és némely különösebb környül állásairól

Az Ötsém természetéről ugyan bajos nekem valamit szóllanom, minek előtte még közelebről esmerném, mindazonáltal anyiban, amenyiben gyermekkorában egynéhányszor láttam, amennyiben szüléi esmeretségéből és masfél napi közelebről Sibón való mulatásomból itélhetek, fel vaktában is ötet sangvinco-cholericusnak

72 sejtelemért

tartom, mégpedig igen kevés flegmával elegyítve. Eszerint tehát ami elmebeli tehetségeit illeti, mindent hamar megfog, mindent hamar megért, de ha maga idejében olykor-olykor nem repetalya, hamar el is felejt. Memoriaja kevesebb, judiciuma⁷³ több, ingeniuma⁷⁴ pedig legtöbb. Nobilis ambitionál⁷⁵ fogva vinni lehet, de tsak addig, amig a sangvissal⁷⁶ nem ellenkezik, akkor pedig fenyték kell neki, külömben az ember nyakára ülne. Akit szeret, szive szerint szereti. Ha szép actust kell véghezvinni, akármibe kerül, véghezviszi, de a legjobb barátját is, ha szép gondolat jut eszébe, inkább megsérti annak kimondásával, mintsem hogy azt magában megfojtsa. Ha valaha az Isten ötet tisztségre viszi, sub alternis⁷⁷ tisztt, patientiája⁷⁸ kisebb mertekben lévén, kozépszerű, director⁷⁹ pedig mig a cholérája⁸⁰ meg nem sertetodik, jó lesz. Ha szegényt fog látni, minden mertek tartása nélkül mindenét oda fogja adni. Haragja nagy és szapora, de nem sokáig tartó. Az aszszonyi nemhez sokat fog érzeni, de állandó szeretetében egyebként nem lesz, hatsak olyanra nem akad, aki ötet ujjabb virtussaival, jó tulajdonságai-
val le tudja kötelezni. Ha maga gazdája lesz, vagy hirtelen gazdag emberré válik, vagy sokat aldozik, a kozéputon ebben is meg nem áll. Ezen temperamentuma szerint azért azt tartom, hogy azon kell igyekeznünk, hogy a nevelés által a flegmát szaporítsuk, mert a cholera elég nálla, a sangvincumot pedig a nevelés által elé hozott flegma fogja temperálni. Ha azt nagyságod megnyerheti fiában, ugy tudom, idővel anyai szivének böv vigasztalást fog nyújtani.

Mind a felyebb eléadottakból, mind pedig a több házi környül állásokból világos, világos, hogy az ötsémre nézve két nevezetes tárgy adja elé magát, amely a nevelésében különös figyelmet érdemel: az egyik a hirtelen harag, a másik pedig az, hogy egyetlen egy fiú. Mind a kettő olyan nevezetes dolog, hogy meg nem állhatom, hogy nagyságod engedelméből ezekről bovebbetskén ne szólyak.

73 itélőképessége

74 esze, elméje

75 nemes becsvágnál

76 vérrel — a szangvinikus, lobbanékony személyiségtípus mögött Hippokratész a vér többi testnedv fölötti dominanciáját látta.

77 alárendelt

78 alázatossága

79 vezető

80 epéje — a hippokratészi személyiségtípezálási rendszerben a kolerikus, vagyis az erős és hosszan tartó érzelmekkel rendelkező emberek személyiségtípusának oka az epe dominanciája.

Ami tehát az elsőt, a haragot illeti: amit az elebbeniekben erről közönségesen eléattam, azt méltóztassék nagyságod különösen fontolóra venni, azonban pedig mivel (anélkül, hogy a holtakat poraikban megsértsem, legyen mondvá) erre az ötsémnek minden tekintetbe különös hajlandóságának kell lenni, kérem nagyságodat ezt az igasságot meltoztasson jól meggondolni: hogya amit más flegmaticusabb gyermek körül a haragra nézve megengedne, annak még tsak negyed részit se engedje meg nagyságod az ötsémnek. Méltóságos Angyom Asszony! Ha a harag a moraliter rút tselekedektől való irtozáson fundaltatik, ha az az illendő mérteket meg nem haladja, ha végre igaz emberi szeretettel s türedelemmel⁸¹ van elegyítve, ugy nemtsak nem hiba, hanem még a hasznos moralis tulajdonságok közzé tartozik: de mihelyt ezen megesmértető jelek közzül akármelyikbe fogyatkozik, ugy majd szinte a legkartekonyabb s immoralisabb emberi gyarlóságok közzé tartozik. Azonban ez a hibás harag, ha a gyermeknek természeténél fogva hajlandósága vagyon reája, ha ifiabb korában sok házi példákat látott, ha megnöttebb actásában⁸² szabadabb menetelt enged nekíe, ugy nemtsak idővel nem fogy, sőt szemlátomást nevededik. Azért hát nagyságodat még az ötsémre nézve e következendokra instálom.

1° Méltóztassék nagyságod nekíe ezen hibának rútságát és rosz következéseit gyakran s a legelevenebb színekkel eleibe terjeszteni. Ezen moralis törekedés pedig nem anyira systematice (mert ezt az ifiak hamar megúnnják) menyen véghez, mint inkább annak rosz következéseit a gyakori példákából jól meg kell mutatni. Azonban ha szabad az igazat kimondani, mivel nehaj jó atya sok igen szép tulajdonságai mellett az ilyen nemü ösztöntől sokat szenvedett, azért jó lesz ezt úgy alkalmaztatni, hogy ennél fogva boldogult emlékü édes atya szép emlékezete előtte ne szenvedjen. Én ugyan gyermekeim előtt magam tulajdon hibáimból titkot nem tsináltam, s megis előttök atyai auctoritasomból semmit se vesztettem, de ezt tsak a szülék tehetik, a megholt szülékre nézve éppen kényes dolog.

2° Minden uri háznál a tselédekre s a parasztgazdakra nézve a fenyték elkerülhetetlenül szükséges, mindazonáltal ha valahol az ötsémre nézve leginkább megkivántatik, hogy az ilyen fenytésen, verettetésen jelen ne legyen.

3° Igen hasznos lesz, ha az ötsemnek kivált az első idokban, sem közonsegesen a tselédeken, sem különösen az ötet szolgáló emberein semmi jurisdictió, semmi fenyték veghez vitele nem engedtetik. Legfelyebb ha ellene hibáznak, légyen az a jussa, hogy nagyságodnak megmondhassa, anélkül mégis, hogy a vaduskodáshoz

81 türelemmel

82 korában

hozzászokjon. Minden ilyen alkalmatossággal pedig méltóztasson nagyságod arra vigyázni, hogy a gyermek se nagyságodban, se nevelőiben semmi indulat felbuzdulását ne lássa. Az en gyermekeimbe meg lett volna a haragra való hajlandóság, és azért ha érzettem, hogy haragudni kezdek, vagy magamba fojtottam, vagy őket kiküldöttem, hogy bennem a harag példáját ne lássák, vagy pedig tulajdon magam hibáját illendő módon megvallottam.

4^a Minden harag explosioját, pofozást, verekedést, szidást etc. az ötsembe nagyon meg kell az actáshoz kepest büntetni. Ha lehet, legjobb ugyan a haragra alkalmatosságot nem adni, de ha megis történet szerint adódik, úgy moderálni, hogy az szép előadásokkal megfojtódjon. Ezek szerint tehát az is még megeshetik, hogy idővel maga a harag moderáltatik, de a fenyegetes, káromkodás, szitkozódás megmarad, ennek is eleit kell venni, mint a harag egyik rút következésének. E még meglett emberben is rút, de ifjú emberben meg sokkal több rosznak lehet szülő anyja; azért ezt se kell neki megengedni, és amenyire lehet, nevetségessé tenni.

5^a Amint mondám, nem kell megengedni, hogy vádoskodjon, hogy a tselédek dolgába belé elegyedjen, hogy töllok bizonyságul hivatasson, ezek s ehez hasonlók mind veszedelmes dolgok. Én az ilyenek körül leghasznosabbnak tapasztaltam azt, hogy a gyermeknek, ha tsakugyan a fenytés megtudását nem lehet elkertülni, tsupán a gratzia kérés engedődjön meg, mely történetbe a hibásnak vagy hamar meg kell engedni, vagy ha a megfenytés elkerülhetetlen, azt úgy megtétetni, hogy tsupa igasság szeretete, nem pedig harag tesszen⁸³ ki a dolog ki viteléből. Reménlem, hogy ha nagyságod ezt az utólsót minden történetben jól kiviheti, az ötsém körül igen-igen nagy hasznát fogja tapasztalni. Még többet is javasolhatnék, de egy az, hogy azokra nagyságod magát is rea talál, más az, hogy magok a különösebb környül állások tehetik tsak szükségessékké.

Általmehetek talám már a masodik hasonlóképpen nevezetes környül állásra, tudniillik azokra a hibákra, amelyek az egyetlen egy gyermek neveltetésének gátot vethetnek. Én azt tartom, hogy az egyetlen egyet úgy kell nevelni, mintha tizen vólnának, és így éri el az ember legjobban a tzélyát. Ez magának az apának még könnyebb, de olyan érzékeny özvegy anyának, aki ha elveszti egyetlen egyét, többhöz reménysége nem lehet, éppen nehéz. Méltóságos anygom asszony! Sok áldozatot kívánok talám nagyságodtól, de mégse többet, mint amenyi szükséges. Ekörül tehát

1^{so} és fő dolog az, hogy semmi nemü kényesztetésnek helye ne legyen! Nem értem én itt csak azt a vastagabb és szembetünőbb kényesztetést, amelynek tudom, nagyságod körül helye nem lehet, hanem értem azt a vékonyabb féltést, esdeklést, amelyből tsakugyan észreveheti a gyermek, hogy nagyon kedves a háznál. Miből alyon⁸⁴ az, azt bajos tökéletesen leírni, inkább lehet tapasztalni s érzeni, ezt tehát, az Istenre is kérem nagyságodat, kerülye el minden lépéseiben, mert ez sokszor még többet árt a durvábnál. Meglehet az anyai Sorge⁸⁵, meglehet a titkos esdeklés, sőt meglehet az is, hogy a gyermek érezze, hogy az ember ötet szívesen szereti, de mihelyt ő hibázik, érezze azt is, hogy a szülék a szükséges fenytiket úgy fen kíványák tartani, mintha sok testvérei volnának.

2^b A súlyosabb betegségekben, kivált az ilyen egyetlen egyeknél, nagyon kell a szuleknek magokra vigyázni. Minden betegség valamenyire elkényeszteti a gyermekeket, anyival inkább tehát az olyanokat, akiknek elvesztése kipotolthatatlan. Adja az Isten, hogy nagyságod ilyen környül állások közzé sohase jöjjön, de ha megis jön, vigyazzon nagyságod különösen arra, hogy vagy ilyenkor is ne kényesztesse nagyságod az ötsémet, vagy ha ezt az erőt anyai szíven nem veheti, mihelyt jobban kezd lenni, az elebbeni hasznos fenytik újra fel alyon, hogy így a tett kárnak semmi nyoma ne maradjon.

3^b Szükséges nagyságodnak az ötsém körül arra is vigyázni, hogy a fiú tiszteletet soha fére ne tegye, és ennek meg az első probáját se kell megengedni. Ahol az atya él, ott könnyü ezt elérni, de az anyáknak bajosabb; azonban a frigyatlenség gyakran a kényesztetésnek gyümöltse, gyakran pedig annak indító oka. Nagyságod tehát se az egyik, se a másik úton azt meg ne engedje, mert mind a kettő egyformán karos, akár nagyságodnak, akár az ötsémnek.

4^{so} Nem kell az ötsémnek ideje előtt a háznál semmi nemü directio⁸⁶ engedni, mert ez valamint a harag el kerülésére, úgy ezen tárgyra nézve is igen hasznos. Legyen nagyságod, amíg az ötsém felnevekedik, minden mindenkben, sőt azután is úgy tartsa meg a fő directiót, hogy a maga anyai s özvegyi jussairól le ne mondjon, s kivált magát gyermekeitől való dependentiába⁸⁷ ne tegye. Van ebben olyan okos középút, amelyen se idébb maradni, se túlmenni nem hasznos. Be

84 álljon

85 aggodalom, gondoskodás

86 vezetést, irányítást

87 függésbe, alárendelt helyzetbe

gyakran meg esik, hogy az ilyen egyetlen egyek utólyára⁸⁸ szüléiknek nyakokra ülnek, s akkor a lerázás sokkal több bajba kerül, mind a felülésnek nem engedése.

5^k Nagy hiba történik az ilyen egyetlen egyeknél az által is, hogy idejekoránt kezdik vélek éreztetni, hogy ők a szülék vagyonyának egyedül való örökössei, e pedig többnyire a cseledek s tiszték által segítettik elé. A haza törvényei az özvegyekre nézve igen galantok,⁸⁹ azért amit azok nagyságodnak adnak, magától elvétni sohase engedje, sőt arra vigyazzon, hogy az ötsémnek a háziak vagyonyáról igen nagy velekedést ne öntsenek fejében. Legjobb, ha nagyságod is maga részéről mindég úgy beszél nekie, hogy nem a világi vagyon, hanem a morális s tudományos belső cultura teszi az embert boldoggá, és a legkisebb kellenén felyül való szabadság kivételére való próbákat neki meg nem engedi. Tudja nagyságod, hogy az emberi romlottság inkább a felkelő, mint a lemenő napnak aldozik, azért hát ne engedje nagyságod, hogy a háziak az ötsémnek vagy sokat beszelyenek vagyonyáról, vagy a jószágot s az abban lévő dolgokat az övenek nevezzeék. Ugy is valaha az övé lesz az, de amig az Úristen nagyságodat elteti (s eltesse is sokaig, szivemből kívánom), a haszonvétel híz vele, mig gyermek, pedig egészen a nagyságodé. Végre

6e Igen hasznos az, hogy a gyermekek jó gondviselés alatt olykor-olykor szüléik nélkül legyenek, az egyetlen egyekre nézve pedig éppen szükséges. Probálya meg hat ezt nagyságod nemelykor, mert ez nemcsak a kényesztetésnek antidotuma,⁹⁰ hanem az ötsémet is a mértéken felyül való kenység kereséséről (ha van) le szoktatya. Jó gondviselest mondok, mert erre vigyázni minden szülék kötelessége, de ha az megvan, ugyan mi által tudhatyuk meg gyermekeink gondolkozása módját jobban, mintha olykor-olykor őket a szorosabb vigyázat alól kivévén, egy kevésselebb ki terjedésű szabadságot engedünk nekik.

3^{dik} Rész. A Nevelőnek kotelességéről.

Minekelötte még ezen tárgyba beleereszkedném, elé kellene talám vennem azt a kérdést, melyik jobb nevelés, a házi vagy a közönséges, de én ezt most csak a nagyságod házához alkalmaztatva igyekezem eldölni.⁹¹ Ugy tartom, hogy

88 végül

89 előzékenyek, nagyvonalúak

90 ellenszere

91 eldölni

amíg az ötsém az úgynevezett classisokat elvégezi, lehet tsupán a házi nevelés s tanittatas mellett megmaradni, nem azért, mintha nekie elebb is hasznos nem lenne a közönséges oskolába való járás, hanem inkább azért, hogy nagyságodnak talám eleinte nehezen esne fiától, ha rövidebb idokre is, elválni. Azonban mihelyt arra alkalmas lejend, hogy professorainkat a felsőbb tudományokba halgathassa, okvetetlenül szükségesnek tartom, hogy valamely kézügyben levő oskolánkba agya bé az ötsémet nagyságod e következendő okokra nézve:

1° Mert akármely alkalmas és tanult nevelőket s tanitokat tart is nagyságod az ötsém körül, lehetetlen, hogy olyan közönséges értelműekre talályon, akik minden tudományokat olyan jól tanitsanak, mint azon férfiak, akik sok esztendőök alatt magok tudományára készültek, és ha ez lehetséges volna, egyfelől igen sokba kerulne, másfelől pedig sokféle embereket kellene tartani, amely mindkettő igen sok karral s alkalmatlansággal volna egybenkötvetve.

2do Mert a több értelmesebb ifiakkal való tudományos vetélkedésnek jó reménységű fiára nagy hasznot hozhat.

3° Mert ennél fogva kijönne abból (amint az elébbieken megjegyzém) [a] tsak ötet egyedül nagyzó, ötet ditsérő s jövendőbeli sorsát tőle váro companiából, megesmerné azt, hogy a világ jobb része előtt tsak az érdem, tsak a maga formaltatására való igyekezet agya meg az igaz betsit az embernek, és magát sok maga hasonlói között találván meggyozodne az iránt, hogy mely kitsi circulus⁹² az a világon, amelynek ő egyedül tárgya.

Ezek szerint azért azt tartanám, hogy jó volna talám az ötsémet nemsokkára bévinni Debrecenbe (mivel nagyságod már úgyis ezt a helyet választotta) hogy ott három esztendő alatt elvegezné a philosophicus cursust, és a teológiából is anyit tanulna, amenyi egy cavallérnak szükséges. Így mintegy 17 esztendős korába jönne Pestre, hogy itt is két esztendő alatt, azaz mintegy 19 esztendős korában elvégezhetné a juridicus cursust. Ekkor már vagy academiára küldené nagyságod, vagy nem. Az első történetbe egyenesen felküldeném idegen országokra, hogy ott három esztendő alatt elvegezné mind a tanulását, mind az utazását, az honnét lejöven practizaltatnám valamelyik dicasteriumon, és így készen igyekezném bévinni a kedve szerint való hivatal nemeben. A második történetbe cancellistáskottatnam mindjárt valamely jó itelömester úr mellett, azután várme gyén s a felyebb való dicasteriumoknál practizaltatnám, hogy így 24 esztendős koráig az alsobb és kedvetlenebb hivatalok nemeit haszonnal általfutná.

92 kör, társaság

Lehet talám olyan, aki engem abban fog criticálni, hogy én az ötsémre nevezve azt projectalom, hogy anyi felé tanitasson, de okaim ezek:

1° Hogy ha az ifjú ember sokféle tanitonál halgat letzkéket, sokféle methoduson tanítatik, a prejudic[i]um a[u]ctoritatis⁹³ nints benne.

2° Mivel sokféle tudományokat akarnék az ötsémmel tanultatni, azért azokat vagy egy, vagy más helyt jobb moddal tanulhatna.

3° Mivel a mostani ifiaknak legnevezetesebb methodja az, hogy hirtelen elhagyván az oskolákat, annak utanna azt gondolyak, hogy absolváltak, és többé nem is akarnak tanulni, azért az ötsém tanulását önkent akarattal mindaddig akar-nám hosszszasabban folytatni, mig a hosszszas tanulás által tökellelesen meggyő-ződne aziránt, hogy nekie holta napjaig lehezt, sőt kell is tanulni.

4° Ha pedig ezen principium szerint tsak egy helyen tanítatnok az ötsémet, meglehetne, hogy beléunna, s elvesztenők a vele való tzelunkat, de így változtatván a helyet, és mindenütt újjabb-újjabb tudományokat, különböző methoduson halgatván, elméjenek mindenütt frissebb tapláló eledelt adhatnánk. Azonban pedig

5° és utolyára, mivel amint felyebb a tudományok sokféle nemein által-mentem, az ötsém nevelőjétől, akarki legyen is az, nem kivanhatom azt, hogy mindegyikbe oly erőss légyen, hogy maga tanithassa neki mindnyáját, azért hat szükséges, hogy az ember azon sok tudományok tanulhatása modját az ötsémnek ezen az uton kitsinalya.

Ingyen se gondolja pedig nagyságod azt, hogy én azzal, hogy az ötsémet sok-felé kivannám tanítatni, azt is jónak allitsam, hogy a nevelő gyakran változzon. Ez a kettő éppen két ellenkező dolog. A tanítás és nevelés magában olyan különböző tárgy, hogy ami az egybe hasznos lehezt, az a masikban éppen ked-vetlen következéseket szülhet. A nevelés az az egész gyermek formaltatásának egyben kaptolt systemája, ezt hát egynek kell vinni, sőt mentül több viszi, a gyermek mindennemű principiumi megzavarodnak, ellenben a tanítás tsupa scientificum, tsupa vagy az egészzen esmeretlen dolgoknak új előadása vagy a már esmereteseknek jobb rendbe való szedése. Édes anygom asszony! A min-dennapi tapasztalás is anyira erősíti allításomat, hogy szükségtelennek tartanám nagyságod előtt e két, különböző tárgyakban ellenkezőnek latzo allításomat hosszszasabb okoskodással tamogatni.

A dolognak velleje tehát az, hogy a nevelőnek a menyire tsak lehezt, egy-nek kell lenni minden ifunál, és így az ötsemnél is, a gyakori változtatás pe-

93 tekintély tisztelete

dig valamint másnál, úgy az ötsemnél is karos lehetne. Egesz bizodalommal vagyok ugyan én az ötsem nevelőjehez, mint akit jól esmerek, mindazonáltal a jó nevelőbe megkivantato tulajdonsagoknak elé adását el nem mellozhetem, melyeket e következőkben allapitok meg:

1^a Szukseges a nevelőbe, hogy jó, jambor s józan eletü légyen.

2^a Szukseges, hogy fedhetetlen eletü legyen, mert nemtsak szóval, hanem példájával is kell nekie tanittani.

3^a Szukseges, hogy a nevelést tegye főbb tárgyának, mert akarki is, ha jó két-három ifiat nevelt a hazanak, eleget tett polgari kötelessegenek.

4^a Egy jó nevelőnek phlegmájának is kell lenni, mert ezzel legtobbre mehet a gyermek körül, és legtöbb hasznát is veheti.

5^a Egy jó nevelőnek ki kell tanulni a keze alá bizattott gyermek természetét, és aszerint alkalmaztatni disciplináját.

6^a Egy jó nevelőnek a keze alá bizott gyermek szivét is meg kell nyerni, mivel tsak ezen az úton igazgathatya állandóúl.

7^a Egy jó nevelőnek tudomanyos embernek kell lenni, nem anyira azért, hogy minden tudományokat maga tanitson, mint inkább azért, hogy az ifiat minden tudomanyok tanulására szorithassa.

8^a Egy jó nevelőnek auctoritással kell birni, nem azzal pedig, amely a felelemtől veszi eredetét, hanem azzal, amely a szives tiszteletből veszi eredetét.

9^a Mivel pedig ember hiba nélkül nintsen, ezért nevelőt is hiba nélkül képzelni nem lehet, azért a nevelőnek hibait a gyermek előtt szorossan el kell takarni, hogy reá ne akadhasson, mert egyebbként annak auctoritassa szenved.

10. Az isteni felelem mindennek velleje: azért egy jó nevelőnek szükséges nemtsak magának kegyesnek, Istent félőnek lenni, hanem annak követését a keze alá bizott gyermektől nem tsupa szinből, hanem szivből is megkivanni.

11^a Mivel pedig a szulek szereteten fundaltatik a nevelo szeretete, azért szükséges a nevelőnek azt jó idején s jó mélyen a gyermekek szivében beléönteni, valamint a szuleknek is szükséges a nevelő auctoritását oltalmazni.

12^a A felebarati szeretetet is a nevelőnek mindenkeppen kell igyekezni a gyermekek sziveben belétepegetetni, mert ez tokelletesiti az emberi szivet.

13^a Magatol értettetik, hogy a több virtusokat is mindenkeppen kell igyekezni vagy benne feleleszteni, vagy ha fel volnanak elesztve, feltartani.

14^a Mivel az a jó nevelés, amelyben az ifiak mentül kevesebb prejudiciummal¹⁴ maradnak, azért a jó nevelőnek minden valóságos prejudiciumot le kell vetkezni.

Ezen pedig korantse értem azt, hogy a nevelő vagy vallástalan, vagy immoralis, vagy pedig rosz példájú legyen, mert ezeknek ellenkezője nem prejudicium, hanem szükséges, s ugyan megkivantató jó tulajdonság. Azért amit a prejudiciumokról mondék, jó értelemben kell venni: ilyenek a prejudicium auctoritatis, aetatis, nationis etc.⁹⁵

Az ötsémnek, valamint minden gyermeknek háromféle aetassa vagyon, és ezek szerint a nevelőnek is háromféleképpen kell magát alkalmaztatni. Az első az aetas puerilis,⁹⁶ amely tiz s tizenegy esztendőig tart, a második az aetas adolescens,⁹⁷ amely mintegy 18 esztendőig tart, a harmadik az aetas juvenalis,⁹⁸ amely 18 esztendőn felyül vagyon, és így már egy jó nevelőnek a nevelendő körül mindegyik aetasba különböző formáilag kell magát viselni. Ezen distinctiót⁹⁹ nem azért hozom elé, mintha a distinctionak magának barátja volnék, hanem azért, hogy tisztabban adhassam elé annak modját, hogy hogy kelyen a nevelés némi nemü nemét a gyermekek aetassához képest változni, feltevén azt mindenkor előre, hogy a felyebb kitett kozonséges regulaknak meg kell maradni.

Ami már a kissebb gyermeki aetast illeti, abban ámbár a gyermekek okoskodni tudnak, mindazonáltal mivel nem mindenkor érhetik fel az okokat, azért abban arra kell őket szoktatni, hogy tokelletes engedelmesseggel viseltessenek, mégpedig ahol fel nem érhetik elméjekkel az okokat, ott abból a principiumból, hogy amit szüleik vagy nevelők mond, az mindég legjobb. Ha valamely aetasban azért szükség a fenyíték, ebben annak majd lehetetlen elmaradni, sőt ha a jó nevelésben a verésnek helye vagyon, tsak annak az aetasnak az elsőbb részében applicalthatik haszonnal, mégpedig úgy, hogy mivel a gyakori verés a gyermek szivét, kedvét elveheti, azért annak, amenyire tsak lehet, ritkan, de mégis olyan mértékben kell veghezmeni, hogy egyfelől az ugyan legkissebb felszogséget vagy betegséget ne okozzon, de másfelől mégis erezhető legyen. Az én velekedesem szerint kétféle tsinalt hibakért lehet ennek megese. Először a hazugságért, amelyet abban az aetasban leghamarább megszokja a gyermek. Masodszor az engedetlenségért, s az abból következheto makatságért. Azonban mivel abban az aetasban formalni kezdik magokat a rosz és jó indulatok, azért abban a nevelőnek mind arra kell vigyazni, hogy mitsoda indulatoknak apró jeleit

95 a hatalomra, az életkorra és a nemzeti hovatartozásra vonatkozó előítéletek

96 gyermekkor

97 serdülőkor

98 ifjúkor

99 megkülönböztetést

tapasztalya, mind pedig hogy azoknak miképpen alyon elejekbe mindjárt, hogy jó következesek legyen, s mégis a gyermek észre ne vegye. Tsudalkozom sokakon, sőt a jó atyák nagy részén, hogy azt tartván, hogy ez az aetas vagy semmi nevelést nem kíván, vagy pedig éppen nem mesterségest, azért abban az aetasban gyermekeik mellé minden valasztás nélkül akármitsoda nevelőket, tanítókat applicálnak.¹⁰⁰ Én részemről azt tartom, hogy ebben az aetasban nem anyira a tanításra, mint inkább a directiora nezve nagyon meg kell valasztani a nevelőt, és nem kevesebbé, mint a következő aetasokba.

Ami az *adolescens aetast* illeti, mivel ebben egyfelöl a testnek constitutioja¹⁰¹ is a *sexualis indulatok* érzésére qualificalya¹⁰² magát, másfelöl pedig a többi indulatok is nagyobb mértékben ütik ki magokat, azért abban ugyan vigyázni kell a nevelőnek arra, hogy mindenkor szemmel tartsa az ifiat, hogy minden tselekedetét tudja, és hogy indulatának vagy ellene ályon, vagy olyan directiot adjon, hogy haszon jöjjön ki belőlle. Mivel pedig ez az aetas minden *impressioknak* bévetelére felette alkalmas, azért egy jó nevelőnek ugyan vigyazni kell ebben arra, hogy se magától, se másról rosz példát ne lasson. Továbbá, mivel ez az aetas mar a szoross fenytüket bajosabban szenved, hanem a *confidentia*¹⁰³ fundamentomának megvetése legalkalmasabb, azért ebben a nevelőnek azon kell igyekezni, hogy az ifu *confidentia*ját voltakeppen megnyerje, s annál fogva dirigalya ötet, úgy mindazonáltal, hogy ebben az aetasban meg fen kell tartani a nevelőnek az auctoritássát, mert valamint hogy ez az aetas örömet *confidenskedik*,¹⁰⁴ úgy örömet is megveti nevelőjét. Ami pedig már a tanulás modját illeti, ebben az aetasban kell különöbben szoktatni az ifiat arra, hogy magától is tanuljon, és hogy a masok tanításának hallásából nyomos hasznot végyen.

Ami a harmadik, azaz a *juvenalis aetast* illeti, akkor már az indulatok formalva lévén, a nevelőnek tsak arra kell vigyazni, hogy a rosz tarsaságok, s egyebb rosz környül-allasok által az legény rosz útra ne vezéreltessen. Ami a directiót illeti, ha a nevelő az elebbeni aetasokon jól keresztül vitte az ifiat, ha magának annak szivében igaz szonetott nyertt, úgy akkor már megszünik lenni egyebb egy tokelletes jó barátnál, de olyan barátnál, akinek egyenességéről s szeretetéről el levén hitve az ifú, annak tanátsa, baratsagos javaslása erosebb akár mely paratsolatnál. Ame-

100 alkalmaznak

101 alkata

102 teszi alkalmassá

103 bizalom

104 bizalmaskodik

lyet ha megnyert a nevelő ifjú jó barátjától, úgy bizonyos lehet az iránt, hogy ebben az aetasban is a mar legényé vált ifiat haszonnal vezérelheti. Ezen aetasban azért az én velededésem szerint a kemény fenyték mind a nevelő, mind a szülék részéről igen veszedelmes, hanem leghasznosabb az az idea mind a kettőre nézve, hogy ők a legjobbat tudják, s javasolni is el nem mulatják. A szülék ugyan jól teszik, ha auctoritásokat megtartyák végig, de azokra nézve is jobb, ha akkor is influxusokat¹⁰⁵ úgy moderalyak, hogy ezen szülei auctoritásoknak nyomait a mar legénye vált fiokkal gyakran és nagyon nem éreztetik. Ami már a tanulás modját illeti, ebben az aetasban igen megszűnik a nevelő a szokott tanítástól, hanem csak abban alhatt¹⁰⁶ minden mestersége, hogy a legényt úgy kormányozza, hogy idejét el ne vesztegesse, és hogy olykor-olykor véle repetalgasson. Megpedig az is legjobb móddal úgy esik meg, hogy ő észre ne vegye a tzelt: tsupa kérdészkedéssel vagy pedig valamely nehéz kérdésnek megfejtésével, mely mentül inkább el nagyon titkolva a legényre nézve, annal hasznosabb.

Minekelőtte még ezen tárgyat elhagynam, két megjegyzéseket el nem mulathatok. Először, hogy ami a tudományos formálását illeti a nevelőnek, bár az előbbiekben sok a nevelendők által megtanulandó tudományokat számlaltam ele, mindazonáltal a nevelőbe mindezen tudományok tokelletes értését (mint magában lehetetlen dolgot) részemről sem kivanhatom. De mivel tsakugyan a tudományos nevelését is felteteleim szerint a nevelőnek kormányozni kell, megkivantatik az, hogy ő is mindezekben egészen járatlan ne légyen. Azonban különösen szukséges, hogy a nevelő a már most systemaba¹⁰⁷ vett pedagogianak minden agat érte és kivalt, hogy az úgynevezett Menschenkenntnißben¹⁰⁸ különösen jártas legyen. Másodszor, hogy mivel én a nevelőbe az előbbiek szerint igen sok nagy tulajdonságokat kívánok, ritka ember erdemli meg, hogy igaz, valóságos pedagogusnak tartasson. De ugyanez a környül allas az ezen rész elején eléhozott azon allitasomat nagyon erosíti, hogy tudniillik ha lehetséges, az úri gyermekeknél ugyanazon egy nevelő kezdje, folytassa s bé is végezze a nevelést. Ugyanis ritka lévén a jó nevelő, hogy lehetne többhöz az embernek szerentséje, de ha lehetne is, meltan kellene attól tartani, hogy a legjobb indulat mellett is a második kulomböző principiumaira nezve sokat elrontana abból, amit az első épített, és így ha nem egyébb, legalabb az idő vesztodnék el.

105 befolyásukat

106 állhat

107 rendszerbe

108 emberismeretben

Bévezés

Méltóságos Angyom Asszony! Bévezém az ígért munkámat. Ha jót mondtam, meltoztassék jó neven elfogadni, ha rosszat, atyafiságos engedelmességgel elnézni. Tudvan azt, hogy olyan értelmes anyának szollok, amely a jó tanátsot, ha tiszta szívből jön, örömet elfogadja, én is talán többet is szolottam, mintsem kellett volna. Valamit helyesnek gondoltam mind a teoriából, mind a praxisomból előhozni el nem mulattam, vegye azért nagyságod úgy, mint nagyságodhoz, egyetlen egyéhez s egész uri hazához valo igaz tiszteletem gyumoltsét. Azonban, ha mi új kornyül állás adna elé magát az ötsém körül, kész leszek mindenkor gyenge tehetségem szerint azt javasolni, azt tselekedni, amit jó lélekkel legjobbnak fogok itelni.

Vége

MITROPULOS ANNA DIÁNA

KŐFARAGÓK ÉS SZOBRÁSZOK ESTERHÁZY PÁL NÁDOR SZOLGÁLATÁBAN

Esterházy Pál (1635–1713) kora egyik legösszetettebb személyisége: katolikus főúr, nádor, herceg, katona és koncepciózus mecénás. Reprezentációja, művészetpártolása napjainkig az arisztokráciakutatás homlokterében áll. Udvaraiban rendkívül gondos adminisztrációt vezettek, amelynek dokumentációját a fraknói Esterházy hercegi levéltárban őrzik. Ezek a gazdasági iratok — számlák, nyugták, megbízások, elismervények — alkotják a kutatásaim és jelen tanulmány forrásbázisát.

Az említett forráscsoport a hazai feldolgozások által eddig kevésbé ismert és hasznosított, ezért tartom lényegesnek, hogy néhány forrás napvilágot lásson. A gazdasági adminisztráció dokumentumai mindkét Esterházy uradalmi központ, Fraknó (Forchtenstein — ma: Ausztria) és Kismarton (Eisenstadt — ma: Ausztria) esetében fennmaradtak. Az első ismert számlák keletkezési éve mindkét helyen 1667, azonban az iratok java része az 1680-as évektől áll rendelkezésre.¹ A számlák többsége az alkalmazottak fizetéseiről szól: mindegyik személy egy elismervényben tanúsította, hogy átvette a tisztartótól az évi fizetését. Néhány esztendőből konvenciók könyvek is fennmaradtak, melyekben a készpénz mellett a természetbeni javakban történő juttatásokat (gabona, vaj, bor, marhahús stb.) is feltüntették. A fizetésekből az alkalmazottak hierarchiájára vonatkozó következtetések vonhatóak le.² Mellettük a mesterek megbízásai jelentősebb forrásértéket képviselnek, ugyanis részletesen lejegyezték, milyen munkálatokat végeztek és mennyi pénzt kaptak értük. Elemzésük értékes információkkal szolgál a fraknói várban vagy a kismartoni kastélyban végzett felújítási, átalakítási munkálatok, illetve egyéb (pl. egyházi) építkezések jellegéről. Jelen forrásközlés ezekre a reprezentatívabb építkezésekre és a hozzájuk köthető személyek megbízásaira, esetleges későbbi alkalmazásukra helyezi a hangsúlyt. A felhasznált és közölt dokumentumok leginkább a megbízások és elismervények kategóriájába sorolhatóak.

A XVII. századi magyar főúri kultúra kiemelkedő pártfogójaként Esterházy Pál nagy jelentőséget tulajdonított önmaga és családja dicső múltjának, tettei-

1 A fennmaradt számlák számszerű megoszlását lásd: *Mitropulos*, 2014. 76–77. p.

2 Erről lásd bővebben: *Mitropulos*, 2016. 43–48. p.

nek megörökítésére. Ennek leglátványosabb és legösszetettebb szintere maga az épített környezet: épülethomlokzatok, kastélyudvarok, szobrok. A kőfaragók és a szobrászok ebben a tekintetben hangsúlyosabb szerepet töltek be a mesterek között. Érdekes kérdés, hogy a két mesterség mennyire fedte egymást. A két szakma elkülönítése azért indokolt, mert a forrásokban vagy *Steinmetz*-ként, vagy *Bildhauer*-ként nevezik a mestereket. A kőbányászat és az építőkö-faragás munkafolyamata a kővágással kezdődött, melynek során a kőréteget takaró talajt eltávolították, ez volt az egyik legmunkaigényesebb tevékenység. A kiemelt kötőmőket a kőfaragók alakították az építéshez alkalmas négyzetes formára (kváderkő). A kőfejtés³ kemény, embert próbáló munka, de nem volt szakképzettséghez kötött, a kőfaragás viszont évszázadok óta szakképzettséghez kötött foglalkozás, művelői gyakran a kőművesekkel alakítottak közös céhet. A kőfaragókat eredetileg a kőműves megnevezés jelölte, a XVI. század második felétől figyelhető meg a mesterségen belüli munkamegosztás kibontakozása. Azóta a kőműves mesterség alatt az alap elkészítést, a felrakást, a falazat anyagának összetapasztását, a vakolást és a meszelést végző szakemberek munkáját értjük.⁴ A kővágók és a kőfaragók ugyanazokkal a szerszámokkal dolgoztak, de utóbbiak finomabb munkát végeztek, ezért tevékenységük között minőségi különbség állapítható meg.⁵ Kőfaragómesterek készítették a temetői és út menti keresztek, ugyanakkor a fogadalmi szobrok már szobrászok alkotásai. A legügyesebbek értettek a corpus és a szoboralakok megformálásához, de figurális faragással csak kevesen foglalkoztak.⁶ A kővágó és kőfaragó mesterség leírásából következik, hogy a kőfaragás és a szobrászat között sem húzható éles határvonal, azonban a kvalitásbeli

3 A kőfejtő, kőbányász régi magyar elnevezése kővágó, amely XIV. századi oklevélben bukkan fel először. MN III. 624. p.

4 MN III, 629.; *Gulya*, 2005. 138–140. p. Noha a szerző az északkelet-magyarországi kőműves-kőfaragó céheket mutatja be, általános érvényű megállapítás, hogy a kőben gazdag hegyvidékeken a kő, míg a völgyekben, sík területeken a téglát volt a fő építőanyag, mivel a nehéz kőanyag szállítása igen költséges volt és háborús időkben további akadályokba ütközött. Uo. 140. p.

5 MN III. 629–630. p. A hazai kőbányászat régióiban a kőfejtés és a kőfaragás rendszerint nem különült el egymástól. *Viga*, 1985. 29. p. Kőből faragtak ablakkereteket, tornácoszlopokat, tornáckönyöklőket, padot, lépcsőt, itatóvályút, határkövet, híd- és pinceboltozat-elemeket, járdalapokat. A kő építőelemként történő felhasználása mellett leginkább a sírkő- és a kőkeresztállítás szokása volt elterjedt. MN III. 634. p. A kőmunka fajtáit, eszközeit részletesen és átfogó irodalomjegyzékkel bemutatja a MN III Kőfejtés, kőbányászat, kőfaragás című fejezete, 620–635. p.

6 Uo. 635. p.

különbég jól érzékelhető. A figurális és díszítőfaragásokat a szobrász csinálja, a kőfaragó főleg építőköveket alakít ki, illetve nem figurális munkát farag, azonban egyszerűbb szobrot tud készíteni.

Esterházy Pál már fiatalon is hangsúlyt fektetett családjá ősi múltjának di-
csőítésére.⁷ Egyik első ilyen gesztusát a kismartoni kastély barokk átalakításakor
érhetjük tetten. A magyar főúri udvarok speciális helyzetben voltak a korban. Az
1526 után létrejött közös bécsi Habsburg-udvar megjelenésével az arisztokraták
rezidenciáinak kulturális szerepe felértékelődött, hiszen az ország területén nem
volt önálló magyar uralkodói udvar. E tekintetben az Esterházy család, köztük
is leginkább Esterházy Pál vezető szerepe a XVII. században vitathatatlan, s en-
nek egyik első lényeges állomása a kismartoni kastély átalakítása (1663–1672).
Bécsi császári építészek és freskófestő alkalmazásával sikerült a kor elvárásai-
nak megfelelően a legkorszerűbb, legmagasabb művészi színvonalat biztosítani
a kastély barokk rezidenciává emelésekor.⁸ Ezzel együtt családjá nagyságát is

7 A régi nemes családhoz való tartozás a középkori és kora újkori nemesség számára nagy jelentőséggel bírt. A dicső ősöknek azért volt fontos szerepe a magyar nemesi tudatban, mert kiváltságaikat szívesebben eredeztették őseik kiváltságától, mint az uralkodótól. Azonban az Esterházy család csak második generáció óta tartozott a magyar főnemességhez, ezért „Pál minden tehetségére szükség volt, hogy a valóság és a vágyak közötti különbséget kiegyenlítsé.” *Fazekas*, 2009. 908. p. Az első genealógia, az augsburgi rézmetsző, Tobias Sadler által készített rézmetszet (1670) Attila hun királyon keresztül egészen Ádámig vezeti a családfát. A metszet előzménye a fraknoi várban őrzött családfafestmény. A metszetről: *Történelemkép*. 387–389. p. Később több genealógiai összeállítást is készített, többek között maga és első felesége, Esterházy Orsolya egyesített, szív alakú családfáját (Matthias Greischer, 1681–1682), melyet nyolc generációig vezetett vissza, illetve mindkét felesége családfáját külön-külön is összeállította. Főúri ősgalériák. 47–50. p. A családfák jelentőségéről: *Galavics*, 1988b.; *Galavics*, 1988a. 144–146. p. A családtörténeti konstrukció utóéletéről: *Tóth*, 2015.

8 Osztrák kutatások szerint Filiberto Lucchese (1606–1666) császári udvari főépítész és stukkátor tervei alapján kezdődött meg a kastély barokk átépítése. (Buzási Enikő kutatása szerint Nádasdy Ferenc sopronkeresztúri kerti palotájának tervezője is Lucchese volt. *Buzási*, 2013.) Az Itáliából származó Carlone művészdinasztia három tagja, Antonio, Domenico (1615–1679) és Carlo Martino Carlone (1615/1616–1667) császári építőmester kivitelezői voltak a munkálatoknak. A kastély dísztermének mennyezetfreskói Carporo Tencalla (1623–1685) császári udvari festő alkotása, akivel Lucchese számos alkalommal dolgozott együtt. Az átépítés vezető mesterei tulajdonképpen azonosak voltak a bécsi Burg ugyanebben az időben folyó bővítésén dolgozókkal. (Az átalakítási munkálatokban résztvevő személyek részletes felsorolása és irodalom: *Koppány*, 2014. 185–190. p.) Erről és az említett mesterek nyugat-magyarországi arisztokráciához köthető kapcsolatairól l. összefoglalva: *Mitropulos*, 2014. 69–73. p. Továbbá: *Garas*, 1975. 210–222. p.; *Galavics*, 1988a. 141–144. p.; *Koppány*, 2002. 185–186. p. *Koppány*, 2011. 99. p., 104. p., 108. p. A díszterem művészi programjának rétegeiről,

rendkívül reprezentatív módon jelenítette meg. Itáliában szokás volt a kastély-homlokzatok első emelet feletti részén, hősokeket ábrázoló falmezőkön ókori királyokat és hősokeket szerepeltetni. Esterházy Pál azonban a honfoglaló magyar vezérek mellszobrait állította a falmezőkbe, sőt, a sorba önmaga és apja képmását is beleillesztette. Ezzel azt kívánta jelezni, hogy magát és családját ezektől a dicső ősoktól származtatja.⁹ A mellszobor-sorozatot Hans Mathias Mayr kismartoni szobrász készítette lorettói homokkőből 1667-ben. Csak a megmunkálásuk után szállították a mellszobrokat a kastélyhoz, az utolsót 1669-ben helyezték el.¹⁰ A 18 mellszobor elkészítéséről szóló megbízást Csatkay Endre közli, amely szerint a munka költsége 100 forint volt.¹¹ Emellett napi egy pint bor és egy pár cipó járt a mesternek. A szobrász előképül a Nádasdy Ferenc (1625–1671) országbíró által Nürnbergben kiadott (1664) Mausoleumot használta,¹² amely 60 rézmetszetben állít emléket a hun és magyar vezéreknek, magyar királyoknak egészen IV. Ferdinándig. Később ez lett az Esterházy Pál által 1700-ban Bécsben kiadott, a család őseit és kortárs tagjait 165 metszeten bemutató Trophaeum inspirálója, ami — a Mausoleumhoz hasonlóan — képes ábrázolások mellett életrajzaikat is tartalmazza.¹³ A Trophaeum viszont azért egyedülálló vállalkozás, mert több évszázadot ölel át és a család nőtagjai is a férfiakéhoz hasonló jelentőséggel szerepelnek (88 női, 77 férfi portré).¹⁴

Hans Matthias Mayrtól a Fraknón őrzött számlák között fennmaradt néhány. A többség természetbeni javak kifizetéséről szól a kismartoni kastély átalakítási munkálatainak végéről. 1671 novemberében Esterházy két megbízásban elren-

Esterházy és Tencalla „vitájáról” I.: *Galavics*, 2016. 285–299. p., 313–328. p. A kastély teljes építéstörténetéről I.: *Holzschuh*, 1995. Az átalakítás idejéből származó megállapodásokat (többek között Carlo Martino Carlonétól vagy Andrea Bertinalli stukkátortól) és költség kimutatásokat közli: *Csatkay–Frey*, 1932. 56–64. p. A mai Ausztria területén dolgozó olasz mesterek tevékenységéről értékes információkkal szolgál az AIA internetes adatbázisa. Artisti Italiani in Austria — AIA. Szerk.: Petr Fidler. <https://www.uibk.ac.at/aia/>

9 *Galavics*, 1988a. 143. p.

10 *Kietaibl*, 1997. 85. p.

11 *Csatkay–Frey*, 1932. 57. p.; *Prickler*, 2013. 46. p.

12 *Csatkay–Frey*, 1932. 85. p.

13 A Mausoleumról és utóéletéről: *Rózsa*, 1973. 13–80. p. A Mausoleum és Trophaeum összefüggéseiről, valamint a metszetek előképeiről I. bővebben: *Buzási*, 2000., illetve Történelem-kép. 386–387. p.; a Mausoleumról továbbá: Történelem-kép. 389–390. p., illetve korábban: *Cennerné*, 1988. 74–77. p.; *Galavics*, 1986. 94. p., 124–125. p.; *Garas*, 1953. 85. p.

14 *Buzási*, 2000. 415. p.

delte, hogy 60 mérő gabonát és 10 akó bort, illetve 100 mérő gabonát és 18 $\frac{3}{4}$ akó bort adjanak a szobrásznak, összesen 85 és 150 forint¹⁵ értékben.¹⁶ Mayr következő év májusában 28 $\frac{3}{4}$ akó bor átvételéről adott elismervényt,¹⁷ tehát ekkor vette át a félévvel korábban meghatározott bormennyiséget. Az 1679. és 1682. évi megbízások azt bizonyítják, hogy a kastély munkálatain túl is alkalmazta őt Esterházy. Előbb egy nagy ágy elkészítéséért 60 forintot fizettek neki,¹⁸ utóbb pedig ennek az összegnek a tízszereséért dolgozott. A megbízás és az elismervény szerint egy nagy ágykeret, hat nagy étkezőszék, egy kis aranyozott ágykeret és egy oltár elkészítése („...für eine große Bettstatt, sechs große Tafel Seßsel, ein kleines vergoltes Bettstattl undt ein Altar so in unßern Schloß Eyßnstatt ist aufgericht worden”) volt a feladata.¹⁹

Volt egy fogadalma, mely szerint amely szentnek a napján kap meg egy magasabb rangot vagy címet, annak kőoszlopra állított szobrot emeltet.²⁰ A soproni országgyűlés 1681-ben Szent Antal napján (jún. 13.) választotta nádorrá, és egy hónap múlva már intézkedett is. Július 20-án megbízást adott Sopronból Sebastian Rauschemayr kismartoni kőfaragónak és szobrásznak, hogy 50 forintért készítsen vázlatot egy Szent Antal és a gyermek Jézust egy nagy kőoszlopon ábrázoló szoborhoz.²¹ A szent kezében tartott liliumot, illetve feltehetően a glóriát is

15 Az Esterházyak elszámolásaikban rajnai forintban számoltak, a feltüntetett összegek tehát ebben értendők. Az átváltás a következők szerint alakul: 1 rajnai forint (Rheinischer Gulden) = 0,8 magyar forint. *Kenyeres*, 2013. 547. p. Egy rajnai forint pedig 60 krajcár.

16 RAR E 1672, Nr. 65. (1. forrás) és RAR E 1672, Nr. 66. (2. forrás) A 65. számú megbízás szerint a Mayrtól vásárolt két szánkóért — valószínűleg télen használatos díszkocsiról van szó — fizettek neki 85 forint értékben: „von ihm erkauffte zwey Schlidten per 85 fl Thraidt und Wein solle an Stadt daß Pahre Gelt darvor geben”. A forrásokra utal: *Prickler*, 2013. 46. p. A *Schlitten* szó jelentéséről: <http://www.wdw.uni-trier.de/onlinewb/index.php3?id=61424> (A letöltés időpontja: 2016. március)

17 RAR E 1672, Nr. 67. (3. forrás) A forrásra utal: *Prickler*, 2013. 46. p.

18 RAR E 1679, Nr. 155. (4. forrás)

19 RAR F 1682, Nr. 176. (19. forrás) és RAR F 1682, Nr. 177. (20. forrás) A forrásokra utal: *Prickler*, 2013. 47. p.

20 *Esterházy*, 1696. 121–122. p.; utal erre: *Galavics*, 1988a. 146–147. p., 160. p.

21 RAR F 1681, Nr. 230. (18. forrás) Ez a dokumentum hiányzik, tartalmára csak a fraknói levéltárban található regesztája utal. A megbízás teljes szövegét azonban Harald Prickler idézi. *Prickler*, 2011. 190–191. p., ill. *Prickler*, 2013. 61–62. p. Prickler az átvett 50 forintról szóló elismervény dátumát (1681. december 11.) is ismeri és a RAR F 1681, Nr. 231. számú iratként azonosítja.

a kismartoni lakatos készítette, 2 forint 30 krajcárért.²² Az oszlopot a fraknoi vár elé állíttatta fel, ám ez a szobor ma már nem látható.

Esterházy nagyon sokat tett azért, hogy az aranygyapjas rendet elnyerje. A nagy múltú rendet III. (Jó) Fülöp burgundi herceg alapította 1430-ban a kereszténység védelmére, a lovagi erények ápolására. Alapítását követően először a burgundi hercegek, majd a Habsburgok spanyol ágának, később pedig az osztrák ágának is a legfontosabb rendjele lett. A rend tagjai feddhetetlen életű nemesek lehettek, akik kiváló szolgálataikért nyerhették el a címet.²³ A nádor a rend megszerzésével akarta biztosítani helyét a nemzetközi elit elismert tagjai között, valamint apja, a rendet szintén 45–46 évesen elnyerő Esterházy Miklós nyomdokaiba is kívánt lépni.²⁴ Martí Tibor kutatásai szerint nem sajnálta az anyagi áldozatokat sem az ügy előremozdításáért: egyik feljegyzése szerint 2793 birodalmi aranytallért fordított erre a célra. Emellett a madridi császári követtel, Grana márkival folytatott levelezése alapján további 530 birodalmi tallért fizetett a spanyol államhivatalnokoknak.²⁵ Sikerült elérnie, hogy egy esztendővel nádorrá választása után kapja meg az aranygyapjas rend lovagja címet, amit tehát 1682-ben, Szent Mátyás napján (febr. 24.) nyert el II. Károly spanyol királytól, hiszen ekkor a spanyol Habsburgok voltak a rend nagymesterei. A szobrot szeptember 8-án rendelte meg Rauschemayrtól, majd három hónap múlva ki is fizette a munkáért járó 50 forintot.²⁶ Később az Esterházy család további tizenöt tagja nyerte el az aranygyapjas rendet. A szobor napjainkban is a fraknoi vár előtt látható.²⁷

Harald Prickler Rauschemayrról szóló tanulmányában megemlíti, hogy már 1668-ban fizetett neki a kismartoni adminisztráció 19 forint 36 krajcárt, méghozzá a kastély átépítési munkálatai kapcsán. Az adat forrásul a Csatkay–Frey-féle műemléki topográfiát jelöli meg, azonban ott az átépítés összköltségeinek felső-

22 RAR F 1681, Nr. 232. Ez a dokumentum is hiányzik, a regeszta így hivatkozik rá: „*eisenstetter Schlosser zum St. Antoni Bilt der Schein auf d. Haupt, wie auch die Lilien zu die Hand von Eisen gemacht*”. Prickler, 2011. 191. p.; Prickler, 2013. 62. p.

23 Szilágyi, 2006–2007. 121–122. p.

24 Esterházy Miklós nádort IV. Fülöp spanyol király 1628-ban tüntette ki az aranygyapjas renddel, a Magyar Királyság főrendjei közül ő nyerte el elsőként ezt a címet. Az Esterházy család tizenhét tagja lett a rend birtokosa. Szilágyi, 2014. 243–244. p., Szilágyi, 2011. 84. p., Szalay, 1870. 419. p.

25 Martí, 2015. 57–58. p.

26 RAR F 1682, Nr. 185. (21. forrás) és RAR F 1682, Nr. 186. (22. forrás) A forrásokra utal: Prickler, 2011. 191. p.; Prickler, 2013. 62. p.

27 Schmeller-Kitt, 1993. 203–204. p.; Galavics, 1988a. 147. p., 160. p.

rolásában a 19 forint 36 krajcár helyett csupán 15 forint szerepel, a munka leírása nélkül.²⁸

A Fraknón őrzött gazdasági iratok feldolgozásával szerencsére teljesebb képet alkothatunk Rauschemayr tevékenységéről, hiszen az elvégzett munkáiról részletesen tájékoztatnak a fennmaradt megbízásai, nyugtái. Neve 1679 és 1683 között rendszeresen előfordul a kismartoni számlák között. 1679-ben 90 forintért kőből készített kilenc tetőablakot („9 gemachten Stein Tach Fenster”) a kastélyban.²⁹ Ugyanebben az évben Esterházy megbízta, hogy készítsen el két oszlopon álló remete szobrot talapzattal együtt („zway Stainen Saillen, darauf zway Ainsidler, sambt der Postamentern”), melyeket Oszlopon (Oslip — ma: Ausztria) állíttatott fel.³⁰ A megbízás kelte április 14., a munkáért járó 50 forintot pedig július 26-án vette át. A remeteszobrok sajnos elpusztultak. Velük ellentétben a Feketeváron (Schwarzenbach — ma: Ausztria) felállított Mária-oszlop viszont fennmaradt. Prickler szerint a szobrot 1679. április 26–28. között helyezték el, erről a kőfaragó étkezési költsége tanúskodik.³¹ Az oszlopon adományozó párként fel van tüntetve Esterházy Pál és első felesége, Esterházy Orsolya (1641–1682) monogramja: C.P.E.D.F. || C.V.E.D.F. || 1679.³²

A kastélyárokban szinte minden említett évben dolgozott. Néhányszor kováccsal együtt kerül említésre, például amikor Merth Haslingerrel együtt átvették a szükséges ólmot és vasat a vaskereskedőtől az aktuális munkálatokhoz („zu Versetzung 6 stainer Bilder in Schloß Graben auch zu dem Quater Pfosten und Prust gesamber”).³³ 1680-ban az árokbeli kőfaragó munkálatokért részletfizetés címén 20 forintot kapott, a munka részleteiről azonban nem szól sem az átvételi elismervény, sem a megbízás.³⁴ 1683-ban az árokban elvégzett munkák utáni 280

28 Csatkay-Frey, 1932. 60. p.

29 RAR E 1679, Nr. 267. (7. forrás) és RAR E 1679, Nr. 268. (8. forrás) A forrásokra utal: Prickler, 2011. 188. p.; Prickler, 2013. 59. p.

30 RAR E 1679, Nr. 232. (5. forrás) és RAR E 1679, Nr. 233. (6. forrás) A forrásokra utal: Prickler, 2011. 189. p.; Prickler, 2013. 59–60. p.

31 Prickler, 2011. 188. p.; Prickler, 2013. 59. p.

32 Prickler, 2011. 190. p.; Prickler, 2013. 61. p.

33 RAR E 1679, Nr. 279. „Herrn Praitenaicher Aufzügl wegen bezalten Eißen und Pley. Betrag: 15 fl 51 kr” A forrásra utal: Prickler, 2013. 47. p., azonban a kovácsot Mathias Haslingernek nevezi.

34 RAR E 1680, Nr. 236. „Sebastian Rauschemayr Schein wegen empfangen Geldt. Betrag: 20 fl” és RAR E 1680, Nr. 237. „Commission das dem Sebastian Rauschemair Stainmetzen wegen der Graben Arbeith 20 fl sollen bezalt werden.”

forint hátralékból 56 forintot fizettek ki neki készpénzben, de emellett a kasznártól 60 mérő gabonát és 5 mérő búzát (48, illetve 5 forint 30 krajcár értékben) vett át.³⁵ A 280 forintos hátralék 1682-ből származik. A megbízás szerint a kastélyárokba többek között 167 öl³⁶ párkányt (*Brust gesimbs*)³⁷ és 166,5 öl kváderkövet (*Quater*) készítet.³⁸ Ezek összesen 438 forintot tettek ki, amely összegből egy 158 forintos levonás után jön ki a már említett hátralék, amely egy részének kifizetéséről szól a dokumentum. A felsorolt munkák mellett 1682-ben 50,5 öl falazókövet szállított a herceg díszkertjébe és vadaskertjébe („zu der Zier Garten Maur, in dem Tentl Garten bei dem Schloß Eisenstadt, 50,5 Clafier Stain, iede pro 39 kr dargeben”).³⁹ A falazókö ahhoz a falhoz kellett, amelyet ebben az esztendőben emeltek a díszkert és a vadaskert közé, a kastélykert keleti részében.⁴⁰

1680-tól számlái rendszeresen utalnak egy Kismarton területén fekvő új kolostor munkálataira („das neuen Closter alhier in der Stadt, auf unsern Grundt erpauen lassen”).⁴¹ Ahogy a megbízás is jelzi az alapítás évét, ez az Esterházy által 1679-ben, 15 000 forint alaptőkével megalapított Ágoston-rendi apácakolostor, ahová hat apácát hívott a kirchbergi zárdából.⁴² A nádor négy leánya (Krisz-

35 RAR E 1683, Nr. 181. (11. forrás)

36 A megbízás a mértékegységet *Klafier* névvel illeti, amely magyar megfelelője az öl. Az öl kezdetben hossz mérték volt (6 láb, 1,8–2 m), a XVII. században — hazai alkotásként — térfogatmértékké vált; a kváderkő esetében itt az utóbbi értelemben használandó. Nagysága azonban nem tisztázott: egyik fajtája a fa- vagy erdei öl (2,5–3,5 m³), a másik pedig a szénaöl (35–45 m³). *Bogdán*, 1987. 58. p., 109. p. L. bővebben: *Bogdán*, 1990. 415–416. p.; *Bogdán*, 1991. 415–417. p.

37 A *Brust gesimb* fogalmat Major Máté szótára alapján azonosítottam. Eszerint könyöklőpárkányt jelent, amelynek német megfelelője *Brustgesims* vagy *Brüstungsesims*. Az ablakkeret alsó, nagyobb kiülésű, a könyöklő magasságában vízszintesen húzódó, párkányként tagozott elemét általában kőből faragják. *Major*, 1983. 190. p.

38 RAR E 1683, Nr. 182. (12. forrás)

39 RAR E 1682, Nr. 248. (10. forrás) A forrásra utal: *Prickler*, 2011. 189. p.; *Prickler*, 2013. 60. p.

40 *Prickler*, 2011. 189. p.; *Prickler*, 2013. 60. p. A munkákhoz szükséges anyagot általában a mester biztosította, szállította helybe, a kifizetésbe ez bele volt számolva.

41 RAR E 1680, Nr. 227. „Commission daß wegen des Sebastian Rauschemair und Hannsen Walzer beiden abgeprochen Hausen der Contract, so sich von Michaeli 1679 anfanget und Jährlich verfochkt 30 fl 30 kr an dem schultigen Contract dem Richter sollen abgeraith werden.”

42 *Maczák*, 2015. 571. p. A szerző két Esterházy-apáca (Krisztina Jozefa és Ilona Augusta) temetési beszédén túl bemutatja a főúri apácázárdák (sajátos) tevékenységét, működését is.

tina Jozefa, Ilona, Orsolya és Julianna) nevelkedett itt.⁴³ Az építkezés miatt nem csak Rauschemayr, hanem Michael Walzer kőműves (?) és Benedict borbély⁴⁴ házáat is le kellett bontani. 1680-ban Esterházy az apácakolostor munkálatai miatt elbontott házáért egy másikkal kárpótolta Rauschemayrt, 100 forint értékben („... wegen meines Haus, welches abgeprochen und das Jung Frauen Closter darauf erpauth worden”).⁴⁵

Rauschemayr közel két évtizeden át dolgozott a nádornak, minden dokumentumban „Steinmetz”-ként jelölik, azonban ez a mesterségbeli elnevezés nem fedti pontosan a tevékenységét, hiszen ő szobrász is volt.⁴⁶ Kőfaragói minőségében az építkezésekhez szükséges falazó és kváderkövek beszerzése, megmunkálása volt a feladata, azonban a figurális szobrokat (Mária-oszlop Feketeváron, Szent Mátyás-oszlop Fraknón, illetve az elpusztult Szent Antal-oszlop és a két oszlopi remete szobor) kvalitásos szobrászként készítette.

43 *Mohl*, 1924. (Internetes elérhetőség: <http://www.regnumportal.hu/node/505> A letöltés időpontja: 2016. január) Krisztina Jozefa (1663–1728) Pál nádor és Esterházy Orsolya leánya. Kilenécéves korától a kirchbergi (Alsó-Ausztria) Ágoston-rendi kolostorban nevelkedett. Apja 1679-ben a kirchbergi mintájára alapította a kismartoni kolostort, ezután a 16 éves Krisztina társaival odaköltözött. Ekkor kapta a kolostor védőszentjéről, Szent Józsefről a Jozefa nevet. Amikor 1682-ban édesanyja meghalt, testvéreinek nevelése Krisztinára hárult. Hatására három testvére is követte őt a rendbe, sőt nagybátyja, Esterházy Ferenc (1641–1683) leányai is. Ebben az időben őt Esterházy-lány élt a kolostorban apácaként. 1693-tól az Ágoston-rendi apácák fejedelmasszonya. 1713-ban a hatalmas pestisjárványt átvészelték. MKL III. 309–310. p.; *Esterházy*, 1901. 119. p.

44 RAR E 1679, Nr. 265. „*Sebastian Rauschemayr Richter Schein wegen deß Balbierer Benedict abgeraithen und bezalten Contract Geldt. Betrag: P(a)r 7 fl*” és RAR E 1679, Nr. 266. „*Commission deß Balbierer Betr(ag) auf 7 fl an sein Contract nach zu laßen.*”

45 RAR E 1680, Nr. 273. (9. forrás) és RAR E 1680, Nr. 274. „*Commission was dem Sebastian Rauschemair und dem Hannß Walzer wegen ihrer abgeprochen Haußen soll bezalt werden. Betrag.*” A 273. számú dokumentumra utal: *Prickler*, 2011. 182. p.; *Prickler*, 2013. 54. p. A 274. számú megbízás egyértelműen említi az új apácakolostort és a kárpótlásul adott házat: „... auf ußern Grundt ligent wegen dahin Erpauung eines Jung Frau Closter und Kirchen haben abprechen laßen, entgegen haben mir dem Rauschmair vor sein Hauß unser Schies Stadt in unsern Eisenstötter Schlos Mairhof geben und soll denselben noch in Pahren Geldt 100 fl auß unsern Ambt Eißenstadt bezalt werden”. Két évvel később is történt egy hasonló kifizetés Rauschemayrnak Johann Sternberger kismartoni tisztartó által. RAR E 1682, Nr. 239. „*Jacob Jrang Eißenstötter(ische) Schloss Richter Schein wegen seiner und der drey abgeprochen Heuser, alwo das Jung Frau Closter erpauth, abgeraithen Contract Gelt. Betrag: 52 fl 30 kr*”

46 „fürstlich Esterházyische Steinmetz und Bildhauer” *Prickler*, 2011. 179. p.; *Prickler*, 2013. 51. p. Rauschemayr tevékenységéről: Uo. 51–64. p.

A birodalmi hercegi cím megszerzésével a pozsonyi országgyűlésen (1687) Esterházy egyéni és politikai pályájának csúcsára ért. A török kiűzésével a Magyar Királyság geopolitikai helyzete és a magyar politikai elit politikai mozgásterre megváltozott. 1687-ben a magyar nemesség — hálából Buda és Magyarország nagy részének felszabadításáért — lemondott az Aranybulla ellenállási záradékáról és a szabad királyválasztási jogáról, ennek értelmében pedig a Habsburg-ház férfi ágának örökösödése lépett életbe. A nádornak nagy szerepe volt ebben, így ez is közrejátszott — katonai és politikai érdemei mellett — a hercegi cím adományozásakor. Ekkor is tartotta magát korábbi fogadalmához: miután Mária szep-lőtelen fogantatásának ünnepén (dec. 8.) nyerte el ezt a címet, az ő tiszteletére is emeltetett egy oszlopot a fraknoi vár előtt, amely azonban csak 1694-re készült el. Ő maga így emlékezik meg a Mária-oszlopról: „*midőn Lipót német-római császár és magyar király, nekem a birodalmi hercegi méltóságot kegyelmesen, jámbor hűséges szolgálatomért ígerte volna, fogadást tettem az Istennek és a Boldogságos Szűznek, hogy valamely nap lesz annak megadása, azon szentnek képével együtt, egy oszlopot csináltatok. (...) ...mivel azon méltóság a Boldogszony fogantatása ünnepén, az 1687. esztendőben Pozsony várában adatott nekem, fogadásomnak eleget akarván tennem, ezen képet oszlopával (...) csináltattam a Boldogságos Szűz tisztességére.*”⁴⁷ A Mária-oszlopot 1982-ben restaurálták.⁴⁸

Az 1690-es évektől számos, Mária iránti tiszteletével kapcsolatos műve jelent meg nyomtatásban.⁴⁹ Bubits Zsigmond jegyzéke szerint 14 vallásos munkájából csupán három nem közvetlenül Szűz Máriával kapcsolatos.⁵⁰ *Az egész világon levő csudálatos Boldogságos Szűz képeinek rövideden feltett eredeti* című kötetben összegyűjtötte a világ és benne Magyarország leghíresebb Mária kegyképeit (Nagyszombat, 1690), magyar nyelvű magyarázattal és 117 metszettel illusztrál-

47 Esterházy, 1696. 121–122. p.

48 Schmeller-Kitt, 1993. 205. p.; Galavics, 1988a. 148. p. A szobrot Michael Felser készítette, tevékenységéről később lesz szó. Prickler, 2013. 17. p. Prickler felhívja a figyelmet arra, hogy 1688. február 14-én Esterházy megbízást adott Andreas Grueber kőfaragónak egy Mária-oszlop (Frauenbildes) készítésére Fraknóra, 150 forintért. Valószínűsíti, hogy az oszlop Grueber, míg az angyalok és a Mária-szobor Felser alkotása, ám ez nem magyarázza a Grueber szerződésein szereplő magas összeget, ezért lehetséges, hogy a megbízás nem is erre a Mária-szoborra vonatkozik. Prickler, 2013. 17. p., 91–92. p.

49 Esterházy Pál Szűz Mária-tiszteletéről, annak gyökereiről, mintáiról és áhítatirodalmi munkásságának jelentőségéről l.: Knapp, 2015.

50 Bubits, 1895. 90–92. p. Bubits összesen 16 művet sorol fel, köztük van a *Trophaeum* is. A jegyzékről l. még: Iványi, 1989. 450–452. p.

va azokat.⁵¹ 1696-ban kibővített formában, metszetek nélkül ismét megjelentette a könyvet *Mennyei Korona* címmel.⁵² További híres munkája *Az boldogságos Szűz Mária szobbattya...* (Nagyszombat, 1691), amelyben az év 52 szombatjára ad elmékedést, szintén magyar nyelven.⁵³ Halála előtt két évvel Bécsben jelent meg a *Harmonia Caelestis*, amelyben az összegyűjtött egyházi dallamok az egyházi év menetének sorrendjében követik egymást.⁵⁴

1691-ben állította fel a fraknoi vár belső udvarán saját, szinte életnagyságú lovaszobrát.⁵⁵ Jelentősége abban rejlik, hogy a magyarországi művészetben ez a szobortípus csak a XIX. század első harmadában jelent meg, viszont a XVII. századi európai barokk művészetben már elterjedt volt, királyok és fejedelmek rangjelző jelképének számított ez a szobortípus. A fraknoi szobor X. Károly Gusztáv svéd király lovaszobráról készült metszetet követi, de előképe még

-
- 51 *Esterházy*, 1690. A kötet művészet- és kiadástörténetét az 1994-es faksimile kiadáshoz tartozó két cím nélküli kísérőtanulmány (Knapp Éva — Tüskés Gábor, valamint Galavics Géza) dolgozza fel.
- 52 *Esterházy*, 1696. Az előző kiadás 117 képe további 83 új magyarországi, illetve magyar vonatkozású kép és szobor leírásával egészül ki, összesen pedig 1300 Mária-kép leírását tartalmazza a mű. Knapp Éva — Tüskés Gábor kísérőtanulmánya. 22. p.
- 53 Ez a mű olyannyira népszerű volt, hogy még Esterházy életében, 1701-ben változatlan formában újra megjelent, majd néhány évvel később horvát fordításban is kiadták. Másfél évszázaddal később Tóth Károly (1814–1879) ferencesnek köszönhetően pedig 1858 és 1935 között 16 kiadásban ismét megjelent az áhitatos könyv, „*az eredeti után kijavítva*”. *Voigt*, 2015. 580. p.
- 54 Sokáig Esterházy Pált tartották a dalok szerzőjének, azonban napjainkban a zenetörténeti kutatások bizonyították, hogy nem saját szerzeményekről, hanem különböző kortárs mesterek műveiből készült „kompilációkról” van szó. *Szilágyi*, 2006–2007. 40. p.; *Nagy*, 2005. 75. p.; *Iványi*, 1989. 460. p. A gyűjtemény 302 kottalapon 55 kantátát tartalmaz.
- 55 Esterházy Pál reprezentációjában „hagyománya” volt a lovas ábrázolásoknak. 1654-ben bátyja, a vezekényi csatában elesett Esterházy László (1626–1652) emlékére augsburgi ötvösökkel (Abraham és Philipp Jakob Drentwett) készíttetett egy díszlátalt és egy hozzá tartozó kannát Esterházy László lovasfigurájával. A dísztárgyakról és a tárgytipus jelentőségéről: *Galavics*, 1986. 85–87. p.; *Héjné*, 1969. 23. p., 44–47. p.; továbbá: *Szilágyi*, 2014. 41–42. p., 111–115. p.; *Szilágyi*, 2006–2007. 95–96. p.; *Történelem-kép*. 383–386. p.; *Galavics*, 1988a. 140. p.; *Galavics*, 1976. 23–25. p.; *Galavics*, 1975. 252–253. p. 1665-ben készült Esterházy Pálról egy metszet, amely vágató lován kivont karddal ábrázolja őt. *Galavics*, 1986. 96. p.; *Galavics*, 1988a. 141. p. Az 1663–64. évi téli hadjárat idején nem volt ritka, hogy a hadvezérekről ilyen jellegű metszetek készültek. Zrínyi Miklósról többek között Jeremias Renner (Augsburg, 1663) és Jacob Sandrart műhelyében készült (Nürnberg, 1664) metszet. *Mars Hungaricus*. 21. p., *Galavics*, 1986. 92. p. A *Mars Hungaricus* 1989-es kiadásában több császári hadvezér metszetét közlik, köztük van — a teljesség igénye nélkül — Raimondo Montecuccoli és Wolfgang Julius Hohenlohe is. *Mars Hungaricus*. 54. p., 79. p.

Gusztáv Adolf svéd és I. Károly angol király lovasszobra is, Lipót császárról viszont csak alkalmi szabadtéri lovasszobrok készültek, ráadásul nem is a császárvárosban.⁵⁶ Esterházy ágaskodó lován hercegi kalapban, kezében hadvezéri pálcával jelenik meg. A szobrot az Aranygyapjas renddel közrefogott Esterházy hercegi címer támasztja alá, alul pedig a rangjait sorolja fel. A szobor talapzata arányaihoz képest igen magas, ami még inkább növeli a szobor heroizáló hatását. A talapzaton négy megláncolt, görnyedt rabszolga tartja a hátán a kompozíciót, ők a legyőzött törököket szimbolizálják. Ezzel a szobortípussal Esterházy magát az európai uralkodókéhoz hasonló szerepkörben kívánta megjeleníteni. Galavics Géza szerint így próbált a művészet nyelvén a nádor közjogi méltóságának eredeti tartalmára figyelmeztetni, a tisztség rangjának és befolyásának növelésére emlékeztetni, amelynek a nádori jogkör csorbítása felett érzett keserősége okán érezhette szükségét.⁵⁷

A lovasszobrot a kismartoni Michael Felser (1659 k.–1709) „fürstlicher Hofbildhauer” készítette. A szobor kifaragásáért járó 30 forintot 1691. szeptember 15-én vette át.⁵⁸ Ezt megelőzően Alsó-Ausztriában dolgozott. 1687-ben a zwettli apátság kertjében lévő figurális díszítésű kútért fizetett neki az apátság.⁵⁹ A schweiggersi piactér Mária-oszlopát is ő készítette 1688-ban.⁶⁰ 1698-ban fejezte be Martin Legat festővel és Georg Köpp asztalossal⁶¹ a kisboldogasszonyi (Kleinfrauenhaid — ma: Ausztria, Zemendorf-Stöttera része) kegytemplom oldaloltárát.⁶² A török által 1683-ban elpusztított középkori templomot Esterházy az 1690-es években helyreállíttatta, majd ott helyeztette el 1694-ben a fraknoi várból

56 Galavics, 1988a. 149–152. p., Galavics, 1986. 123–124. p. Lipót császárnak 1660 táján Klagenfurtban, Linzben és Nürnbergben állítottak szabadtéri lovasszobrokat. A felszabadító háború kései szakaszában készült azonban egy elefántesont szoborpár (Matthias Steinl, 1690 k.), amely az uralkodót és fiát, az immár római király I. Józsefet ábrázolja. Lipót kezében hadvezéri pálcá, lovának lábainál egymásra hányt török fegyverek mellett egy török harcos fekszik, a gyermek József kezében vezéri pálcá, ágaskodó lova alatt pedig a Viszályt jelképező alak látható. Galavics, 1986. 110. p., 80–81. kép (a két uralkodó neve felcserélve)

57 Galavics, 1986. 124. p.

58 RAR F 1691, Nr. 165. (23. forrás) A forrásra utal: Prickler, 2013. 17. p.

59 Michael Felser tevékenységéről: Michael Felser (Filsser, Filszer, Föllser, Fölser) szócikk, AKL 38. 121. p.; Prickler, 2013. 14–21. p.

60 Dehio NÖ. 316. p.

61 Martin Legat tevékenységéről: Prickler, 2013. 189–190. p., illetve Georg Köppről: Prickler, 2013. 155–156. p.

62 AKL 38. 121. p. A kisboldogasszonyi munkálatokra utal: Dehio Bl. 147. p.

származó ikont, amely csakhamar népszerű búcsújárárhellyé vált. Az ikon a XVII. században készült és egy 1461-es évszámmal jelzett előképet feltételez.⁶³ A templom felújításán — itt is — a nádor fraknói mesterei dolgoztak. Bevett gyakorlat volt, hogy Esterházy főként az egyházi alapítványaihoz kötődő építkezései során nem hívott új szakembereket, hanem azoknak adta a kapcsolódó megbízásokat, akiket több évtizeden át, folyamatosan alkalmazott udvaraiban.⁶⁴ Így például a több mint negyvenéves szolgálatot betöltő udvari asztalos (1670–1714), Thomas Niederhauser készítette a kisboldogasszonyi templom főoltárát 1694-ben, melyért 50 forint volt a fizetsége,⁶⁵ az említett Martin Legat festő pedig egy oltárért 150 forintot kapott 1696-ban.⁶⁶

Felser későbbi alkalmazását a gazdasági iratok is alátámasztják. 1708. október 5-én kelt az a szerződés, amelyben a pozsonyi ferences templom lorettói kápolnájában egy oldaloltár készítésével bízta meg őt a nádor.⁶⁷ 230 forint volt a

63 *Szilárdfy*, 1994. 331. p. Az ikon és a templom eredetéről: *Esterházy*, 1690. 80–81. p.

64 Igaz ez a fraknóváraljai kegytemplom nagyszabású átépítésére is, amelynek során épült meg a templom keleti oldalához csatlakozó szervita kolostor. *Mitropulos*, 2016. 52–54. p.

65 RAR F 1694, Nr. 169. „*Commision ihro hochfürstl(icher) D(urc)hl(aucht) unndt zu gleich darauf begriffen Bescheinung von hie(r)ig hof Tischler Maister Thoman Niderhauber, das ihme nach Frau Haiter Kirchen, an der Stras(sen) verfortigte hoch Altar, auß dem Forchtenst(ainer) Rändtambt bezalt worden. Per Abschlag 50 fl*” és RAR F 1694, Nr. 170. „*Commision ihro hochfürstl(icher) D(urc)hl(aucht) und zu gleich Bescheinung von Maister Thoma Niderhauber Hof Tischler das ihme der auf das nach Frauen Haidter Kirchen an der Stras(sen) verfortigte hoch Altarzalt worden. Betrag: P(a)r 50 fl*” A kisboldogasszonyi templom építéstörténetéről l. bővebben: *Schmeller-Kitt*, 1993. 550–563. p.

66 *Schmeller-Kitt*, 1993. 557. p. Niederhauser mellett a szintén kivételesen hosszú ideig szolgáló Christoph Ruebacker udvari lakatostól (1688?–1720) is fennmaradt egy elismervény, amelyben a nádorhoz kapcsolódó munkáiért 200 forintot vett át 1694-ben, tevékenységéről azonban részleteket nem tudunk. RAR F 1694, Nr. 177. „*Commission dem Schlosser 2 und der Tischler ein Außzigl zubezallen waß ihnen über gepflogenen Abbruch geraith worden. Betrag: P(a)r 270 fl*”

67 A kápolna pápa által megáldott alapkövét 1708. május 20-án tette le Esterházy Pál, Széchenyi Pál (1645–1910) kalocsai érsek (1696-tól) és Keresztély Ágost (16666–1725) esztergomi érsek (1707-től) több nemes jelenlétében, akik ekkor az országgyűlés miatt Pozsonyban voltak. A nádor 1000 forintot adott az építkezésre. *Maszárik*, 1897. 108. p. A kápolna október 4-én, Szt. Ferenc ünnepén már állt, Széchenyi Pál celebrálta az első misét, majd november 11-én Keresztély Ágost szentelte fel. A kápolna alapításáról: *Maszárik*, 1897. 107–110. p., építészeti leírását l.: *Rusina*, 1998. 394. p., Marian Zervan szócikke. Köszönöm Buzási Enikőnek, hogy felhívta a figyelmem erre a munkára, illetve Szeghy-Gayer Veronikának a fordításban nyújtott segítségét. A kápolnáról Zervan részletes leírást ad, azonban sem ő, sem Maszárik nem utal a kivitelező mesterekre. Ortway Tivadar a templomot és a két másik kápolnát részletesen leírja,

fizetése, melynek egyik felét készpénzben, a másikat pedig borban és gabonában kapta.⁶⁸ A dokumentum dátum szerint felsorolja a szobrásznak adott részösszegeket, illetve egy esztendővel később 18 forintnyi hátralékot fizettek ki neki.⁶⁹ 1702-től folyamatosan dolgozott a kismartoni Kálvárián. 1702-ből és 1703-ból fennmaradt egy-egy lista, amelyekben az adott évi munkákat összesítik.⁷⁰ Az előbbi év összköltsége közel 3300 forint, az utóbbié pedig alig volt több 2500 forintnál. Felser mindkét kivonaton szerepel. 1702-ben 340 forintot számoltak fel 170 öl megmunkálatlan kő összetöréséért („*Item ist dem Bilthauer Michael Felßer wegen 170 Clafter Rauhe Stainer zu brechen zalt wordten, vor iede 2 fl — 340 fl*”),⁷¹ 1703-ban pedig 51 forint értékben 25,5 öl megmunkálatlan követ („*Item diß Jahr Michael Felßer Bilthauer Rauhe Harte Stainer dargeben 25½ Clafter, iede zalt zu 2 fl — 51 fl*”) adott át az építkezéshez. 1704-ben 27 forint 30 krajcárért végzett javítási munkákat a Kálváriahegyen.⁷² 1707-ben Esterházy utasította kismartoni tisztartóját, Czvitkovich Jánost (1705–1707, utána 1713-ig Fraknón tisztartó), hogy a „*kismartony kép faraghatóval Felser Mihályal vessen számot*” az addig tett munkáiról.⁷³ Eszerint 1704. október 22. és 1707. június 11. között a Kálváriahegyen végzett munkái összesen 1817 forint 15 krajcárt tettek

ám mivel műve Pozsony középkori történetét tárgyalja, ezért a lorettói kápolnáról már nem esik szó. *Ortvay*, 1895. 215–224. p. (A templomról, továbbá az alapításról: *Ortvay*, 1892. 337–346. p.), *Ortvay*, 1895. 251–262. p. (a Szt. János-kápolnáról), Uo. 267–268. p. (a Szt. Rozália-kápolnáról) A lorettói kápolnát 1834–1835-ben felújították, két nagyobb ablakot vágtak az egyik oldalán és a tetőt is kicserélték. *Maszárik*, 1897. 111–113. p.

68 RAR E 1708, Nr. 115. (16. forrás) Négy nappal később utasította kismartoni tisztartóját, Michael Taschnert (1708–1709), hogy fizesse ki Felsert. RAR E 1708, Nr. 114. (15. forrás) A forrásokra utal: *Prickler*, 2013. 19. p.

69 RAR E 1709, Nr. 104. „*Commission ihro hochfürst(licher) D(urc)hl(aucht) unterschriben undt zu gleich darauf von Bilthauer geförtigt, waß ihme lauth dißer fürst(lichen) Commission bezalt wordten. Betrag: P(a)r 18 fl*” A forrásra utal: *Prickler*, 2013. 19. p.

70 RAR E 1702, Nr. 159. „*Extract und Verzeichnus, waß bis letzten Xbris 1702 auf daß Calvari Berg Gebeu ausgehen wordten. Betrag: P(a)r 3277 fl 48 kr 2 den*” és RAR E 1703, Nr. 140. „*Extract auf dem Callvari Berg Aufgang. Betrag: P(a)r 2583 fl 5 kr 3 den*” Az 1702. évi listára utal: *Prickler*, 2013. 20. p.

71 1703-ban Felser 300 forintot vett át a Kálváriahegyen elvégzett munkájáért. Ez feltehetően az előző évi listában feltüntetett munkára vonatkozik. RAR E 1703, Nr. 141. „*Hochfürst(liche) Com(mission) undt zu gleich deß Bilthaurh Quitung wegen bezalten Geldt. Betrag: P(a)r 300 fl*” A forrásra utal: *Prickler*, 2013. 20. p.

72 RAR E 1704, Nr. 181/19. (13. forrás) A forrásra utal: *Prickler*, 2013. 20. p. A javítási munkák időpontjául 1705-öt jelöli, ez azonban téves, valószínűleg elírás.

73 RAR E 1707, Nr. 126. (14. forrás) A forrás egy részletét közli: *Prickler*, 2013. 21. p.

ki. Ebből csupán 83 forint 48 krajcár volt a „maradék”, amit 1707. október 26-án ki is fizettek neki. 1710-ben özvegye, Maria Catharina Felser két dokumentum szerint összesen 130 forint 40 krajcárt vett át az előző évben elhunyt férje Kálváriahegyen végzett munkái után.⁷⁴ A legújabb kutatás Felsernek tulajdonítja a herceg vörösmárvány tumbájának elkészítését is, amelyet a kismartoni ferences templomban helyeztek el.⁷⁵

Esterházy egyik kedvelt búcsújáró helye volt a Bécshez közeli Lanzendorf. Az ott található Kálváriahegy kialakítása Felix Nierinck (Niering) ferences rendi szerzetes nevéhez fűződik. Ez akkora benyomást tett a nádorra, hogy elhatározta, kismartoni kastélyához közel alapít egy hasonló kápolnarendszert. A munkálatokhoz elhozta Felix frátert, aki egyébként tanult asztalos volt, és 1701-ben — két évvel a lanzendorfi építkezés megkezdése után — letették az új kálvária alapkövét.⁷⁶ A kismartoni épület azonban csak alapszerkezetében hasonlít előképéhez, mert az egész építmény sokkal monumentálisabb a lanzendorfinál.⁷⁷ A Rákóczi-szabadságharc kitörése hátráltatta a munkálatokat. A hadi események Kismartont is érintették, így az építkezést néhány esztendőre szüneteltetni kellett.⁷⁸ Ennek

74 RAR E 1710, Nr. 104. (17. forrás) és RAR E 1710, Nr. 111. „*Commission von ihro Hochfürstl(icher) D(urc)hl(aucht) undt darauf von der verwittibten Pilthauerin Fölserin gefertigten Bescheinung, waß ihme wegen deß Hauß Contract undt auch wegen ihme Mans seel: Vertrag abgeraith worden. Betrag: P(a)r 17 fl 40 kr*” A 104. számú elismervényhez tartozik egy lista is, amely felsorolja, hogy pontosan milyen munkákról volt szó (pl. egy oltár készítése a Dismas kápolnába 80 forintért). *Prickler*; 2013. 21. p.

75 *Ugry*; 2016. 98–100. p.

76 Nieringről és a munkában résztvevőkről: *Prickler*; 2013. 139–140. p. Peter Adam Riet szobrász kezdetben Felser segédje volt, a kálváriahegyi munkálatokban 1705-től vett részt. Tevékenységéről l.: *Prickler*; 2013. 65–74. p.

77 Az elkészült Kálváriahegy szerkezetét tekintve négy részre osztható. Az első a kegykápolna (Gnadenkapelle, a nagyhöflányi kegyszoborral), amely ezzel együtt a második rész, a Krisztus keresztútjának (Passionsweg) első állomása is az olajfák hegyi jelenettel. A harmadik a Keresztkápolna (Kreuzkapelle), az utolsó pedig a Kálváriahegyen kívül futó lejárát (Abstieg), ahol szintén kápolnák találhatóak. Ezek a későbbi változtatásoktól eltekintve nagyrészt 1701 és 1705 között épültek. Esterházy 1711-ben ígéretet tett a ferenceseknek, hogy a Kálváriahegy mögött egy nagy templomot emeltesz nekik. A tervei alapján 1715-ben kezdték el a kápolnaegyüttes mögötti templom (Bergkirche) építését, amit a herceg azonban már nem érhetett meg. *Csatkay-Frey*; 1932. 100. p., 103. p.; Keresztény Szó. (Internetes elérhetőség: <http://www.keresztenyso.katolikhos.ro/archivum/old/archiv07/0704/text.htm>. A letöltés időpontja: 2016. január)

78 *Kietai*; 1998. 33. p.

ellenére 1707-re tíz kápolna és tizennyolc oltár elkészült.⁷⁹ A kápolnát ekkor gróf Csáky Imre (1672–1732)⁸⁰ nagyváradai püspök (1702-től), későbbi kalocsai érsek (1710–1732), majd bíboros (1717-től) ünnepélyes keretek között szentelte fel. A folyosókkal összekötött kápolnában életnagyságú szobrok jelenítik meg Krisztus szenvedéseit, napjainkban 24 stáció látható.⁸¹ Ezek a stációk nem szenvedéstörténeti sorrendben kerültek kialakításra, sőt, a későbbi, Esterházy korában még nem megállapított 14 stáció ki is lett bővítve. Ennek oka a rendelkezésre álló térben keresendő.⁸² A barlangokban, fülkékben összesen 280 fa- és 85 kőszobor található.⁸³ A kegykápolnát a kegyszoborral 1711-ben szentelték fel. Az itt található Mária-szobrot 1700 körül a már említett Michael Felser készítette. Esterházy 1690-ben az úrnapi körmenetben a kismartoni Romers orvos házán megpillantott egy Szűz Mária-szobrot, ami annyira megtetszett neki, hogy ennek a mását készítette el ekkor Felserrel.⁸⁴ Ez tulajdonképpen a svájci Einsiedeln Mária kegy-szobrának másolata, amely eredetileg a nagyhöflányi (Großhöflein: — ma: Ausztria) fürdőházban, majd plébániatemplomban állt.⁸⁵ Amikor 1707-ben, a kuruc

79 *Tuskés*, 2000. (Internetes elérhetőség: <http://www.bucsujaras.hu/tanulmany/tuskes/tuskes.htm>) A letöltés időpontja: 2016. január

80 Csáky Imre bíboros életéről l. bővebben: *Málnási*, 1933. Csáky Imre Esterházy Pál keresztfia volt. A Rákóczi-szabadságharc idején a püspök 1705 telét a hercegnél töltötte Bécsben, majd 1706 tavaszától 1707 augusztusáig fraknoi várában látta vendégül. Uo. 66. p. A kismartoni kálvária felszenteléséről a 68. oldalon tesz említést a szerző.

81 A stációkat leírja: *Csatkay-Frey*, 1932. 104–109. p.; *Kietaibl*, 1998. 34–27. p. Az eredeti kálvária 33 stációt, úgynevezett „titkot” foglalt magában. Ezeket részletesen bemutatja és metszetekkel illusztrálja a ferencesek által 1716-ban Bécsben kiadott mirákulumos könyv, a *Zwey Tractätlein von Berg Calvari bey Eisenstadt*. Az első részben leírják a kismartoni Kálvária történetét és a 33 „titkot” („*Geheimnus*”). A második részben a Nagyhöflányból áthelyezett Mária-kegykép történetét — a 44. oldalon utalva Michael Felser *Bildschnitzler*-re mint a kegykép készítőjére — és a hozzá fűződő 136 csodálatos gyógyulást mutatják be, ám ennek ellenére ez a kiadvány kimondottan egy propagandairat a fiatal kultuszhely népszerűsítésére. *Probst*, 1951. 200. p. Emellett fontos forrása a burgenlandi egyházi építkezéseknek is. *Semmelweis*, 1964. A mű előszavát Keresztény Ágost esztergomi érsek írta, aki 1711. szeptember 4-én az első ünnepélyes nagymisét tartotta az előző nap Kismartonba szállított kegyszobor előtt. *Mohl*, 1924.

82 *Hász*, 1916. 23–24. p.

83 *Kietaibl*, 1998. 33. p.; Keresztény Szó.

84 *Hász*, 1916. 91. p.; *Csatkay-Frey*, 1932. 100. p.; *Zwey Tractätlein*. 44. p.

85 AKL 38. 121. p.; Dehio Bl. 87. p.; ML II. 41. p., Felser Mihály szócikk. Nagyhöflányban az első Radegundis-kápolnát a törökök 1529-ben lerombolták. Először Esterházy Miklós nádor állíttatta helyre az 1630-as években. Ekkor építették össze a fürdőházat a kápolnával. Esterházy Pál 1690-ben szétválasztotta őket és a fürdőházban helyezte el a később Kismartonba átszállított

katonák gyűjtogatásai során csodálatos módon épen maradt, külön tiszteletben kezdték részesíteni.⁸⁶ Hosszantartó megfigyelések és tárgyalások után az egyházi hatóság megengedte a hárommázsás kőszobor kismartoni Kálváriahegyre való át-helyezését, ami 1711. szeptember 3-án meg is történt. A herceg díszkocsiján maga vitte a szobrot, öt fiai követték feleségeikkel, majd urak, papok és hívek sokasága kísérté a menetet.⁸⁷ Az 1713. évi pestisjárvány idején Kismarton határában, egy szőlőindás kő pestisoszlop tetejére állították fel a szobor másolatát, amely ma a templom előtti téren látható.

A megbízások bemutatásakor sok szó esett arról, hogy a szobrász vagy a kőfaragó mennyi pénzt kapott egy szobor elkészítéséért. Ezek az összegek önmagukban akár kevésnek is tűnhetnek. A leggyakoribb pénzösszeg, amit egy figurális szobor készítéséért kaphatott a kőfaragó, 50 forint volt. A fraknoi alvárnagy évi fizetése 45 forint, míg a legmagasabb uradalmi tisztségviselő, a tisztartó fizetése pedig 120 forint volt.⁸⁸ Egy kőműves bére 42 forint, a pincemesteré éppen 50 forint, illetve az említett Niederhauser asztalosé 37 forint volt. Tehát a pincemester évi fizetését akár egy munkával is megkereshette Rauschemayr, sőt, például 1679-ben a kilenc tetőablakért és a két oszlopi remeteszoborért összesen 140 forintot tett zsebre, sőt, a Feketeváron ugyanebben az évben felállított Mária-oszlopért kapott fizetségét nem is ismerjük.⁸⁹

A felsorolt példák jól illusztrálják, hogy Esterházy sokrétű és szerteágazó reprezentációjának „szervezése” mennyire tudatos volt. Amellett, hogy megrendeléseivel olyan mestereket keresett meg, akikkel más munkákra is szerződött, igye-

Mária-kegyszobrot. *Csatkay-Frey*, 1932. 207. p. L. továbbá: Dehio Bl. 111–112. p. Radegundis királyi családban született. Atyját, Bertariust a szeme láttára ölte meg nagybátyja, aki ezután fölnevelte őt. I. Klotár 531-ben elfoglalta Tüvingiát, Radegundist fogságba hurcolta, majd feleségül vette. Szentként élt hűtlen férje mellett, de amikor az megölte a testvérét, elhagyta az udvart. Szt. Medárd kezéből vette föl a szerzetesi fátlyot és 550 körül a poitiers-i Szűz Mária kolostorba lépett be. Sirja zarándokhely lett. Az alsó-ausztriai borvidéken azzal magyarázható a Radegundis-kultusz, hogy a szőlőérés döntő szakasza Radegundis ünnepe (aug. 13.) körül van. MKL XI. 409. p., Radegundis, Tüvingiai, Szt. szócikk. Életéről l. bővebben: *Bálint*, 1977. 171. p., augusztus 13.; *Diós*, 2009. 112–114. p., augusztus 13. Szent Radegundis.

86 *Szilárdfy*, 1994. 332. p.; MKL VI. 887. p., kismartoni kálvária szócikk; Keresztény Szó

87 *Mohl*, 1924.

88 A tisztségviselők és a mesterek fizetése a rendelkezésre álló számlák tanúsága szerint az 1680-as évektől egészen a nádor haláláig, tehát több mint három évtizeden át (!) nem változott.

89 További összehasonlító számadat: az 1686-ban a kapuvári uradalomban egy ózért 1 forintot, egy ebéd halért pedig 1,5 forintot számoltak fel azoknak, akik a *victualét* pénzben kapták. *Merényi*, 1902. 420. p.

kezett a kor politikai eseményeire reagálni, egyaránt belefoglalva a hosszútávú családi imázsteremtést vagy a Mária iránti tiszteletét. A következőkben bemutatott források jelentősége nem csupán az, hogy hazánkban eddig kevésbé ismert dokumentumokról van szó, hanem megismerésük új építéstörténeti összefüggésekre hívja fel a figyelmet.

Források⁹⁰

1.

*Megbízás Wkmanitsch György udvarbírónak természetbeni javak kifizetéséről
Hans Matthias Mayr szobrász részére
Kismarton, 1671. november 17.*

Gräfl(iche) Com(m)iss(ion) wegen gegebene Thraydt undt Wein vor dem Bilthauer von Loretha. Betrag

Hier auf befehlen wür unßern Eisenstödter(ische) Herrn Hofrichter Georgio Wkmanitsch, daß er wolle dem Johann Mathias Mayr Pilthauer von Loretha, so wür von ihm erkauffte zway Schlidten per 85 fl Thraidt und Wein solle an Stadt daß Pahre Gelt darvor geben nemblichen sechzig Mezen⁹¹ Kohnr, Eisenstödter Maaß,

90 A források átírásakor a Soós István által javasolt elveket követtem. *Soós*, 2000. A forrásokat mai központozással, a jellegzetes hangzókat és szóalakokat megőrizve írtam át. Így például az i hangot nem változtattam ie-re (pl. siben), az a és e (pl. Stain), az i és ü (pl. wűr) vagy a b és p, a d és t (pl. Pilthauer), az s és ß (pl. unßer) hangzókat, valamint a zt (pl. lezten), a dt (pl. undt) kettőshangzókat is meghagytam a szövegben előforduló alakban. A hely- és személynevek eredeti formájukban szerepelnek. A mondatkezdő szavakon kívül a főneveket és a helynévből képzett mellékeveket (pl. Forchtenstainer) nagybetűvel közöltem. A rövidítéseket kerek zárójelben oldottam fel, a különírt összetett szavakat (pl. Auß Gaben) meghagytam a forrásban szereplő alakban. A dokumentumok közlésének sorrendje a levéltári számozást veszi alapul. A szövegben hivatkozott és az alábbiakban közölt források esetében csak a jelzetet tüntettem fel a lábjegyzetben, a hátlapi szöveget nem.

91 Egy mérő (*Metz*) átlagos értéke mai mértékegységben számolva 40 kg (gabona). Uradalmi területeken saját mértékek használata is előfordult. Így 1639–1688 között egy kismartoni mérő 43,63 kg, utána 1756-ig 43,41 kg. *Bogdán*, 1991. 335. p. A forrás egyértelműen utal a kismartoni mértékek használatára.

ieden Mezen p(e)r 45 kr thued fünf und vierzig Gulden, item zehen Eimer⁹² Wein 1670 Jahrigen, ieden Eisenstädter(ische) Eimer per vier Gulden thued vierzig Gulden, zusamben in allen fünf und achtzig Gulden Rein(isch), welche Traidt und Wein Außgaab künftig ihme Herrn Hofrichter solle vor im richtige Außgaab erkennt undt pasiert werden. Deßßen bezeigt unser Handt Unter Schrifft. Actum Schloß Eisenstadt, den 17 9bris 1671. Comes Paul(us) Esterhasy m(anu) p(ro)pria

Jelzet: RAR E 1672, Nr. 65.

2.

*Megbízás Wkmanitsch György udvarbírónak természetbeni javak kifizetéséről
Hans Matthias Mayr szobrász részére
Kismarton, 1671. november 2.*

Gräfl(iche) Com(m)ission wegen Thraydt und Wein vor dem Bilthauer von Loretha. Betrag

Hierauf befehlen wür unßern Eisenstädter(ische) Herrn Hofrichter Georgio Wkmanitsch, daß er wolle dem Johann Mathias Mayr Pilthauer von Loretha vor sein bey unß verrichter Arbeith hundert Mezen Kohn, ieden Mez(en) p(e)r 45 kr thued fünf und sibenzig Gulden, item achtzehen drey Viertel Eimer Wein 1670 Jährigen, ieden Eimer p(e)r vier Gulden, thued fünf und sibenzig Gulden geben, welche Traidt und Wein Außgaab in seiner Raitung ohne Mangl pasiert solle werden. Desen bezeigt unser Handt Unterschrift. Actum Schloß Eisenstadt den 2 9bris 1671. Comes Paul(us) Esterhasy m(anu) p(ro)pria

Jelzet: RAR E 1672, Nr. 66.

92 Egy akó (*Eimer*) átlagos értéke mai mértékegységben számolva 58 liter. 1771-ig 1 kismartoni kocsmái akó 79,75 liter, illetve 1 kismartoni tized akó 106,14 liter volt. *Bogdán*, 1991. 140–141. p.

3.

*Hans Matthias Mayr szobrász elismervénye 28 ¾ akó bor átvételéről
Kismarton, 1672. május 27.*

Bilthauers von Loretha Quitung wegen empfangene Wein. Betrag: P(a)r 28¾ Eimer

Ich, Johann Mathiaß Mayr Bilthauer von Loretha urkhundt und bekhenne hiemit in Crafft dieses Schein, daß ich die jenigen acht und zwanzig und drey viertl Eimer Wein so mier vermög ihro hochgräfl(iche) Excell(en)z G(na)d(e)n Com(m)ission an Stath Pahr Gelt sint geben worden auß dem Eisenstödter(ische) Schlos Keller durch Herrn Hofrichter Georgium Wkmanicz richtig und ohne Abgang seint geben und angehendigt worden. Deßßen zu wahrer urkhundt bezeigt mein hierunter gestelte Handschrift und Fertigung. Actum Schlos Eisenstadt den 27 May 1672. Idest: 28¾ Eimer. Johan Mathias Mayr Pilthauer m(anu) p(ropria)

Jelzet: RAR E 1672, Nr. 67.

4.

*Nyugta a Hans Matthias Mayr szobrásznak kifizetett pénzösszegeőről
Kismarton, 1679. január 20.*

Ihro hoch gräfliche Excell(en)z Quitung wegen Pahren Geldt Außgaaben. Betrag: P(a)r 73 fl 30 kr

Hierauf bekheffen wür daß unser Eisenstötter(ische) Verwalter Johannes Sternberg auf unsern befehl dem Mathias Mayr Pilthauer wegen deß vor unß gemachten größten Pöth abermallen interim sechzig Gulden dargeben und bezalt hat, item wegen unßern uberseher Leitgeb Hauß auf daß 1678iste Jahr hat er eben Accis Gelltdt, so in die Wißelburger Spanschaft geben worden zehen Gulden zalt dan dem Trabanten Pogätsch weillen er alhier bey dem Schlos Eisenstadt wegen Hietung der tierckhen ¼ Jahr gedient auf sein Lockhen Haußerische Besoltung ist ihme zu Trag beschehen, so er auß dem Ambt Eisenstadt mit 3 fl 30 kr empfangen. Machen also solche Gelltdt Auß Gaaben zusamben drey unndt sibenzig Gulden Rein(isch) 30 kr also in deß Verwalters Raitung vor richtig soll erkhent unndt

pasirt werden. Bezeigt unser aigene Handtschrift. Schlos Eisenstadt den 20 Jenner 1679. Comes Paul(us) Esterhasy m(anu) p(ropria)

Jelzet: RAR E 1679, Nr. 155.

5.

*Elismervény Sebastian Rauschemayr kőfaragótól a két oszlopi remete-oszlop elkészítéséért átvett pénzről
Kismarton, 1679. július 26.*

Sebastian Rauschemayr Steinmezen Schein wegen empfangen Gelt vor 2 Stainen Saillen und 2 Ainsidler Pilter. Betrag: P(a)r 50 fl

Ich, Sebastian Rauschemayr Steinmez urkhundt und bekhenne hiemit in Crafft dises Schein, daß ich vermög ihro hoch gräfl(iche) Excell(en)z Com(m)iss(ion) wegen angedingter 2 Stainen Saillen, und darauf stehenten, zwey Ainsidler, welche also aufgesetzt und verfertiget worden, daß dafür versprechene Gelt mit fünfzig Gulden Rein(isch) auß dem Ambt Eisenstadt, von dem Verwalter H(err) Johannes Sternberger, zu mein(en) Handen richteg empfangen, und eingenuhmen habe. Dessen zu wahrer urkhundt habe ich mein aigene Petschafts Fertigung hierunter gestelt. Schlos Eisenstadt den 26 Juli 1679.

Jelzet: RAR E 1679, Nr. 232.

6.

*Megbízás Sebastian Rauschemayr kőfaragónak két remete-oszlop elkészítésére
Oszlop helységben
Kismarton, 1679. április 14.*

Ihro gräfl(iche) Ex(cellen)z Commission wegen Stainmez Arbeith

Demnach wür mit dem Sebastian Rauschemayr Stainmezen beschloßen, daß er zway Stainene Saillen, darauf zway Ainsidler sambt denen Postamenten, so wür bey unßern Hofpraiten in Oblipher Felldt am Handtöckh aufsetzen wollen. Machen solle dahern versprechen wür ihme vor solche Arbeith fünfzig Guldten Rein(isch). Item auf zehen Tag vor ein Pilthauer, so die Pilter außhauet zehen

Pindt Wein, zehen Pfundt Fleisch undt zehen Pahr Prodt entgegen daß wan solche aufgesetzt sollen werdten. Solle ihme Stainmezen alle Materialn waß dafür vonnehten verschafft werdten, daß Gelldt der fünfzig Gulldten solle ihme auß unßern Verwalter Johanes Sternberger bezalt werden, welche Gelldt, Wein, Fleisch, Proth Außgaab ihme Verwalter, Kellernaister, Kastner undt Kuchelschaffer in der Raithungen vor richtig erkhendt undt paßßiert solle werdten. Bezeigt unßer gräfl(iche) Handt Unterschrift. Schloß Eißenstatt den 14 Aprill 1679. Comes Paul(us) Esterhasy m(anu) p(ropria)

Jelzet: RAR E 1679, Nr. 233.

7.

*Elismervény Sebastian Rauschemayr kőfaragótól kilenc tetőablakért átvett
pénzről
Kismarton, 1679. december 31.*

Sebastian Rauschemayr Stainmezen Schein wegen bezalten Geldt. Betrag: P(a)r 90 fl

Ich, Sebastian Rauschemayr Richter und Stainmez urkhundt und bekhenne hiemit in Crafft dises Schein, daß ich vermög ihro hoch gräfl(iche) Excell(enz) Com(m)iss(ion) wegen der 9 gemachten Staine(n) Tach Fenster die angeschafften neunzig Guld(en) auß dem Rändtambt Eisenstadt von dem Verwalter H(err) Johannes Sternberger zu meinen Handen richtig und ohne Abgang empfangen und eingenuhen habe. Deßßen zu wahrer urkhundt habe ich mein aigene Handtschrift und Fertigung hierunter gestelt. Schloß Eisenstadt den lezten Xbris 1679.

Jelzet: RAR E 1679, Nr. 267.

8.

*Megbízás Sebastian Rauschemayr kőfaragónak kilenc tetőablak elkészítésére
Kismarton, 1679. december 28.*

Commission das dem Sebastian Rauschemairn Stainmezen wegen der dargeben 9 stainen und versezten Tach Fenstern 90 fl sollen bezalt werden.

Demnach der Sebastian Rauschemair Stainmez neun stainer Tach Fenster bey unßern Schlos Eisenstadt dargeben und weillen wür mit ihme beschloßen von eines 10 fl dahero befehlen wür unßern Eisenstötter(ische) Verwalter Johannes Sternberger, daß er vor solche Fenster dem gedachten Stainmezen Par neunzig Gulden bezahlen solle! Welche Geldt Außgaab auf der Stainmezen Bescheinung vor richtig sol erkhent und passiert werden. Bezeigt unßer HandtSchriftt. Schlos Eisenstadt den 28 Xbris 1679. Com(es) Paul(us) Esterhasy m(anu) p(ropria)

Jelzet: RAR E 1679, Nr. 268.

9.

*Elismervény Sebastian Rauschemayr kőfaragótól az elbontott házáért átvett
pénzről*

Kismarton, 1680. december 31.

Sebastian Rauschemayr Steinmezen Schein wegen erhebtten Geldt vor sein Hauß. Betrag: P(a)r 100 fl

Ich, Sebastian Rauschemayr Stainmez urkhundt und bekhenne hiemit in Crafft dises Schein, daß ich wegen meines Hauß, welches abgeprochen und daß Jung Frauen Closter darauf erpauth worden. Die angeschafften 100 fl auf gräfl(iche) Commiss(ion) so in Abschriftt bey gelegt auß dem Ambt Eisenstadt von dem Verwalter H(err) Johann Sternberger zu mein(en) Handen empfangen habe. Deßen zu wahrer urkhundt habe ich mein aigene Petschafftts Fertigung hierunter gestellt. Schloß Eisenstadt den lezten Xbris 1680.

Jelzet: RAR E 1680, Nr. 273.

10.

*Elismervény Sebastian Rauschemayr kőfaragótól az átadott falazókőért átvett
pénzről*

Kismarton, 1682. december 31.

Sebastian Rauschemayr Stainmezen Schein wegen empfangen(es) Gelt vor dargebene Maur Stain. Betrag: P(a)r 32 fl 49 kr 2 den

Ich, Sebastian Rauschemayr Stainmez urkhundt und bekhenne hiemit in Crafft dißes Schein, daß ich dißes 1682iste Jahr zu der Zier Garten Maur in dem Tentl Garten bey dem Schloß Eißenstadt 50 ½ Clafter Stain, iede p(e)r 39 kr dargeben mach(en) in Gelt zway und dreyßig Gulden r(ei)nisch 49 kr 2 den, welches Geldt der 32 fl 49 kr 2 den ich auß dem Rändtambt Eisenstadt von dem Verwalter Herrn Johann Sternberger zu meinen Händen empfangen, auch die Stain zu der Garten Maur abgefihrt worden. Deßen zu wahrer urkhundt habe ich mein aigene Petschaffts Fertigung hierunter gestelt. Actum Schloß Eisenstadt den lezten Xbris 1682.

Hiemit bekhenne ich, Caspar Prezner Schloß Schaffer und ich, Zacharias Leb Richter zu Kleinhöflein, daß vor bemelte 50 ½ Clafter Stain zu der Zier Garten Maur ordentlich abgewese(n) und abgefihrt worden. Bezeigen mir mit unßern Handschriften und Fertigungen. Den Tag ut supra. Caspar Prezner Schafer m(anu) p(ro)pria), Zacharias Leeb Richter m(anu) p(ro)pria)

Jelzet: RAR E 1682, Nr. 248.

II.

*Sebastian Rauschemayr köfaragó elismervénye természetbeni javak átvételéről
Kismarton, 1683. december 31.*

Sebastian Rauschemayr Steinmezen Schein wegen empfangen Geldt lauth fierstlicher Commission in Abschrift. Betrag: P(a)r 56 fl

Ich, Sebastian Rauschemair Stainmez urkhundt und bekhenne hiemit in Crafft dises Schein, daß ich dießes 1683iste Jahr, vermög fierstlicher Commiss(ion) so in Abschrift bey gelegt, wegen der Schlos Graben Stainmez Arbeith, der noch restierenten 280 fl 7 kr 2 den hieran par Gelt 56 auß dem Amt Eißenstadt von dem Verwalter H(er)r Johann Sternberg empfangen habe. Item von dem Castner 60 Mezen Khorn, jeden Mezen und faschnig Zeit p(e)r 48 Kub: macht 48 fl. Item 5 Mezen Waiz zu 1 fl 6 kr macht 5 fl 30 kr bringt also mein empfang in Gelt und und Kendl zusamben ainhundert und neun Gulden 30 kr. Deßen bezeigt mein aigene Petschaffts Fertigung. Schlos Eisenstatt den lezten Xbris 1683.

Jelzet: RAR E 1683, Nr. 181.

12.

Megbízás Johann Sternberg kismartoni tiszttartónak és a kasznárnak természetbeni javak kifizetéséről Sebastian Rauschemayr kőfaragó részére Kismarton, 1683. szeptember 7.

Commiss(ion) Abschrift, das der Stainmez Sebastian Rauschemair wegen Stainmez Arbeith mit Gelt und Khorn soll bezalt werden.

Demnach bey dem Schlos Eisenstatt in dem Schlos Graben, die gemachten Prust Gesimbers, item die Quater und Posten, so der Sebastian Rauschemayr Steinmez gemacht sint abgewesen worden alß den 2 7bris 1682.

Befinden sich erstlich 167 Clafter Prustgesimbs, iede Clafter	167 fl
nach lauth Span Zetl gerechnet macht	
Den ein Quater 166 ½ Clafter vor iede 45 kr	124 fl 52 kr 2 den
Item haben sich 195 Posten befunten vor iede groß und klein	145 fl 15 kr
45 kr macht	
Summa	438 fl 7 kr 2 den
Hat an desen Arbeith lauth Span Zetl empfangen	158 fl
bleibt & rest	280 fl 7 kr 2 den

Hierauf befehlen wir unßern Eisenstötter(ische) Verwalter Johann Sternberg und dem aldaig Castner, daß Sie dißen Rest mit Gelt und Kendl nach und nach den gedachten Stainmezen bezahlen solle. Welche Außgaab vor richtig in ihren Raitug auf des Stainmezen Bescheinung sol passiert werd(en). Bezeigt unßer Handschrift, Schlos Eisenstadt den 7 7bris 1683. Com(es) Paull(us) Esterhasy Dise Abschrift befindt sich dem Original so noch in dem Ambt Eisenstadt ligt gleich lautent.

Jelzet: RAR E 1683, Nr. 182.

13.

Michael Felser szobrász kivonata a Kálváriahegyen végzett javítási munkálatokról és az összeg átvételi elismervénye Kismarton, 1704. december 31.

Bilthauer Außzigl mit 27 fl 30 kr

Verzeichnuß waß beim Berg Calvari außgebössert undt neugemacht ist worden.

Erstlich semit bey der Gaisslung 3 Henntt neugemacht worten undt 2 außgebössert daruor	2 fl
Mer bey der Qrönung 3 neue Henntt gemacht undt 4 außgebössert daruor ber	2 fl
Mer bey der Qreuzihung die Gesichte außgebössertt, auch 5 Hent gemacht daruor	1 fl 30 kr
Mer bey der H(eilige) Stieg 6 Juten die Hent auch die Friß gemacht daruor	3 fl
Mer seint in Steineren Biltern die Gesichter völlig zerschlag(enen) worten undt die jenige völlig iberarbeith(et) müssen daruor	2 fl 30 kr
Mer semit bei H(eiligen) Grab 3 Engl __ stein völlig zerschlag(enen) worten, welche alle 3 mösser ber 11 Schuh ⁹³ iede Schuh ber 1 fl 30 kr macht zusamb(e)n	16 fl 30kr
Macht in alles	27 fl 30 kr

Dieser Außzügl ist mir von Herrn Verwalter Georg Wibmer mit siben und
zweinzig Guld(en) bezalt worden. Bezeigt mein hierunter gestelte Fertigung.
Actu(m) Schlos Eisenstatt den lezten Xber 1704. Michael Felsser Bilthauer allda

Jelzet: RAR E 1704, Nr. 181/19.

14.

*Megbízás Czvitkovich János kismartoni tisztartónak Michael Felser szobrász
részére fizetendő pénzről és az összeg átvételi elismervénye
Bécs, 1707. május 6., illetve Kismarton, 1707. október 26.*

7 May 1707 parancsoltatik, hogy Velsér Mihály kép faragót in partes kepér labo __
contentáltas(sék). P(a)r 83 fl 48 kr

Commissio

Vévén ezen commissiókat kismartony tisztartónk, Czitkovich János, hadgyúk és
parancsolljuk, hogy kismartony kép faraghoval, Felser Mihályal vessen számot és

93 Egy láb (Schuh) átlagos értéke mai mértékegységben számolva 31,6 cm. Bogdán, 1987. 55. p.

aminemő munkát tett eddigh contractussa szerinth k(e)g(yelme)d contentállya per parnh. Ez(z)el I(ste)n éltesse k(e)g(yelme)de(t). Vienna 6 May 1707

Daß ich ents geförtigter auf diße hochfürstl(iche) Commission wegen meiner lauth Contract sub dato Wienn den 22 8bris 1704 bis den 11 Juni 1707 an dem Callvari Berg verrichten und ordentlich beschriben(en) Bilthauer Arbeith, welche sich in allen auf 1817 fl 15 kr beloffen. Den völligen Rest mit drey und achtzig Guld(en) 48 kr parrn Gelt auß dem Rändtambt Eysenstatt von /: titl :/ Herrn Johann Zwitkowitsch Verwalter ohne Abgang empfang(en) habe und mithin vor solche biß 11 Juni 1707 verrichte Arbeith völlig contentirt worden bin, auch bißhero an der Callvari Berg Arbeith noch nichts zu fordern habe. Bezeigt mein Fördtigung. Schlos Eysenstatt den 26 8bris 1707. Idest 83 fl 48 kr. Michael Felsser Bilthauer allda

Jelzet: RAR E 1707, Nr. 126.

15.

*Megbízás Michael Taschner kismartoni tiszttartónak a pozsonyi ferences templom (oldal)oltárának elkészítéséért fizetendő pénzről Michael Felser szobrász részére
Pozsony, 1708. október 9.*

Commission Ihro hochfürstlicher D(urc)hl(aucht) undterschriben dem Pilthauer wegen gewißßen verförtigten Arbeith zu londenti __. Betrag

Unsern Eisentetter Verwaltern Michael Taschner zu Ha(ndten)

Commission

Hiemit befehlen wür unsern Eisenstetter Verwaltern Michael Taschner derselbe solle unsern Bilthauern Michael Felser wegen _iren allhier bey denen Fratribus Misericordiae verferdtigenden Altar undt bey denen Patribus Fransiscanis in der Lorether Capelln schon verferdigter Arbeith Louth seinen bey ihme habenden Contract contentirn undt bezallen. Prespurg den 9 8ber 1708. Paul(us) Esterhasy m(anu) p(ropria)

Jelzet: RAR E 1708, Nr. 114.

16.

Szerződés Michael Felser szobrással a pozsonyi ferences templom oldaltárának elkészítésére és az összeg átvételi elismervénye Pozsony, 1708. október 5., illetve Kismarton, 1708. december 31.

Contract mit dem Michael Fölßer Pilthauer wegen eines seiten Altar nach Prespurg in die Loretha Capeln darvor zu bezallen ohne Wein undt Kernndl in Pahren Gelt nembl(ich) 115 fl ihme auch richtig bezalt word(en). P(a)r 115 fl

Hiemit zu Endt geßätze Jahr undt Dato haben wür mit unsern Bildthaur Michael Felser wegen eines seiten Altar so er allhier bey dennen P P Misericordianer machen wirdt, wie auch bey dennen P P Fransiscaners ainiger Arbeith so er in der Laurether Capeln verfürdiget in allen sambentl(ich) per zwey hundert undt dreisig Gulden sagt 230 fl alßo anordiert undt geschloßßen, daß wür ihme Bildthaurn wegen dem besagten machenden Altar undt schon verfürdigter in besagter Laureter Capeln Arbeith die Helffte in paaren Geldt, die andere Helffte aber in Wein undt Dräidt als nembl(ich) der Preyß sein wirdt bezallen und contentirn werdten. Vor ainen Dreydt kauff aber verspöchen Wein ihme drei Eimer Wein undt sechs Mäzen Dreydt. Urkunt deßßen unser hierunter gestelte Fördigung. Datum Prespurg den fünfften Octob(ris) A(nno) 1708. Idest 230 fl. Paulus Esterhasy m(anu) p(ropria)

Den 27 9bris vor Ambt auß Eisenstadt drey zöchen Gulden	13 fl 33 kr 3 den
Reinisch 33 kr 3 den idest	
Den 6 Xbris geben Pahr Gelt drey und dreyßig Gulden	33 fl 30 kr
Reinisch 30 kr idest	
Den 15 Jenner 1709 des Thoren(?) ondl br_hts Z_iß	5 fl
eingenomben vor neue Haußl fünff Gulden idest	
Den 18 Jenner 1709 fünffzig Mezen Kohren, jeden M(e)z(en)	70 fl
p(e)r 1 fl 24 kr idest	
Den 28 Feb(ruarii) fünffzöchen Mezen Kohren, jeden M(e)	22 30 kr
z(en) zu 1 fl 30 kr idest	ist cassiert
Beym Schlosrichter Trumbler den 28 Feb(ruarii) 1709	30 fl
angeschaft Pahr Gelt dreyßig Gulden idest	
Den 28 Marty geben zöchen Gulden Reinisch idest	10 fl
Den 10 May in ein Raithung von Schlos Underthanen in	19 fl 56 kr
Mayr hof Georgi geföhl sambt waß er in Pahren beschanbn(?)	
bezalt	

idest	115 fl
Dem 10 May 1709iste nun so empfängt der Pilthauer Michael Fölßer auch in geringen Speiß Wein ieden Eimer obe p(e) r zway Guld(en) 15 Kre(uzer) gereichnet und bringt also in Gelt alß	15 fl 45 kr
Pilthauer empfängt	14 fl 2 Juni

Waß ich zu Ends geförtigter, auf hieuor beschribenen Contract, lauth hoch fürstl(iche) Commission wegen der bey denen Patribus Franciscaner in der Loretha Capeln zu Prespurg verförtigter Arbeith undt bey denen P P Misericordiarer gemachten Altar auß dem Rendt Amt Eysenstatt vor Handten Herr Michael Taschner Verwalter pahr Gelt ain hundert und fünfzöchen Gult(e)n Rein(isch) sage 115 fl undt nicht mehr empfang(en) habe. W_z_e hiemit bescheine, Actum Schlos Eysenstatt den lezten Xbris 1708. Idest 115 fl. Michael Felser alß Bilthauer allda

Jelzet: RAR E 1708, Nr. 115.

17.

Megbízás Johann Frantschiz kismartoni tisztartónak Michael Felser özvegyének kifizetendő pénzről és az összeg átvételi elismervénye, valamint lista Felser kálváriahegyi munkáiról

Kismarton, 1710. június 26., illetve Kismarton, 1710. december 31.

Commission von ihro hochfürstl(icher) D(urc)hl(aucht) undt darauf von der verwittibten Pilthauerin Fölserin gestölten Bescheinung, waß ihme wegen bey dem Calvari Berg verrichten Arbeith an Gelt bezalt word(en). Betrag: P(a)r 113 fl

Unsern Eysenstädter Verwaltern Johann Frantschiz Handten.

Hiemit befehlen wür unsern Eysenstadter Verwaltern Johann Frantschiz derselbe solle die verwittibte Marian Chatharinan Felßerin Biltauerin ihrer gelüferten Arbeith halber zu dem Berg Calvari, so sich in die 113 fl sage hundert undt dreizehn Gulden belaufet lauth bey gelegten Auszigls, theilß in Köhrnen, theilß in baaren Geldt bezallen. Welche Außgaab ihr Verwaltern in künftig sainer Raittungs feug vor Zatt undt Ampt gehalten werden solle. Datum Eysentadt den 26 Juni 1710. Paul(us) Esterhasy m(anu) p(ropria)

Das mier Herr Johann Frantschiz Verwalter die obangeschafften ainhundert undt dreyzöchen Gulten Rein(isch) so mir zwar theils in Gelt theils aber mit Kerndl angeschafft werdent mit Pahren /: auß Vesachen mir daß Kerndl zu hoch in Preiß angeschlag(e)n gewesen ist :/ bezahlt hat. Bescheine hierdurch Chraft diße meiner Handtunderschrift undt Förtigung. Schlos Eysenstatt den lezten Xbris 1710. Idest 113 fl. Maria Catharina Felßerin Verwittibte Bilthauerin

Verzaichnuß was ich verwättibte Pilthauerin durch meine Gesöllen vor ihre hochfürstl(icher) D(urc)hl(aucht) auf dem Perg Calvari machen hab lassen wir folgt.

Erstlichen ein Altar in die Dißmas Capeln p(e)r	80 fl
Item ein Glory zu der Außziehung Chrysti p(e)r	13 fl
Item dem Longinus in die höch zu 5 Schueh	7 fl
Mehr ein Glory zu der Krönung	13 fl
Summa	113 fl

Maria Catharina Fölßerin Verwittibte Pilthauerin

Jelzet: RAR E 1710, Nr. 104.

18.

Megbízás Sebastian Rauschemayr kőfaragónak a Szent Antal-szobor elkészítésére

Sopron,⁹⁴ 1681. július 20.

Heundt dato den 20. Jully Anno 1681 haben Wüer mit dem Maister Sebastian Rauschmaier Steinmezen zut Eißenstatt ordentlich contrahierdt undt beschlossen, daß er Unß vermög abriß ein große steierne Säullen mit Unßerer liben Frauen, Christkintl undt St. Anthoni de Padua Pildnuß auf das best und bestendigst soll machen undt zu Forchtenstain auffsetzen, vor weliche arbeith Wüer ihm fünfzig Gulden Rhein(isch) zu geben versprechen; dan soll ihme undt einen Gesöllen, wan die Pilttnuß aufgesezet wiert, in werenter Zeit in Essen und Trinkhen die gebiehrente Verpflegung geben werden; welich gelt bezallung unßer

94 A dokumentum keltét a regeszta rögzíti.

Forchtenstainer Verwalter Lorenz Hoyer gegen Quittung bezallen solle, so ihm künftig in seiner Außgaabs Raittung ohne Mangl soll angenomben und pasßiret werden. Paulus Esterhasy

Jelzet: RAR F 1681, Nr. 230.

Közli: *Prickler*, 2011. 190–191. p.

19.

*Megbízás Hans Matthias Mayr szobrásznak különféle munkák elvégzésére
Bécs, 1682. június 25.*

Ihro fierstlich(en)Gnaden Commission dem Matthias Mayr Pilthauen in Wien weg(en) verrichter undterschidlich Bildhauer Arbeith in Geldt anzuwendig. Betrag: P(a)r 600 fl

Hierauf befehlen wür unßern Forchtensteinerische(n) Verwalter Laurentio Heuer, daß er auß selbigem fürstl(ichen) Ambt dem Bildthauer Johann Matthias Mayer für geweßße unß außgearbeite undt verfertigte Sache(n), als nemblich für eine große Bettstatt, sechs große Tafel Seßbel, ein kleines vergoltes Bettstatt undt ein Altar, so in unßern Schloß Eyßenstatt ist aufgericht worden. Einige sechshundert P(a)r id est 600 Reinisch solle erfolgen laßßen, welches ihm Khünstig in seiner Außgaab Reittung für gildig solle auf unndt angenommen werden. Urkhundt deßßen unßere fürstl(iche) Handunterschrift. Actum Wienn den 25 Juni Anno 1682. Comes Paul(us) Esterhasy m(anu) p(ropria)

Jelzet: RAR F 1682, Nr. 176.

20.

*Átvételi elismervény Hans Matthias Mayr szobrásztól a munkáiért kifizetett
pénzről
Bécs, 1682. december 31.*

Matthias Mayer Bildhauers Quitung weg(en) angehendigter Arbeith Lauth Commission empfangenes Gelt. Betrag: P(a)r 600 fl

Ich, Johan Matthias Mayer Bilthauer in Wien bekhenne hiemit, daß ich vermög ihero hochfürst(liche) Gl. Commission wegen vervördigt undt angehendigten undterschidlich Bilthauer Arbeith, alß einer großen Pötstatt, sechs großen Tafel Sößln, ein kleinen vergolten Pötstädl undt ain Altar. Die paar Bezallung von dem Forchtenstainer Verwalter Lorenz Höyer mit sechß hundert Gulden Rein(isch) ohnen Abgang zu meinen Handten empfangen habe. Darumben ich ihme mit meiner Handtschriß undt Pettschafts Förtigung hiemit quitiere. Dat(um) Wien den lezten Xbris 1682. Idest 600 fl. Johan Mathias Maeyer M

Jelzet: RAR F 1682, Nr. 177.

21.

*Átvételi elismervény Sebastian Rauschemayr köfaragótól a Szent Mátyás-oszlop elkészítésért kifizetett pénzről
Fraknóvárálja, 1682. december 8.*

Sebastian Rauschmayr Stainmezens zur Eisenstatt Quitung wegen gemachten undt aufgerichteten St. Matthai Biltus empfangenes Gelt. Betrag: P(a)r 50 fl

Ich, Sebastian Rauschmayr Stainmez zur Eysenstatt, urkhundt unndt bekhenne hiemit, das ich vermög ihero hochfürstl(ichen) gl. gemachten unndt undterschreiben(en) Dingnus St. Matthai Bildnus sambt der Sälln unndt Postämenten verfürdigt, wie auch vor dem Schloß Forchtenstain aufgesezt. Dar für ich die paar Bezallun /: außer des Gländer undt deren Kreigln so in die Dingnus nit (=nicht) inserirt worden :/ von dem Forchtenstainer Verwalter Lorenz Hoyer mit funfzig Gulden Rein(i)sch richtig unndt ohne Abgang empfangen. Darumben ich ihme mit meiner Förtigung quitiere. Datum Forchtenau des 8 Xbris 1682. Idest 50 fl

Jelzet: RAR F 1682, Nr. 185.

22.

*Megbízás a Szent Mátyás-oszlop elkészítésére Sebastian Rauschemayr
kőfaragónak*

Kismarton, 1682. szeptember 8.

Ihro fürstliche Gnaden Commission wegen St. Matthai Bildnuss und Sälln dem Stainmezen 50 fl Dingnus, wie auch die Unkhosten zum aufsözen zu bezahl(e)n.

Hierauf befehlen wür unßern forchtestainer Verwalter Laurentio Höyer, daß er dem Stainmezen Sebastian Rauschemayr zu aufsezung der Steinene Piltnuß St. Matthia, alle die bedirftig Sachen darzur schaffen unndt kauffen solle dem wann solche Piltnuß völlig aufgesezt sein weirdt, soll er gedachten Stainmez Vermög Dingnus mit funfzig Gulden Rein(isch) bezahlen, so ihme Verwalter auf Bescheinung der Stainmez soll alles in seiner Ampts Gelt Raittung künftigt vorrichtig erkhent unndt ohne Mangl paßiert werdent. Bezeigt unser fürstl(iche) hierunter gestelte Handschrift. Actum in unsern Schlos Eisenstatt den 8 7bris 1682. Paul(us) Esterhasy m(anu) p(ropria)

Jelzet: RAR F 1682, Nr. 186.

23.

*Megbízás Michael Felser szobrásznak Esterházy Pál lovasszobrának
elkészítésére és az összeg átvételi elismervénye*

Fraknó, 1691. szeptember 14., illetve Fraknó, 1691. szeptember 15.

Commission ihro hochfürstl(icher) D(urc)hl(aucht) wegen dem Pilthauer, so die fürstl(iche) Statua in Schloß verfertigung soll, vermög seiner dabey gegebenen Qitung zalt. P(a)r 30 fl

Hierauf befehlen wür unsern forchtenst(ainer) Verwalter Johanni Kürchenknopf, daß er den Eysenstetter Pilthauer, welcher die Statua unserer Persohn im Schloß Forchtenstain außhauet, an seiner dingnus dreysig Gulden zalle, und in sein inhandtente Spanzettel einschreibe, welches wür auf Bescheinung des Pilthauers ihme Verwaltern vor richtige Außgaab erkennen, urkhundt dessen unser(e) fürstl(iche) Förtigung. gebe. Ge(ge)b(en) Schloß Forchtenstain den 14 7bris 1691. Paulus Esterha(s)y m(anu) p(ropria)

Daß ich, ents unten gefertiger Pilthauer, wie obstehet, meine verrichtete Arbeith nach mit dreyßig Gulten R(ei)nisch auß dem Forchtenstainer Rendt Ambt richtig durch Herrn Verwalter Johann Kirchenknopfen empfangen habe, urkhu(ndet) mein hierunter gestelte Förtigung. Datum Schlos Forchtenstain den 15 7bris 1691. Idest 30 fl. Mihael Filser Bilthauer allda

Jelzet: RAR F 1691, Nr. 165.

Levéltári források

- RAR E Rentamsrechnungen Eisenstadt, Esterházy hercegi levéltár, Fraknó/Forchtenstein, Ausztria
- RAR F Rentamsrechnungen Forchtenstein, Esterházy hercegi levéltár, Fraknó/Forchtenstein, Ausztria

Felhasznált szakirodalom

- AKL 38 Allgemeines Künstlerlexikon: Die bildenden Künstler aller Zeiten und Völker. Band 38. Fejes — Ferrari von Kellerhof. Hrsg.: Günter Meißner. München–Leipzig, 2003.
- Bálint*, 1977 *Bálint Sándor*: Ünnepi kalendárium. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából. II. köt. Július 1. — November 30. Budapest, 1977.
- Bogdán*, 1987 *Bogdán István*: Régi magyar mértékek. Bp., 1987.
- Bogdán*, 1990 *Bogdán István*: Magyarországi hossz- és földmértékek 1601–1874. Bp., 1990.
- Bogdán*, 1991 *Bogdán István*: Magyarországi ür-, térfogat-, súly- és darbmértékek 1874-ig. Bp., 1991.
- Bubics*, 1895 *Bubics Zsigmond*: Eszterházy Pál Mars Hungaricusa. [S.l.], 1895.

- Buzási, 2000* *Buzási Enikő*: Fikció és történetiség az Esterházy család ősgalériájában és a *Trophaeum* metszeteiben. In: Történelem-kép. Szerk.: Mikó Árpád, Sinkó Katalin. Bp., 2000. 411–424. p.
- Buzási, 2013* *Buzási Enikő*: Nádasdy Ferenc mecénás-életművének elpusztult emléke: a sopronkeresztúri kerti palota. In: Művészettörténeti Értesítő, 62. (2013) 2. sz. 233–245. p.
- Cennerné, 1988* *Cennerné Wilhelmb Gizella*: Portrék az Esterházyak „Trophaeum”-ából. In: Főúri ősgalériák, családi arcképek a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokából. Kiállítási katalógus. Szerk.: Buzási Enikő. Bp., Magyar Nemzeti Galéria, 1988. 74–77. p.
- Csatkai–Frey, 1932* Die Denkmale des politischen Bezirkes Eisenstadt und der freien Städte Eisenstadt und Rust. Österreichische Kunsttopographie 24. Bearb.: Csatkai, André, Frey, Dagobert. Wien, 1932.
- Dehio NÖ* Dehio Handbuch: Die Kunstdenkmäler Österreichs: Niederösterreich. Neuarbeitet von Richard Kurt Donin. Wien–München, 1962.
- Dehio BI* Dehio-Handbuch: Die Kunstdenkmäler Österreichs: Burgenland. Bearbeitet von Adelheid Schmeller-Kitt. Wien, 1976.
- Diós, 2009* *Diós István*: A szentek élete. Bp., 2009.
- Esterházy, 1690* *Esterházy Pál*: Az egész világon levő csudálatos Boldogságos Szűz képeinek rövideden föl tett eredeti. Nagyszombat, 1690. — faksimile kiadás, szerk.: Kőszeghy Péter. Kísérőtanulmányok: Knapp Éva — Tüskés Gábor, Galavics Géza. Bp., 1994.
- Esterházy, 1696* *Esterházy Pál*: Mennyei Korona, az az Az egész Világon levő Csudálatos Boldogságos Szűz képeinek rövideden föl tett eredeti. [Nagyszombat], 1696.
- Eszterházy, 1901* *Eszterházy János*: Az Eszterházy család és oldalágainak leírása. Bp., 1901.

- Fazekas, 2009* *Fazekas István: Esterházy Pál nádor és a családtörténet.* In: Századok, 143. (2009) 4. sz. 905–917. p.
- Főúri ősgalériák Főúri ősgalériák, családi arcképek a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokából. Kiállítási katalógus. Szerk.: Buzási Enikő. Bp., 1988.
- Galavics, 1975* *Galavics Géza: Hagyomány és aktualitás a magyarországi barokk művészetben.* In: Magyarországi reneszánsz és barokk. Művészettörténeti tanulmányok. Szerk.: Galavics Géza. Bp., 1975. 231–277. p.
- Galavics, 1976* *Galavics Géza: A török elleni harc és egykorú világi képzőművészetünk.* In: Művészettörténeti Értesítő, 25. (1976) 1. sz. 1–40. p.
- Galavics, 1986* *Galavics Géza: Kössünk kardot az pogány ellen: Török háborúk és képzőművészet.* Bp., 1986.
- Galavics, 1988a* *Galavics Géza: A mecénás Esterházy Pál. (Vázlat egy pályaképhez.)* In: Művészettörténeti Értesítő, 37. (1988) 3–4. sz. 136–161. p.
- Galavics, 1988b* *Galavics Géza: Barokk családfák és genealógiák.* In: Főúri ősgalériák, családi arcképek a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokából. Kiállítási katalógus. Szerk.: Buzási Enikő. Bp., 1988. 22–25. p.
- Galavics, 2016* *Galavics Géza: Hol keressük a Hesperidák kertjének földi mását? Esterházy Pál és a festő Carpofoero Tencalla „vitája” és a folytatás a kismartoni Esterházy-rezidencia dísztermének mennyezetképén (1674).* In: Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére. 2. köt. Szerk.: Horn Ildikó et al. Bp., 2016. 279–362. p.
- Garas, 1953* *Garas Klára: Magyarországi festészet a XVII. században.* Bp., 1953.
- Garas, 1975* *Garas Klára: Az olasz mesterek és a magyarországi barokk térhódítása.* In: Magyarországi reneszánsz és barokk. Művészettörténeti tanulmányok. Szerk.: Galavics Géza. Bp., 1975. 201–229. p.

- Gulya*, 2005 *Gulya István*: A kőműves- és kőfaragó-mesterség Észak-kelet-Magyarországon a 16–19. században. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLIV. Szerk.: Veres László, Viga Gyula. Miskolc, 2005. 127–153. p.
- Hász*, 1916 *Hász István*: Vezető a felsőkismartonhegyi Kálváriához. Győr, 1916.
- Héjjné*, 1969 *Héjjné Détári Angéla*: Augsburgi dísztal a vezekényi csata emlékére: Drentwett művek az Esterházy-kincstárban. In: Az Iparművészeti Múzeum és a Hopp Ferenc Keletázsiai Múzeum Évkönyve XI. 1968. Főszerk.: Weiner Mihályné. Bp., 1969. 23–50. p.
- Holzschuh*, 1995 *Holzschuh, Gottfried*: Zur Baugeschichte des Fürstlich Esterházyischen Schlosses in Eisenstadt. In: Die Fürsten Esterházy. Magnaten, Diplomaten und Mäzene. Hrsg.: Perschy, Jakob, Prickler, Harald. Eisenstadt, 1995. 144–155. p.
- Iványi*, 1989 *Iványi Emma*: Esterházy Pál. In: Esterházy Pál: Mars Hungaricus. S. a. r. Iványi Emma. Bp., 1989. 429–463. p.
- Kenyeres*, 2013 *Kenyeres István*: A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság pénzügyei és hadi költségei a 16. század közepétől a 17. század első harmadáig. In: Történelmi Szemle, 55. (2013) 4. sz. 541–568. p.
- Keresztény Szó A kismartoni (eisenstadti) kálváriatemplom és keresztút. Keresztény Szó, 18. (2007) 4. sz.
- Kietaibl*, 1997 *Kietaibl, Hans*: Die Heerführer aus der altungarischen Geschichte an der Fassade des Schlosses Esterházy in Eisenstadt. In: Burgenländische Heimatblätter, 59. (1997) 2. sz. 85–96. p.
- Kietaibl*, 1998 *Kietaibl, Hans*: Der Eisenstädter Kalvarienberg. In: Burgenländische Heimatblätter, 60. (1998) 1. sz. 33–38. p.
- Knapp*, 2015 *Knapp Éva*: Esterházy (I.) Pál imádságai. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 119. (2015) 3. sz. 289–335. p.

- Koppány, 2002* *Koppány Tibor: Művészek és mesterek a Batthyány-család 16–17. századi építkezésein.* In: Magyar Műemlékvédelem 11. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal évkönyve (1991–2001). Szerk.: Bardoly István, László Csaba. Bp., 2002. 173–194. p.
- Koppány, 2011* *Koppány Tibor: Az Esterházy család fraknói ágának művészei és mesterei a 17. században.* In: Ars Hungarica, 37. (2011) 4. sz. 93–109. p.
- Koppány, 2014* *Koppány Tibor: Kastélyok a végvárak mögött. Késő reneszánsz és kora barokk kastélyépítéset a 16–17. századi Dunántúlon.* Bp., 2014.
- Maczák, 2015* *Maczák Ibolya: Rózsák tövis nélkül. Családrepresentáció az Esterházy-apácákhoz (is) kapcsolható temetési beszédekben.* In: Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás. Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén. Szerk.: Ács Pál. Bp., 2015. 571–578. p.
- Major, 1983* *Major Máté: Építészettörténeti és építészetelméleti értelmező szótár.* Bp., 1983.
- Málnási, 1933* *Málnási Ödön: Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora (1672–1732).* Kalocsa, 1933.
- Mars Hungaricus* Esterházy Pál: Mars Hungaricus. S. a. r. Iványi Emma. Bp., 1989.
- Martí, 2015* *Martí Tibor: Az aranygyapjas lovag Esterházy Pál.* In: Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás. Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén. Szerk.: Ács Pál. Bp., 2015. 49–66. p.
- Maszárik, 1897* *Maszárik Viktor: A Szűz Máriáról Nevezett Sz. Ferenczrendű tartomány pozsonyi zárdájának, templomának, kápolnáinak és góth stílusú templom tornyának története. A zárdatemplom hatszáz éves felszentelésének emlékére 1297–1897.* Pozsony, 1897.

- Merényi*, 1902 A kapuvári uradalom számvitele 1686-ban. Közl.: Merényi Lajos. In: Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 9. (1902) 9. sz. 419–425. p.
- Mitropulos*, 2014 *Mitropulos Anna Diána*: „Utasítjuk fraknói tisztartókat” — Uradalmi tisztségek és kincstárbeli munkálatok a fraknói számlák tükrében. In: Fons, 21. (2014) 1. sz. 67–98. p.
- Mitropulos*, 2016 *Mitropulos Anna Diána*: Esterházy Pál nádor udvari személyzete — a fraknói és a kismartoni apparátus összehasonlítása. In: Bécestől Brassóig. A II. KoraújkorÁSZ konferencia tanulmányai. Sorozatszerk.: Vajnági Márta. Szerk.: Barta M. János, Szekér Barnabás, Ugry Bálint, Virovecz Nándor. Bp., 2016. 43–64. p.
- MKL III Magyar katolikus lexikon. 3. köt. Éhi — Gar. Főszerk.: Diós István. Szerk.: Viczián János. Bp., 1996.
- MKL VI Magyar katolikus lexikon. 6. köt. Kaán — kiz. Főszerk.: Diós István. Szerk.: Viczián János. Bp., 2001.
- MKL XI Magyar katolikus lexikon. 11. köt. Pob — Sep. Főszerk.: Diós István. Szerk.: Viczián János. Bp., 2006.
- ML II Művészeti Lexikon. 2. köt. F–K. Főszerk.: Zádor Anna, Genthon István. Bp., 1966.
- MN III Magyar Néprajz. 3. köt. Kézművesség. Kőfejtés, kőbányászat kőfaragás. Főszerk.: Domokos Ottó. Szerk.: Nagybakay Péter. Bp., 1991. 620–635. p.
- Mohl*, 1924 *Mohl Adolf*: Herceg Esterházy Pál nádorisván: a magyar Mária-leventék példaképe. Sopron, 1924.
- Nagy*, 2005 *Nagy Ida*: Betű és kotta. A költő és muzsikus Esterházy Pál. In: Irodalomismeret, 16. (2005) 3. sz. 72–75. p.
- Ortvay*, 1892 *Ortvay Tivadar*: Pozsony város története. Első kötet. A legrégebbi időktől az Árpád-házi királyok kihalásáig. Pozsony, 1892.

- Ortvay*, 1895 *Ortvay Tivadar*: Pozsony város története. Második kötet. Első rész. A város középkori topográfiája, 1300–1526. Pozsony, 1892.
- Prickler*, 2011 *Prickler, Harald*: Der eisenstädter Steinmetz und Bildhauer Sebastian Rauschemayr [Rauschmayr] (1622–1685). In: Burgenländische Heimatblätter, 73. (2011) 4. sz. 179–195. p.
- Prickler*, 2013 *Prickler, Harald*: Eisenstädter bildende Künstler und Handwerker der Barockzeit: biographische Daten und Werke. Burgenländische Forschungen, Bd. 105. Eisenstadt 2013.
- Probst*, 1951 *Probst, Franz*: Die religiöse Erbauungsliteratur der burgenländischen Kroaten Ein Beitrag zur Literaturgeschichte des Burgenlandes. In: Burgenländische Heimatblätter, 13. (1951) 197–206. p.
- Rózsa*, 1973 *Rózsa György*: Magyar történetábrázolás a 17. században. Bp., 1973.
- Rusina*, 1998 Barok. Dejiny slovenského výtvarného umenia. Ed.: Ivan Rusina (a kolektív). Bratislava, 1998.
- Schmeller-Kitt*, 1993 Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Mattersburg. Bearb. von Adelheid Schmeller-Kitt et al. Wien, 1993.
- Semmelweis*, 1964 *Semmelweis, Karl*: Burgenländische Wallfahrts- und Mirakelbücher aus dem 17. und 18. Jahrhundert — Ein Beitrag zur alten Bibliographie des Burgenlandes. In: Burgenländische Heimatblätter, 26. (1964) 131–140. p.
- Soós*, 2000 *Soós István*: Javaslatok az újkori magyarországi latin és német nyelvű szövegek átírására. In: Fons, 7. (2000) 1. sz. 81–89. p.
- Szalay*, 1870 *Szalay László*: Galantai gróf Eszterházy Miklós, Magyarország nádora. 3. köt. 1627–1629. Pest, 1870.

- Szilágyi*, 2006–2007 Esterházy-kincsek. Öt évszázad műalkotásai a hercegi gyűjteményekből. Szerk.: Szilágyi András. Bp., 2006–2007.
- Szilágyi*, 2011 *Szilágyi András*: Egy rendhagyó sikertörténet a XVII. században — Esterházy Miklós életpályája. In: „És az oszlopok tetején liliomok formáltattak vala” — Tanulmányok Bibó István 70. születésnapjára. Szerk.: Tóth Áron. Bp., 2011. 79–88. p.
- Szilágyi*, 2014 Műtárgyak a fraknói Esterházy-kincstárból az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében. Thesaurus Domus Esterhazyanae I. Szerk.: Szilágyi András. Bp., 2014.
- Szilárdfy*, 1994 *Szilárdfy Zoltán*: A magyarországi kegyképek és -szobrok tipológiája és jelentése. In: Barna Gábor, Bálint Sándor: Búcsújáró magyarok. Bp., 1994. 323–348. p.
- Tóth*, 2015 *Tóth Gergely*: Egy koholmány hosszú árnyéka. Esterházy Pál genealógiai fikciójának utóélete a 18–19. században. In: Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás. Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén. Szerk.: Ács Pál. Bp., 2015. 357–372. p.
- Történelem-kép Történelem-kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon. Kiállítási katalógus. Szerk.: Mikó Árpád, Sinkó Katalin. Bp., 2000.
- Tüskés*, 2000 *Tüskés Gábor*: A zarándoklatok térbeli sajátosságai a 17–18. században. In: Néprajzi Látóhatár, 9. (2000) 3–4. sz. 253–266. p.
- Ugry*, 2016 *Ugry Bálint*: Esterházy Pál nádor és Esterházy József tumbája a kismartoni családi kriptában. In: Ars Hungarica, 42. (2016) 1. sz. 91–101. p.
- Viga*, 1985 *Viga Gyula*: Kőmunkák egy bükkalji faluban. Studia Folkloristica et Ethnographica 17. Debrecen, 1985.

Voigt, 2015

Voigt Vilmos: A boldogságos Szűz Mária... szombatja. Nihil obstat. In: Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás. Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén. Szerk.: Ács Pál. Bp., 2015. 579–596. p.

Zwey Tractätlein

Zwey Tractätlein Von Berg Calvari bey Eysenstatt. Das Erste wird genannt: Myrrhen-Büschlein, Wie man diesen vorgestellten Berg Calvari Des bittern Creutz-Weegs JESU CHRISTI in schöner Anordnung auff- und absteigen solle. Das Andere wird genannt: Gnaden-Baad MARIAE, Auff den Berg Calvari, so mit Marianischen Gnaden-Geruch sich weit und breit ausgiessen thut. Allen Liebhabern dieser Andächtigen Wahlfahrt zu einem Geistlichen Trost in Druck gegeben. Durch Die Residentz deren PP. Franciscanern der Marianischen Provintz bey dem Berg Calvari nebst Eysenstatt daselbst. Cum Facultate Superiorum. Wienn in Oesterreich, gedruckt bey Andreas Heyinger, Unv. Buchd. 1716.

MERÉNYI-METZGER GÁBOR

A WESSELÉNYI CSALÁD ZSIBÓI KRIPTÁJÁBAN ELTEMETETT SZEMÉLYEK ADATTÁRA

*A kriptá, hol szeretteim hamvai pihennek,
vala az első s szent borzalommal tekinték rá
és édes, bús örömmel s ájtatossággal
pihentek szemeim e megszentelt helyen.*

(Báró Wesselényi Miklós útinaplója 1821–1822.)

Az alábbi, adattár jellegű publikációban a Szilágy vármegyei Zsibón (jelenleg a romániai Jibou) található Wesselényi sírboltról, pontosabban a benne eltemetett személyekről szeretnék megemlékezni. A napjainkra szinte teljesen elpusztult kriptában egykoron – a kutatásaim szerint – minimálisan 30 személy aludta az örök álmát. Közülük pedig a legismertebb, a reformkor egyik legnagyobb alakja, báró Wesselényi Miklós, az „árvízi hajós” volt.

Itt, a munkám legelején szeretném még megjegyezni, hogy az adattár összeállításához felhasznált – eddig többnyire ismeretlen – dokumentumok birtokában sikerült sok, a hadadi báró Wesselényi család genealógiájával kapcsolatos információt kijavítanom, pontosítanom és kiegészítenem.

A szakirodalmi források szerint a zsibói Wesselényi kriptát – mely a kastélyi felett, egy nagy kiterjedésű domb tetején áll, pontosabban csak állt – a XVIII. században építtette ifjabb báró Wesselényi István.¹ Kutatásaim szerint azonban nem ő, hanem az édesanyja, gróf Bánffy Katalin kezdte el építtetni a sírboltot, mégpedig a férje elhunytá után, azaz 1734 tavaszán. Zoványi György református püspök ugyanis a következő kezdetű gyászbeszédet vetette papírra az aszszony halálakor: „*MAUSOLEUM, Az-az: Temetségnek új Tornya. Mellyet, Régen eltőkéllett akarattjából építtetett, NÉHAI MÉLTOSÁGOS FEJEDELMI Aszszony, Gróf Losontzi BÁNFFY KATA ASZSZONY, b. e. Férjének, N. MÉLTOSÁGOS L. B.*

1 *Bíró József*: A zsibói kastély. In: Erdély beszélő kövei. Szerk.: Sas Péter. Kolozsvár, 2008. 175.; *Kardos Samu*: Báró Wesselényi Miklós élete és munkái. I–II. köt. Bp., 1905. I. 3.; *Zsigmond Attila*: A zsibói Wesselényi-kastély. In: Torony Erdély kapujában. Szerk.: Molnár János. Kolozsvár, 2004. 153. p.

*HADADI VESSELENYI ISTVÁN Fejedelmi Urnak Ágyas-Házul nyúgodalomra; Melly mikor el-készült vólna, Férjén való sok siránkozása miatt el-bádogyadván, hozzá való búzgó szerelmében a' titkos Isteni igazgatás által el alutt. ... Férjével együtt, magától még életében el készítettett Halotti Pompával egyszer's mind tétessek azon Mausoleumban 'Sibón ...'.*² Az özvegy tehát nem sokkal a férje halála után, 1734 nyarán meghalt és így az épületet valószínűleg tényleg István fia fejeztette be. Ezen időpont óta, egészen a XVIII. század végéig pedig ide temették el a Wesselényi család elhunyt tagjait.

1797-ben azonban idősebb báró Wesselényi Miklós – miután a tizenegyedik gyermekét (a tizedik volt az 1796-ban született ifjabb Miklós, az „árvízi hajós”) is itt temettette el – a sírbolt ajtaját befalaztatta, s kemény átokkal tiltotta meg annak kibontását. Ezt az utódok tiszteletben is tartották és a XIX. századtól kezdve a halottaikat a régi kriptá mellett épített, kisebbszerű boltozatos mauzóleum alatt helyezték örök nyugalomra.³ A sírbolt kibővítéséről Kazinczy Ferenc is megemlékezett egy, 1816-ban írt levelében. E szerint „*A kápolna tele van, úgyhogy midőn Wesselényi meghala [1809-ben], új sirt kellé ásní a kápolna előtt oly szándékkal, hogy ez az új sír idővel a kitoldott kápolnába essék. S oly bőven hagyák, hogy a báróné halálakor [ami 1831-ben következett be] egy kész helyet találhasson férje koporsója mellett.*”⁴ Amúgy, az egybeépített régi és új kriptá egyszerű épület volt, háromszögű oromfallal, melynek külsejét díszes megmunkálású, virágos reneszánsz és barokk stílusú, dekoratív jellegű sírkövek egész sora ékesítette.⁵ Egy szakirodalmi forrás szerint ebbe, az „új” sírboltba – amely állítólag egy vasajtó mögötti alagútrendszerben 12, sírkövek által lezárt temetkezési üreg volt – utoljára az „árvízi hajós” és utószülött lányát, Helénát temették el, mégpedig 1851-

2 *Zoványi György: MAUSOLEUM, Az-az: Temetségnek uj Tornya. Mellyet, Régen eltökéltt akarattjából építetett, NÉHAI MÉLTOSÁGOS FEJEDELMÍ Aszszony, Gróf Losontzi BÁNFFI KATA ASZSZONY, b. e. Férjének, N. MÉLTOSÁGOS L. B. HADADI VESSELENYI ISTVÁN Fejedelmi Urnak Ágyas-Házul nyúgodalomra; Melly mikor el-készült vólna, Férjén való sok siránkozása miatt el-bádogyadván, hozzá való búzgó szerelmében a' titkos Isteni igazgatás által el alutt, Kis- Aszsz. hav. 12. napján: Ki-is míg szólhatott, parantsolta azomorú Árva Gyermekének, hogy b. e. Férjével együtt, magától még életében el készítettett Halotti Pompával egyszer's mind tétessek azon Mausoleumban 'Sibón Kis -Aszsz. hav. 22. napján, Melly ditsőséges, noga szomorú és ritka példájú Páros Halotti Temetésnek rendelt napján Tanítást tett az Isten beszédéből a' Mausoleum dombján ZOVÁNYI GYÖRGY Magyar-Országí Reformatus Superintendens. Kolozsvár, 1734. 1. p.*

3 *Bíró, 2008. 175. p.; Kardos, 1905. I. 3. p.; Újfalvi Sándor: Emlékiratok. Bp., 1990. 71. p.*

4 *Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek. Bp., 1880. 324. p.*

5 *Bíró, 2008. 175. p.; Zsigmond, 2004. 153. p.*

ben.⁶ Az igazság azonban az, hogy nem ők, hanem az 1904-ben elhunyt báró Wesselényi Béla volt az utolsó, akit itt helyeztek örök nyugalomra.⁷

1945 után a Wesselényi sírbolt állapota egyre csak romlott, romlott. Az arisztokrácia és a magyarság ellen irányuló közhangulat hatására a kriptát kirabolták, szétverték, alkotóelemeit és feliratos sírköveit pedig széthordták. 1995-ben az akkor még meglévő két sírkőtöredéket (idősebb báró Wesselényi István és neje, gróf Bánffy Katalin közös sírkövét, valamint a nem itt, hanem a Kolozs vármegyei Gyékén, 1584-ben eltemetett Wesselényi Miklós ítélőmester epitáfiumát) a zsidói református templomba menekítették, s azok jelenleg is ott láthatók, néhány később előkerült kisebb töredék társaságában.⁸ Maga a kriptá látványa – egy 2007-es beszámoló szerint – „több, mint lehangoló. Bokrokkal, cserjékkel benőtt üreg a valamikori mauzóleum helyén, körötte szegényes falmaradványok. Innen alig 10 méterre trágya lerakat, nyilván a kastélypark arborétumát javítják vele. Idő kérdése, mikor keveredik trágyaival a temetkezési hely.”⁹

A zsidói Wesselényi kriptá és annak egykori sírkövei, epitáfiumai – mint már említettem – szinte teljesen megsemmisültek. Ezen tény ellenére azonban mégis sikerült kiderítenem, hogy pontosan kiket is temettek el a hadadi báró Wesselényi család egykori sírboltjában.

A lentebb olvasható adattárat leginkább két forrás alapján sikerült összeállítanom. Ezek egyike, a kriptá összes egykori sírfeliratát tartalmazó kézirat volt, amely a román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságának (Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale) őrzetében található¹⁰ és mely dokumentumra Zsigmond Attila református lelkész úr – akinek itt szeretném megköszönni a segítségét – hívta fel a figyelmemet. Ugyancsak ő volt az, aki 2014-ben publikálta is ezt a forrásanyagot.¹¹ A „*Sir-iratok a Zsidói Családi Sírbolton*” című

6 *Kő András*: Életutak. In: A Kálvin téri kriptá titkai. Szerk.: Kő András és Susa Éva. Bp., 2014. 143. p.

7 Országos Széchényi Könyvtár. Plakát- és Kisnyomtatványtár (a továbbiakban: OSzK. PéKt). HADADI BÁRÓ WESSELÉNYI BÉLA gyászjelentése (Alsó-Zsuk, 1904. október 21); Vasárnapi Újság, 1904. 44. sz. 753. p.

8 *Zsigmond*, 2004. 153. p.

9 *Fehér József*: Szélfegyzetek erdélyi utunkhoz. Lakva ismerni meg egymást. In: Művelődés, 2008. 6–9. sz. 124. p.

10 Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale (DJAN Cluj). Colecția de manuscrite a Muzeului Ardelean (a továbbiakban: Col. Ms. MA). Nr. 371. Sir-iratok a Zsidói Családi Sírbolton (a továbbiakban: Nr. 371). Fol. 1–3.

11 *Zsigmond*, 2004. 164–171. p.

kéziratról még annyit kell elmondanom, hogy az valamikor 1785 és 1790 között készülhetett, mivel az utolsó, benne szereplő sírfelirat az 1785. évre datálódik, a következő, itt eltemetett személy pedig 1790-ben hunyt el.

A másik felbecsülhetetlen értékű forrás a Zsibói Református Egyházközség (Parohia reformată Jibou) matrikulái, melyek a román Nemzeti Levéltár Szilágy Megyei Igazgatóságának (Direcția Județeană Sălaj a Arhivelor Naționale) őrizetében találhatóak.¹²

Az adattár elkészítésében segítségemre volt még a bécsi Szent István Érseki- és Székesegyházi Levéltárban (Archiv der Metropolitan- und Domkirche zu St. Stephan in Wien) található Székesegyházi Római Katolikus Plébánia,¹³ a román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságának őrizetében lévő Kolozsvári Református Egyházközség,¹⁴ valamint a Budapest-Kálvin Téri Református Egyházközség¹⁵ és a Zsibói Református Egyházközség¹⁶ anyakönyveinek néhány bejegyzése. Végezetül pedig – a témát érintő szakirodalom mellett – több korabeli napló, nyomtatott gyászbeszéd és gyászjelentés is.

12 Direcția Județeană Sălaj a Arhivelor Naționale (a továbbiakban: DJAN Sălaj). Fond nr. 16. Colecția registrelor de stare civilă (a továbbiakban: Fond nr. 16). Parohia reformată Jibou.

13 Archiv der Metropolitan- und Domkirche zu St. Stephan in Wien (a továbbiakban: AMDStS). Trauungsbuch der Dompfarre St. Stephan.

14 DJAN Cluj. Fond nr. 42. Colecția matricole parohiale de stare civilă (a továbbiakban: Fond nr. 42). Parohia reformată Cluj.

15 Budapest-Kálvin Téri Református Lelkészi Hivatal (a továbbiakban: BKTRLH). Vegyes anyakönyvek.

16 Parohia reformată Jibou (a továbbiakban: PRJ). Halottak anyakönyve.

A zsigói Wesselényi kriptában eltemetett személyek

1. Idősebb báró Wesselényi István

Hadadi báró Wesselényi Pál és uzoni Béli Zsuzsanna gyermeke. Főispán, az erdélyi rendek elnök, cs. kir. belső titkos tanácsos, etc.

Született – a legújabb genealógiai szakirodalom, valamint a legfrissebb magyar életrajzi lexikon szerint – a Torda vármegyei Gerenden (ma a romániai Luncani), 1674. augusztus 21-én.¹⁷

Házasságot kötött – Czegei Vass László naplója szerint – a Kolozs vármegyei Gyaluban (ma a romániai Gilău), 1700. június 22-én losonczy gróf Bánffy Katalinnal.¹⁸

Meghalt – a nyomtatott temetési kártyája szerint – a Kolozs vármegyei Kolozsváron (ma a romániai Cluj-Napoca), 1734. április 27-én.¹⁹ Majd „*néhai méltóságos ur liber baro Hadadi Vesselényi István uram ő excellentiája*”-t – Czegei Vass László naplója szerint – koporsóba tették Kolozsváron, 1734. május 3-án és másnap, 1734. május 4-én „*écczaka penig tíz óra után a testet az háztól szövétnekekkel elvittük az farkas utczai templomban és ottan bétettük az gróf Székely familia rakott sirjában.*”²⁰ Idősebb báró Wesselényi István holtteste azonban csak pár hónapig nyugodott a kolozsvári Farkas utca református templom kriptájában, mivel a földi maradványait exhumálták és „*EXCELENTISSIMUS AC VERO MAGNIFICUS DOMINUS DOMINUS STEPHANUS VESSELÉNYI LIBER BARO DE HADAD, S. C. R. M. STATUS INTIMUS ET IN REGIO TRANSYL. GUBERNIO ACTUALIS CONSILIARIUS ...*”-t – az egykori sírfeliratának tanúsága szerint – eltemették a feleségével egy időben, Zsigón, az akkor épített családi kriptában, 1734. augusztus 22-én.²¹

17 Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. IV. köt. Bp., 1998. 260. p.; Tibori Szabó Zoltán: Wesselényiek és Telekiek Zsigón. In: Torony Erdély kapujában. Szerk.: Molnár János. Kolozsvár, 2004. 173. p.; Új Magyar Életrajzi Lexikon. VI. köt. Főszerk.: Markó László. Budapest, 2007 (a továbbiakban: ÚMÉL). 1360. p.

18 Czegei Vass György és Vass László naplói 1659–1739. Közli: Nagy Gyula. Bp., 1896 (a továbbiakban: Czegei Vass napló). 325. p.

19 Adattár a XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. III. köt. Művelődési törekvések a század második felében. Herepei János cikkei. Szerk.: Keserű Bálint. Bp.-Szeged, 1971. 237. p.

20 Czegei Vass napló. 576. p.

21 DJAN Cluj. Col. Ms. MA. Nr. 371. Fol. 2.

2. Gróf Bánffy Katalin

Losonczi gróf Bánffy György és bethleni gróf Bethlen Klára gyermeke, idősebb báró Wesselényi István felesége.

Született – a legújabb genealógiai szakirodalom szerint – Kolozs vármegyei Válaszúton (ma a romániai Răscruți), 1684-ben.²²

Házasságot kötött – a legújabb genealógiai szakirodalom szerint – a Kolozs vármegyei Gyaluban (ma a romániai Gilău), 1700. június 22-én idősebb hadadi báró Wesselényi Istvánnal.²³

”NÉHAI MÉLTÓSÁGOS FEJEDELMI Asszony, Gróf Losontzi BÁNFFI KATA ASSZONY” – az egyik nyomtatott gyászbeszédének közlése szerint – meghalt a Doboka vármegyei Kékesen (ma a romániai Chiochiș), 1734. augusztus 12-én.²⁴ Majd *„néhai méltóságos liber baro Vesselényi Istvánné gróf Bánfi Kata asszony ő excellentiája”*-t – Czegei Vass László naplója szerint – koporsóba tették Kékesen, 1734. augusztus 15-én.²⁵ Végül pedig *„EXCELENTISSIMA ATQUE ILLUSTRISSIMA DOMINA DOMINA CATHARINA BANFFI COMITISSA NATA DE LOSONCZ”*-ot – az egykori sírfeliratának tanúsága szerint – eltemették a férjével egy időben, Zsibón, az akkor épített családi kriptában, 1734. augusztus 22-én.²⁶

22 Gudenus, 1998. 260. p.

23 Gudenus, 1998. 260. p.

24 Zoványi, 1734. 1. p.

25 Czegei Vass napló. 579. p.

26 DJAN Cluj. Col. Ms. MA. Nr. 371. Fol. 2.

3. Báró Wesselényi Pál

Ifjabb hadadi báró Wesselényi István és vargyasi báró Dániel Polixéna gyermeke.

„*PAULUS VESSELÉNYI LIBER BARO DE HADAD*” – az egykori sírfeliratának tanúsága szerint – elhunyt hét éves korában, 1747. augusztus 16-án.²⁷ Majd, a Kolozsváron elhalálozott „*NÉHAI M. SZÜLETETT L[IBER] B[ARO] HADADI VESSELÉNYI PÁL URFIATSKÁ*”-t – a nyomtatott gyászbeszédének közlése szerint – eltemették ugyanott, 1747. augusztus 20-án.²⁸ A földi maradványait azonban később átszállították a zsbói családi kriptába.

4. Báró Wesselényi István

Ifjabb hadadi báró Wesselényi István és vargyasi báró Dániel Polixéna gyermeke.

Született – az egykori sírfeliratának tanúsága szerint – 1744-ben.²⁹

„*STEPHANUS VESSELÉNYI L[IBER] BARO DE HADAD*” – az egykori sírfeliratának tanúsága szerint – elhunyt 1748. augusztus 20-án.³⁰ Majd „*URFI L[IBER] B[ARO] HADADI VESSELÉNYI ISTVÁN*”-t – a nyomtatott gyászbeszédének közlése szerint – eltemették Zsibón, a családi kriptában, 1748. szeptember 6-án.³¹

27 DJAN Cluj, Col. Ms. MA. Nr. 371. Fol. 3.

28 *Szathmári Pap Zsigmond: AZ ISTEN' ORTZAJA ELŐTT VALÓ HALLGATASNAK TUDOMANYJA*, Melynek Ki-beszéllésével, NÉHAI M. SZÜLETETT. L. B. HADADI VESSELÉNYI PÁL URFIATSKÁNAK Utólso Tisztességet tett, És megkeseredett URI Szüléit: MÉLTOSÁGOS L. B. HADADI VESSELÉNYI ISTÁVN URAT, És MÉLTOSÁGOS L. B. VARGYASI DANIEL POLISKÉNA ASZSZONYT, Ő NAGYSÁGOKAT, a' Békességes türo Hallgatásra Serkengette, SZATHMARI PAP 'SIGMOND. Kolo'svárat a' Meg-szomorodott M. Uri Háznál. MDCCXLVII. Kis Aszszony Havának 20-dik napján. Kolozsvár, 1747. 1. p.

29 DJAN Cluj, Col. Ms. MA. Nr. 371. Fol. 3.

30 DJAN Cluj, Col. Ms. MA. Nr. 371. Fol. 3.

31 *Zoványi György: RAMAH DOMBJA*, Holott helyzetetett ékes Termetü, kedves Emlékezetü, nagy Reménségü URFI L. B. HADADI VESSELÉNYI ISTVÁN Néhai Bóldog Emlékezetü Nagy-Attyának L. B. HADADI VESSELÉNYI ISTVAN Urnak és Bóldog Emlekezetü Nagy-Annyának GROF LOSONTZI BANFFI KATA Aszszonynak Örök Emlekezetekre készítettett MAUSOLEUMNAK oldalában egy kised Bóltoskában, a' Kegyes Atyának L. B. HADADI VESSELÉNYI ISTVAN Urnak és Keserves Édes ANYÁNAK L. BARONISSA DANIEL POLIXENA Aszszonynak majd el-felejtethetlen keserüségekre, Életének Virágjában, Négy

5. *Báró Wesselényi Sámuel*

Ifjabb hadadi báró Wesselényi István és vargyasi báró Dániel Polixéna gyermeke.

„*L[IBER] BARO SAMUEL VESELÉNYI DE HADAD*” – az egykori sírfeliratának tanúsága szerint – elhunyt 9 hónapos és 14 napos korában, 1750. július 13-án.³² Majd, a Kolozsváron elhalálozott „*NÉH[AI] MÉLTOSÁGOS L[IBER] B[ARO] HADADI VESELÉNYI SÁMUEL URFP*”-t – a nyomtatott gyászbeszédének közlése szerint – eltemették ugyanott, a Farkas utcai református templomban, 1750. július 19-én.³³ A földi maradványait azonban később átszállították a zsigóói családi kriptába.

6. *Báró Wesselényi Katalin*

Ifjabb hadadi báró Wesselényi István és vargyasi báró Dániel Polixéna gyermeke.

„*CATHARINA VESELÉNYI L[IBERA] BARONISSA DE HADAD*” – az egykori sírfeliratának tanúsága szerint – elhunyt 4 hónapos és 20 napos korában, Zsigón, 1752. május 21-én, majd eltemették ugyanott.³⁴

6. *Báró Wesselényi Katalin*

Ifjabb hadadi báró Wesselényi István és vargyasi báró Dániel Polixéna gyermeke.

„*ILUSTRISSIMAE CATHARINAE VESELÉNYI L[IBERA] BARONISSA DE HADAD*” – az egykori sírfeliratának tanúsága szerint – elhunyt egy napos korá-

Esztendőben, ez Életből kirepülvén, Kis Aszsz. Hav. 20. N. 1748. Eszt. Kinek Meghidegedett Testetksége felett Gyászos nagy Frequentiában Halotti Tisztességet tett a' 'Sibai Nagy Palotában ZOVÁNYI GYÖRGY Superintendens, Minsz. Hav. 6. Napján 1748. Esztendőben. Kolozsvár, 1749. 1. p.

32 DJAN Cluj, Col. Ms. MA. Nr. 371. Fol. 3.

33 *Szathmári Pap Zsigmond*: Istennek szenteltetett, és még gyenge korában a' ditsőségnek templomába' fel-vitetett Sámuel: Néh. Méltóságos L. B. Hadadi Veselényi Sámuel urfi: MÉLTÓSÁGOS L. B. Hadadi Vesselényi István urnak és Méltóságos L. B. Vargyasi Dániel Polikséna uraszszonynak, a' Jehovától adatott és ugyan a' Jehovától el-véttetett Harmadik Férjfiú Magzatjok; Kinek a' Kolo'svári Reformata 'Eklésia Nagyobbik Templomában, e' Földön utolsó Tisztességet tett SZATHMÁRI PAP 'SIGMOND, MDCCL. Esztend. Sz. Jakab Havának XIX-ik Napján. Kolozsvár, 1750. 1. p.

34 DJAN Cluj, Col. Ms. MA. Nr. 371. Fol. 3.

ban, Zsibón, 1753. április 5-én, majd, ismeretlen időpontban eltemették ugyanott.³⁵

7. Báró Wesselényi Ferenc

Ifjabb hadadi báró Wesselényi István és vargyasi báró Dániel Polixéna gyermeke.

Született – az egykori sírfeliratának tanúsága szerint – 1757. február 27-én.³⁶

„FRANCISCUS WESELÉNYI L[IBER] B[ARO] DE HADAD” – az egykori sírfeliratának tanúsága szerint – elhunyt három napos korában, 1757. március 1-én, majd, ismeretlen időpontban eltemették Zsibón.³⁷

8. Ifjabb báró Wesselényi István

Idősebb hadadi báró Wesselényi István és losonczi gróf Bánffy Katalin gyermeke. Cs. kir. kapitány, főispán, etc.

Született – az édesapja naplója szerint – a szebenzéki Nagyszebenben (ma a romániai Sibiu), 1708 júliusában.³⁸

Házasságot kötött – a legújabb genealógiai szakirodalom szerint – 1742-ben vargyasi báró Dániel Polixénával.³⁹

„VESSELÉNYI ... STEPHANUS” – az egykori sírfeliratának tanúsága szerint – elhunyt 1758. február 10-én, majd eltemették Zsibón, 1758. április 11-én.⁴⁰ A kortárs erdélyi emlékiró, Rettegi Györgytől pedig még azt is megtudhatjuk, hogy „Br. Wesselényi István úr Zsibón pleuritisben 50 esztendő korában” halálozott el.⁴¹

35 DJAN Cluj. Col. Ms. MA. Nr. 371. Fol. 3.

36 DJAN Cluj. Col. Ms. MA. Nr. 371. Fol. 3.

37 DJAN Cluj. Col. Ms. MA. Nr. 371. Fol. 3.

38 *Wesselényi István*: Sanyarú világ. Napló 1703–1708. II. köt. Bukarest, 1985. 594. p.

39 *Gudenus*, 1998. 263. p.; *Tibori Szabó*, 2004. 176. p.

40 DJAN Cluj. Col. Ms. MA. Nr. 371. Fol. 2.

41 *Rettegi György*: Emlékezetre méltó dolgok. Bukarest, 1970. 84. p.

9. *Báró Wesselényi Katalin*

Ifjabb hadadi báró Wesselényi István és vargyasi báró Dániel Polixéna gyermeke.

Született – az egykori sírfeliratának tanúsága szerint – 1755. augusztus 21-én.⁴²

„*ILLUSTRISSIMA L[IBERA] B[ARONISSA] CATHARINAE VESELÉNYI DE HADAD*” – az egykori sírfeliratának tanúsága szerint – elhunyt 1758. április 4-én, majd eltemették Zsibón.⁴³

10. *Báró Bánffy Polixéna*

Losonczy báró Bánffy György és hadadi báró Wesselényi Zsuzsanna gyermeke, ifjabb hadadi báró Wesselényi István és vargyasi báró Dániel Polixéna unokája.

„*ILLUSTRIS FUERAT CENTURIO BANFI*” és „*WESSELÉNYI MOESTA SUSANNA*” lánya, „*POLYXENA BÁNFI*” – az egykori sírfeliratának tanúsága szerint – elhunyt csecsemő korában, 1765-ben, majd eltemették Zsibón.⁴⁴

11. *Báró Bánffy Sámuel*

Valószínűleg losonczy báró Bánffy György és hadadi báró Wesselényi Zsuzsanna gyermeke, hadadi báró Wesselényi István és vargyasi báró Dániel Polixéna unokája.

„*SAMUEL COGNOMINA BÁNFI*” latin nyelvű sírköve egykoron megtalálható volt a zsibói Wesselényi kriptában, de a halálának pontos dátuma nem szerepelt rajta.⁴⁵ Azon mindössze annyi volt olvasható, hogy a gyermek augusztus hónapban született és a következő év februárjában hunyt el.

42 DJAN Cluj. Col. Ms. MA. Nr. 371. Fol. 3.

43 DJAN Cluj. Col. Ms. MA. Nr. 371. Fol. 3.

44 DJAN Cluj. Col. Ms. MA. Nr. 371. Fol. 2.

45 DJAN Cluj. Col. Ms. MA. Nr. 371. Fol. 2.

12. Báró Dániel Polixéna

Vargyasi báró Dániel István és petrovinai gróf Pekry Polixéna gyermeke, ifjabb báró Wesselényi István felesége.

Született – a legújabb genealógiai szakirodalom szerint – a Felső- Fehér vármegyei Szászvessződön (ma a romániai Veseud), 1720. január 14-én.⁴⁶

Házasságot kötött – a legújabb genealógiai szakirodalom szerint – 1742-ben ifjabb hadadi báró Wesselényi Istvánnal.⁴⁷

„POLIXENAE L[IBERAE] B[ARONISSAE] DE DANIEL ET VARGYAS; VIDUAE ILLUSTR[ISSIMI] QUONDAM L[IBERI] B[ARONIS] STEPHANI VESSELÉNYI DE HADAD” – a halotti címerének tanúsága szerint – meghalt 1775. április 28-án. Majd, a Zsibón elhalálozott „POLYXENAE L[IBERAE] B[ARONISSAE] DANIEL DE VARGYAS”-t – az egykori sírfeliratának tanúsága szerint – eltemették Zsibón, 1775. szeptember 24-én.⁴⁸

13. Báró Wesselényi Ádám

Idősebb hadadi báró Wesselényi Miklós és nagyajtai Cserey Heléna gyermeke.

Született – az egykori sírfeliratának tanúsága és a zsidói családkönyvi bejegyzésének közlése szerint – 1781. május 21-én.⁴⁹

„ADAMUS L[IBER] B[ARO] VESSELÉNYI DE HADAD” – az egykori sírfeliratának tanúsága szerint – elhunyt 1782. május 7-én.⁵⁰ Majd, az 1782. május 7-én elhalálozott „Wesselényi Adam”-ot – a zsidói családkönyvi bejegyzésének közlése szerint – eltemették Zsibón.⁵¹

46 Gudenus, 1998. 263. p.; Tibori Szabó, 2004. 176. p.

47 Gudenus, 1998. 263. p.; Tibori Szabó, 2004. 176. p.

48 DJAN Cluj. Col. Ms. MA. Nr. 371. Fol. 2.

49 DJAN Cluj. Col. Ms. MA. Nr. 371. Fol. 2.; DJAN Sălaj. Fond nr. 16. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 631. Fol. 1.

50 DJAN Cluj. Col. Ms. MA. Nr. 371. Fol. 2.

51 DJAN Sălaj. Fond nr. 16. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 631. Fol. 1.

14. Báró Wesselényi István

Idősebb hadadi báró Wesselényi Miklós és nagyajtai Cserey Heléna gyermeke.

Született – az egykori sírfeliratának tanúsága és a zsidói családkönyvi bejegyzésének közlése szerint – 1778. március 14-én.⁵²

„STEPHANUS L[IBER] B[ARO] VESSELÉNYI DE HADAD” – az egykori sírfeliratának tanúsága szerint – elhunyt 1782. május 24-én.⁵³ Majd, az 1782. május 24-én elhalálozott „Wesselényi István”-t – a zsidói családkönyvi bejegyzésének közlése szerint – eltemették Zsibón.⁵⁴

15. Báró Wesselényi Ferenc

Idősebb hadadi báró Wesselényi Miklós és nagyajtai Cserey Heléna gyermeke.

Született – az egykori sírfeliratának tanúsága és a zsidói családkönyvi bejegyzésének közlése szerint – 1779. április 26-án.⁵⁵

„FRANCISCUS L[IBER] B[ARO] VESSELÉNYI DE HADAD” – az egykori sírfeliratának tanúsága szerint – elhunyt 1782. december 22-én.⁵⁶ Majd, az 1782. december 22-én elhalálozott „Wesselényi Ferencz”-et – a zsidói családkönyvi bejegyzésének közlése szerint – eltemették Zsibón.⁵⁷

16. Báró Wesselényi Polixéna

Idősebb hadadi báró Wesselényi Miklós és nagyajtai Cserey Heléna gyermeke.

Született – az egykori sírfeliratának tanúsága és a zsidói családkönyvi bejegyzésének közlése szerint – 1780. április 8-án.⁵⁸

52 DJAN Cluj. Col. Ms. MA. Nr. 371. Fol. 2.; DJAN Sălaj. Fond nr. 16. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 631. Fol. 1.

53 DJAN Cluj. Col. Ms. MA. Nr. 371. Fol. 2.

54 DJAN Sălaj. Fond nr. 16. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 631. Fol. 1.

55 DJAN Cluj. Col. Ms. MA. Nr. 371. Fol. 2.; DJAN Sălaj. Fond nr. 16. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 631. Fol. 1.

56 DJAN Cluj. Col. Ms. MA. Nr. 371. Fol. 2.

57 DJAN Sălaj. Fond nr. 16. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 631. Fol. 1.

58 DJAN Cluj. Col. Ms. MA. Nr. 371. Fol. 2.; DJAN Sălaj. Fond nr. 16. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 631. Fol. 1.

„POLYXENA L[IBERA] B[ARONISSA] VESSELÉNYI DE HADAD” – az egykori sírfeliratának tanúsága szerint – elhunyt 1785. március 7-én.⁵⁹ Majd, az 1785. március 7-én elhalálozott „Wesselényi Polixena”-t – a zsidói családkönyvi bejegyzésének közlése szerint – eltemették Zsibón.⁶⁰

17. Báró Wesselényi Pál

Idősebb hadadi báró Wesselényi Miklós és nagyajtai Cseréy Heléna gyermeke.

Született – az egykori sírfeliratának tanúsága és a zsidói családkönyvi bejegyzésének közlése szerint – 1785. március 16-án.⁶¹ Majd, a Kolozsváron világra jött gyermeket – a kolozsvári keresztelési anyakönyvi bejegyzésének közlése szerint – megkeresztelték ugyanott, 1785. március 17-én.⁶²

„PAULUS L[IBER] B[ARO] VESSELÉNYI DE HADAD”, illetve „Wesselényi Pál” – az egykori sírfeliratának tanúsága és a zsidói családkönyvi bejegyzésének közlése szerint – elhunyt 1785. május 4-én.⁶³ Majd, a Kolozsváron elhalálozott „Veselenyi Miklos Ur Fiatskaja”-nak a holttestét – a kolozsvári halotti anyakönyvi bejegyzésének közlése szerint – 1785. május 5-én elszállították Zsibóra.⁶⁴

18. Báró Wesselényi Zsuzsanna

Idősebb hadadi báró Wesselényi Miklós és nagyajtai Cseréy Heléna gyermeke.

Született – az egykori sírfeliratának tanúsága és a zsidói családkönyvi bejegyzésének közlése szerint – 1783. március 2-án.⁶⁵ Majd, a Kolozsváron világra jött

59 DJAN Cluj. Col. Ms. MA. Nr. 371. Fol. 2.

60 DJAN Sălaj. Fond nr. 16. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 631. Fol. 1.

61 DJAN Cluj. Col. Ms. MA. Nr. 371. Fol. 2.; DJAN Sălaj. Fond nr. 16. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 631. Fol. 1.

62 DJAN Cluj. Fond nr. 42. Parohia reformată Cluj. Reg. nr. 71/25. Fol. 13.

63 DJAN Cluj. Col. Ms. MA. Nr. 371. Fol. 2.; DJAN Sălaj. Fond nr. 16. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 631. Fol. 1.

64 DJAN Cluj. Fond nr. 42. Parohia reformată Cluj. Reg. nr. 71/34. Fol. 24.

65 DJAN Cluj. Col. Ms. MA. Nr. 371. Fol. 2.; DJAN Sălaj. Fond nr. 16. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 631. Fol. 1.

gyermeket – a kolozsvári keresztelési anyakönyvi bejegyzésének közlése szerint – megkeresztelték ugyanott, 1783. március 3-án.⁶⁶

„*SUSANNA L[IBERA] B[ARONISSA] VESSELÉNYI DE HADAD*” – az egykori sírfeliratának tanúsága szerint – elhunyt 1785. május 20-án.⁶⁷ Majd, az 1785. május 20-án elhalálozott „*Wesselényi Susánna*”-t – a zsidói családkönyvi bejegyzésének közlése szerint – eltemették Zsibón.⁶⁸

19. Báró Wesselényi Sámuel

Idősebb hadadi báró Wesselényi Miklós és nagyajtai Cseréy Heléna gyermeke.

„*Született B. Wesselényi Sámuel halva, kinek meg előre neve Samuel határozott*” – a zsidói keresztelési anyakönyvi bejegyzésének közlése szerint – Zsibón, 1790. szeptember 25-én.⁶⁹ Majd „*Wesselényi Sámuel*”-t – a zsidói családkönyvi bejegyzésének közlése szerint – eltemették ugyanott, 1790. szeptember 27-én.⁷⁰ Vagy „*B[áró] Wesselenyi Sámuel*”-t – a zsidói halotti anyakönyvi bejegyzésének közlése szerint – eltemették ugyanott, 1790. szeptember 29-én.⁷¹

20. Báró Wesselényi Mária

Idősebb hadadi báró Wesselényi Miklós és nagyajtai Cseréy Heléna gyermeke.

Született – a zsidói családkönyvi- és keresztelési anyakönyvi bejegyzésének közlése szerint – Zsibón, 1791. október 10-én, majd megkeresztelték ugyanott, 1791. október 16-án.⁷²

66 DJAN Cluj. Fond nr. 42. Parohia reformată Cluj. Reg. nr. 71/25. Fol. 11.

67 DJAN Cluj. Col. Ms. MA. Nr. 371. Fol. 2.

68 DJAN Sălaj. Fond nr. 16. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 631. Fol. 1.

69 DJAN Sălaj. Fond nr. 16. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 631. Fol. 14.

70 DJAN Sălaj. Fond nr. 16. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 631. Fol. 1.

71 DJAN Sălaj. Fond nr. 16. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 631. Fol. 42.

72 DJAN Sălaj. Fond nr. 16. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 631. Fol. 1., Fol. 14.

Meghalt – Kardos Samu kutatásai, valamint a legújabb genealógiai szakirodalom szerint – Zsigón, 1791. október 20-án.⁷³ Majd „*Wesselényi Mária*”-t – a zsigói családkönyvi bejegyzésének közzétevése szerint – eltemették ugyanott.⁷⁴

21. *Báró Wesselényi Ferenc*

Idősebb hadadi báró Wesselényi Miklós és nagyajtai Cseréy Heléna gyermeke.

Született – a zsigói családkönyvi- és keresztelési anyakönyvi bejegyzésének közzétevése szerint – Zsigón, 1793. október 4-én, majd megkeresztelték ugyanott, 1793. október 4-én.⁷⁵

Meghalt – Kardos Samu kutatásai, valamint a legújabb genealógiai szakirodalom szerint – Zsigón, 1793. október 4-én.⁷⁶ Majd „*Wesselényi Ferencz*”-et – a zsigói családkönyvi bejegyzésének közzétevése szerint – eltemették ugyanott.⁷⁷

22. *Báró Wesselényi Lajos*

Idősebb hadadi báró Wesselényi Miklós és nagyajtai Cseréy Heléna gyermeke.

Született – a zsigói családkönyvi- és keresztelési anyakönyvi bejegyzésének közzétevése szerint – Zsigón, 1799. augusztus 24-én, majd megkeresztelték ugyanott, 1799. augusztus 24-én.⁷⁸

„*B[áró] Wesselényi Lajos*” – a zsigói családkönyvi bejegyzésének közzétevése szerint – elhunyt 1799. augusztus 24-én, majd eltemették Zsigón.⁷⁹

73 *Kardos*, 1905. I. 26. p.; *Gudenus*, 1998. 264. p.; *Tibori Szabó*, 2004. 177. p.

74 DJAN Sálaj. Fond nr. 16. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 631. Fol. 1.

75 DJAN Sálaj. Fond nr. 16. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 631. Fol. 1., Fol. 15.

76 *Kardos*, 1905. I. 26. p.; *Gudenus*, 1998. 264. p.; *Tibori Szabó*, 2004. 177. p.

77 DJAN Sálaj. Fond nr. 16. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 631. Fol. 1.

78 DJAN Sálaj. Fond nr. 16. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 631. Fol. 1., Fol. 17.

79 DJAN Sálaj. Fond nr. 16. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 631. Fol. 1.

23. Idősebb báró Wesselényi Miklós

Ifjabb hadadi báró Wesselényi István és vargyasi báró Dániel Polixéna gyermeke. Cs. kir. kapitány, főispáni helytartó, a „zsibói bölény”, etc.

Született – a legújabb genealógiai szakirodalom, valamint a legfrissebb magyar életrajzi lexikon szerint – Zsibón, 1750. december 11-én.⁸⁰

Házasságot kötött – a bécsi házassági anyakönyvi bejegyzésének közlése szerint – Bécsben, a Szent István Székesegyházban (Domkirche zu St. Stephan in Wien), 1777. május 19-én nagyajtai Cserey Helénával.⁸¹

„*Id[ősebb] Wesselényi Miklós báró*”, illetve *L[iber] B[aro] Wesselényi Miklós Úr*” – a a zsibói családkönyvi- és halotti anyakönyvi bejegyzésének közlése szerint – elhunyt Zsibón, 1809. október 25-én, majd eltemették ugyanott, 1809. október 27-én.⁸²

24. Ifjabb Pataki Mózes

Idősebb Pataki Mózes és Pataki Krisztina gyermeke. Református lelkész, az „ár-vízi hajós” nevelője.

Született – a kolozsvári keresztelési anyakönyvi bejegyzésének közlése szerint – Kolozsváron, majd megkeresztelték ugyanott, 1784. február 29-én.⁸³

Meghalt – az irodalomtörténeti szakirodalom szerint – Kolozsváron, 1815. január 25-én.⁸⁴ Majd, a 31 éves korában, tüdőbaj következtében elhunyt „*Ifj. Pataki Mózes Úr*”-at – a kolozsvári halotti anyakönyvi bejegyzésének közlése szerint – eltemették ugyanott, 1815. január 28-án.⁸⁵ A holttestét azonban – megbízható irodalmi források szerint – később elszállították Zsibóra, a Wesselényi kriptába.⁸⁶

80 *Gudenus*, 1998. 263. p.; *Tibori Szabó*; 2004. 177. p.; ÚMÉL. 1361. p.

81 AMDSSt. Trauungsbuch der Dompfarre St. Stephan. Bd. LXXI. Fol. 221.

82 DJAN Sălaj. Fond nr. 16. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 631. Fol. 2., Fol. 44.

83 DJAN Cluj. Fond nr. 42. Parohia reformată Cluj. Reg. nr. 71/25. Fol. 11.

84 *Szinnyi József*: Magyar írók élete és munkái. X. köt. Bp., 1905.; Új Magyar Irodalmi Lexikon. Főszerk.: Péter László. Bp., 1994.

85 DJAN Cluj. Fond nr. 42. Parohia reformată Cluj. Reg. nr. 71/34. Fol. 88.

86 *Kardos*, 1905. I. 73. p.; *Kazinczy*, 1880. 324. p.; *Újfalvi*, 1990. 94. p.

Hogy erre az eseményre pontosan mikor került sor, arról sajnálatos módon nem emlékeztek meg a zsidói református halotti matrikulában.⁸⁷

25. Cserey Heléna

Nagyajtai Cserey Farkas és csíkszenttamási Boros Katalin gyermeke, idősebb hadadi báró Wesselényi Miklós felesége.

Született – a legújabb genealógiai szakirodalom szerint – a Kraszna vármegyei Kraszánán (ma romániai Crasna) 1754-ben.⁸⁸

Házasságot kötött – a bécsi házassági anyakönyvi bejegyzésének közlése szerint – Bécsben, a Szent István Székesegyházban, 1777. május 19-én idősebb hadadi báró Wesselényi Miklóssal.⁸⁹

„*Cserei Heléna*”, illetve „*M[é]l[tosá]g[o]s Báróné Cserei Helena Úr Aszszony*” – a zsidói családkönyvi- és halotti anyakönyvi bejegyzésének közlése szerint – elhunyt 77 éves korában, Zsidón, 1831. december 16-án, majd eltemették ugyanott, 1831. december 18-án.⁹⁰

26. Ifjabb báró Wesselényi Miklós

Idősebb hadadi báró Wesselényi Miklós és nagyajtai Cserey Heléna gyermeke. Politikus, alispán, az MTA tagja, az „árvízi hajós”, etc.

Született – a zsidói családkönyvi- és keresztelési anyakönyvi bejegyzésének közlése szerint – Zsidón, 1796. december 30-án, majd megkeresztelték ugyanott, 1796. december 30-án.⁹¹

Házasságot kötött – a zsidói családkönyvi- és házassági anyakönyvi bejegyzésének közlése szerint – Zsidón, 1845. november 20-án Lux Annával.⁹² (Bocsári

87 DJAN Sălaj. Fond nr. 16. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 631.

88 *Gudenus*, 1998. 263. p.; *Tibori Szabó*, 2004. 177. p.

89 AMDSSt. Trauungsbuch der Dompfarre St. Stephan. Bd. LXXI. Fol. 221.

90 DJAN Sălaj. Fond nr. 16. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 631. Fol. 2.; DJAN Sălaj. Fond nr. 16. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 632. Fol. 35.

91 DJAN Sălaj. Fond nr. 16. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 631. Fol. 1., Fol. 2., Fol. 16.

92 DJAN Sălaj. Fond nr. 16. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 631. Fol. 2.; DJAN Sălaj. Fond nr. 16. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 634. Fol. 3.

Mocsáry Lajosné született Lux Anna – a nyomtatott gyászjelentése szerint – elhunyt a Heves vármegyei Andornakon (ma Heves megyei Andornaktálya), 1865. január 19-én, majd eltemették ugyanott, 1865. január 21-én.⁹³ Tehát az asszonyt nem a Wesselényi család zsigósi sírboltjában helyezték örök nyugalomra.)

„*Hadadi Báró Wesselényi Miklós, Zsigósi, Erdélyből*” – a pesti halotti anyakönyvi bejegyzésének közzétele szerint – elhunyt 54 éves korában, tüdőgyulladás következtében, Pesten, a lipótvárosi Feldunasor 292. szám alatt, 1850. április 21-én, majd a földi maradványai 1850. április 23-án „*beszéddel A' pesti templom alatti sírboltba tétetett le*”.⁹⁴ „*HADADI BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓS*” 1850-ben kiadott gyászjelentésében pedig az szerepel, hogy nevezett „*f[o]lyó] é[v] april' 21-én esti 7 óraker, élete 55. évében, tüdőgyulladásban*” hunyt el, majd „*tetemei f[o]lyó] h[ónap] 23-án esti 6 óraker, a feldunasori Emmerling-vendéglőből a ref. Egyház' sírboltjába, az elhunyt' végrendeleti parancsa szerint fény- és zajtalanul takarítottak el*”.⁹⁵

Wesselényi Miklós azonban csak kilenc hónapig nyugodhatott a Kálvin téri sírboltban. 1851 januárjában – a szakirodalmi források szerint – ugyanis sikerült kieszközölni az engedélyt, hogy a földi maradványait a zsigósi családi kriptába vihessék el. Ezután a koporsót vasúton, Szolnokon, Kisújszálláson, Karcagon, Kabán, Létán, Margitán és Somlyón keresztül Zsigóra szállították, ahová az 1851. január 29-én érkezett meg.⁹⁶ Ott pedig „*Méltóságos L[iber] B[aro] Hadadi Wesselényi Miklos Ur*” teteme – a zsigósi halotti anyakönyvi bejegyzésének közzétele szerint – „*a családi sírboltba tétetett egy Felette tartott oratio és könyörgés után Január 31^{én} 1851^{ik} évben*”.⁹⁷

93 OSzK. PéKt. LUCHS [!] ANNA gyászjelentése (Eger, 1865).

94 BKTRLH. Vegyes anyakönyvek. II. köt. 54. fol.

95 OSzK. PéKt. HADADI BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓS gyászjelentése (Pest, 1850).

96 *Görzsönyi Vargha Zoltán: A budapesti Kálvin-téri kriptá lakói.* Bp., 1941. 9. p.; *Kardos,* 1905. II. 505. p.; *Kő,* 2014. 143. p.

97 DJAN Sálaj. Fond nr. 16. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 635. Fol. 5.

27. *Báró Wesselényi Heléna*

Ifjabb hadadi báró Wesselényi Miklós és Lux Anna utószülött gyermeke.

Született – a pesti keresztelési anyakönyvi bejegyzésének közlése szerint – Pesten, 1850. május 16-án, majd megkeresztelték ugyanott, 1850. május 26-án.⁹⁸

„B[áró] *Wesselényi Heléna, néhai b[áró] Wesselényi Miklós leánya*” – a pesti halotti anyakönyvi bejegyzésének közlése szerint – elhunyt 10 napos korában, görcsös köhögés következtében, Pesten, a lipótvárosi Főút 34. szám alatt, 1850. május 26-án, majd a földi maradványai 1850. május 27-én „*beszédvel a' pesti sírboltba tetetett*”.⁹⁹

Wesselényi Heléna azonban csak nyolc hónapig nyugodhatott a Kálvin téri sírboltban. 1851. januárjában – a szakirodalmi források szerint – ugyanis az édesapjához hasonlóan, az ő tetemét is elszállították Zsibóra.¹⁰⁰ Ott pedig „*A Báró kisleánya (: Posthuma :) Helena*” földi maradványait – a zsidói halotti anyakönyvi bejegyzésének közlése szerint – eltemették a családi kriptában, 1851. január 31-én.¹⁰¹

28. *Báró Wesselényi Béla Ferenc*

Hadadi báró Wesselényi Béla Pál és Aubin Franciska gyermeke.

Született – a zsidói (!) keresztelési anyakönyvi bejegyzésének közlése szerint – Kolozsváron, 1876. május 24-én, majd megkeresztelték ugyanott, 1876. július 4-én.¹⁰² (Ennek ellenére a kolozsvári református matrikulákban nem szerepel ez az esemény.)

„*Mélt[óság]os Báró Wesselényi Béla ő N[agysá]ga kis fia Béla*” – a zsidói halotti anyakönyvi bejegyzésének közlése szerint – elhunyt három éves korában, roncsoló toroklob következtében, Zsibón, 1879. május 8-án, majd eltemették ugyanott, 1879. május 9-én.¹⁰³

98 BKTRLH. Vegyes anyakönyvek. II. köt. 72. fol.

99 BKTRLH. Vegyes anyakönyvek. II. köt. 55. fol.

100 *Görzsönyi Vargha*, 1941. 19. p.; *Kardos*, 1905. II. 505. p.; *Kő*, 2014. 143. p.

101 DJAN Sálaj. Fond nr. 16. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 635. Fol. 5.

102 DJAN Sálaj. Fond nr. 16. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 637. Pag. 88–89.

103 DJAN Sálaj. Fond nr. 16. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 636. Fol. 66.

29. *Báró Wesselényi Pál*

Hadadi báró Wesselényi Béla Pál és Aubin Franciska gyermeke.

Született – a zsibói keresztelési anyakönyvi bejegyzésének közlése szerint – Zsibón, 1880. április 23-án, majd megkeresztelték ugyanott, 1880. június 10-én.¹⁰⁴

„M[éltóság] *Báró Wesselényi Béla kis fia Wesselényi Pál*” – a zsibói halotti anyakönyvi bejegyzésének közlése szerint – elhunyt négy hónapos korában, vérhas következtében, Zsibón, 1880. szeptember 22-én, majd eltemették ugyanott, 1880. szeptember 23-án.¹⁰⁵

Említésre méltó adalék, hogy a legújabb magyar genealógiai szakirodalomban nem¹⁰⁶ – de a régebbiekben sem¹⁰⁷ – szerepel hadadi báró Wesselényi Pál neve. Azokban mindössze a bátyját, a szintén gyermekkorában elhunyt ifjabb Bélát említik meg. Egy német családtörténeti monográfiából azonban megtudtam, hogy báró Wesselényi Bélának és Aubin Franciskának volt egy Pál nevű fia is, aki 1880. június 10-én született és 1882. június 7-én távozott az élők sorából.¹⁰⁸ A valóság azonban – mint fentebb említettem – az, hogy nevezett gyermek 1880. április 23-án jött a világra és 1880. szeptember 22-én hunyt el.

30. *Báró Wesselényi Béla Pál*

Ifjabb hadadi báró Wesselényi Miklós és Lux Anna gyermeke. Főrendiházi tag.

Született – a zsibói családkönyvi- és keresztelési anyakönyvi bejegyzésének közlése szerint – Zsibón, 1847. május 11-én, majd megkeresztelték ugyanott, 1847. május 26-án.¹⁰⁹

104 DJAN Sälaj. Fond nr. 16. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 637. Pag. 144–145.

105 DJAN Sälaj. Fond nr. 16. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 636. Fol. 76.

106 *Gudenus*, 1998.; *Tibori Szabó*, 2004.

107 *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. XI. köt. Bp., 1932.; Magyar Nemzeti Zsebkönyv. Főrangú családok. Szerk.: Fejérváthy László. Bp., 1888.; *Nagy Iván*: Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. XII. köt. Pest, 1865.; *Petri Mór*: Szilágy vármegye monographiája. VI. köt. Bp., 1903.; etc.

108 *Siegfried Rösch*: Goethes Verwandtschaft. Versuch einer Gesamtverwandtschaftstafel mit Gedanken zu deren Theorie. Neustadt an der Aisch, 1956. 332. p.

109 DJAN Sälaj. Fond nr. 16. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 631. Fol. 2.; DJAN Sälaj. Fond nr. 16. Parohia reformată Jibou. Reg. nr. 633. Fol. 8.

Házasságot kötött – a kolozsvári házassági anyakönyvi bejegyzésének közlése szerint – Kolozsváron, 1875. augusztus 7-én Aubin Franciskával.¹¹⁰ (Hadadi báró Wesselényi Béla Pálné született Aubin Franciska – a nyomtatott gyászjelentése szerint – elhunyt Kolozsváron, 1918. április 2-án, majd eltemették ugyanott, a „helybeli köztemetőben”, 1918. április 4-én.¹¹¹ Tehát az asszonyt nem a Wesselényi család zsidói sírboltjában helyezték örök nyugalomra.)

„Hadadi báró Wesselényi Béla nagybirtokos, főrendi házi tag, stb.” – a zsidói halotti anyakönyvi bejegyzésének közlése szerint – 58 éves korában, „vadászat közben szívszélhűdés érte, leesett a lováról s meghalt”, a Kolozs vármegyei Alsózsukon (ma a romániai Jucu), 1904. október 20-án, majd eltemették Zsibón, 1904. október 23-án.¹¹² „HADADI BÁRÓ WESSELÉNYI BÉLÁNAK, a magyar főrendiház örökös tagjának” 1904. október 21-én kiadott gyászjelentésében pedig az szerepel, hogy nevezett „folyó évi és hó 20-án délután 1 órakor életének 57-ik, legboldogabb házasságának 30-ik évében szívszélhűdés folytán” hunyt el, majd „Hült teteme folyó hó 22-én délután 3 órakor fog Alsó-Zsukon a Hubertuslakban az ev[angéliumi] ref[ormált] egyházi szertartás után Zsibóra szállíttatni, hol 23-án délután a zsidói vasúti indóházról a családi sírboltban fog örök nyugalomra helyeztetni.”¹¹³

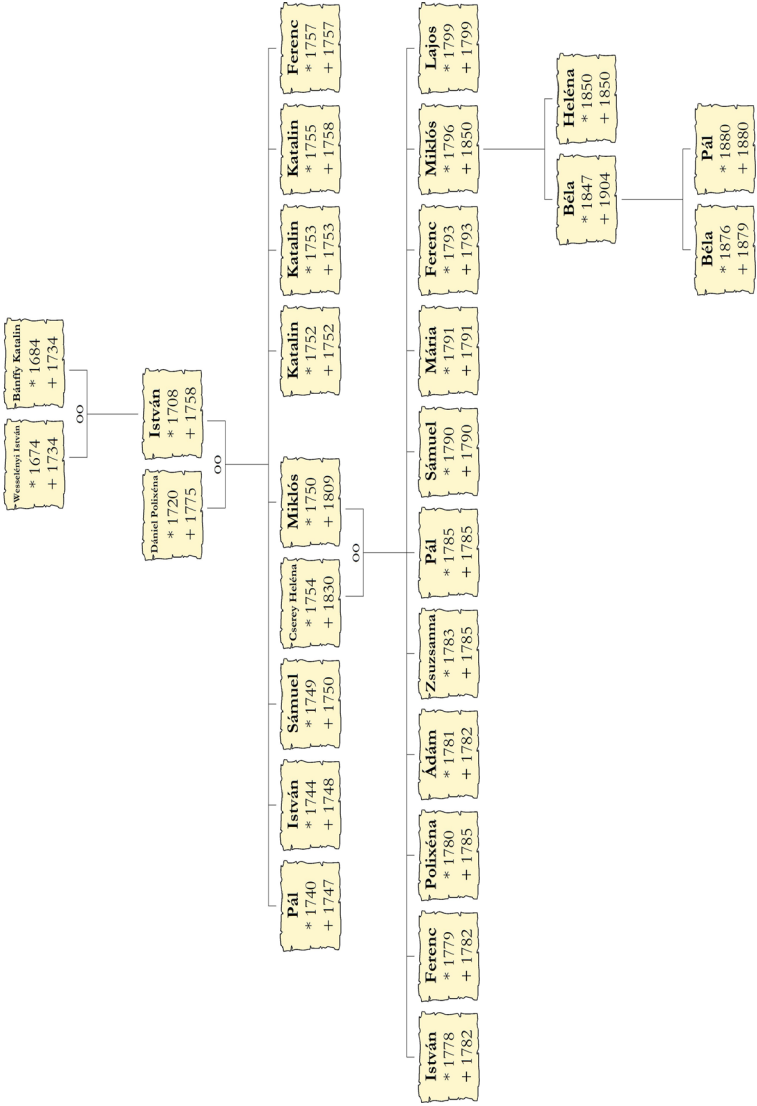
110 DJAN Cluj. Fond nr. 42. Parohia reformată Cluj. Reg. nr. 71/33. Pag. 360–361.

111 OSzK. PéKt. Özv. hadadi Báró WESSELÉNYI BÉLÁNÉ gyászjelentése (Kolozsvár, 1918. április 3).

112 PRJ. Halottak anyakönyve. I. köt. 16. fol.

113 OSzK. PéKt. HADADI BÁRÓ WESSELÉNYI BÉLA gyászjelentése (Alsó-Zsuk, 1904. október 21).

A báró Wesselényi család Zsibón eltemetett tagjai

Képmelléklet

A zsidó Wesselényi kriptája a XX. század elején
(Kardos Samu: Bárány Wesselényi Miklós élete és munkái. I. köt.
Budapest, 1905. 25.)

Tartalom

Tanulmányok

Bagi Zoltán Péter

Jean de Pouilly, Hugne ura és a pápai francia zsoldos lázadás ... 287

Forrásközlések

Kárpáti Attila István

„Akit szeret, szíve szerint szereti.”

Id. Teleki László Cserei Helénának írt nevelési tanácsai 305

Mitropulos Anna Diána

Kőfaragók és szobrászok Esterházy Pál nádor szolgálatában 337

Közlemények

Merényi-Metzger Gábor

A Wesselényi család zsidói kriptájában eltemetett

személyek adattára 379

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, e-mailen keresztül kérjük benyújtani, külön is mellékelve a képeket (jpg) és az ábrákat (pl. xls.).
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókét és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uó., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.